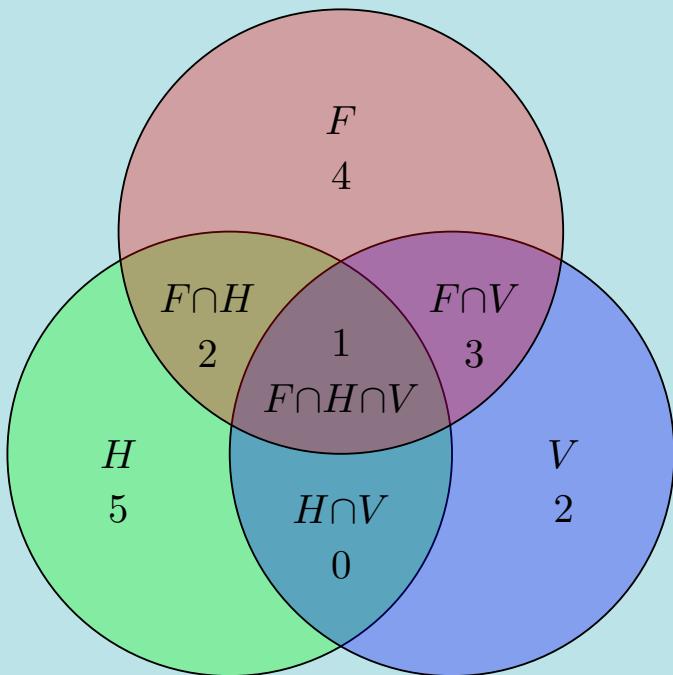

Anvendt matematikk for grunnskole og VGS

*"Wahrlich es ist nicht das Wissen, sondern das Lernen,
nicht das Besitzen, sondern das Erwerben,
nicht das Da-Seyn, sondern das Hinkommen,
was den grössten Genuss gewährt"*

*"Det er ikke å vite, men å lære,
ikke å eie, men å tilegne seg,
ikke å være til stede, men å komme dit,
som gir den største gleden."*

— Carl Friedrich Gauss

Dokumentet er laget av Sindre Sogge Heggen. Teksten er skrevet i L^AT_EX og figurene er lagd vha. Asymptote.

Anvendt matematikk for grunnskole og VGS by Sindre Sogge Heggen is licensed under CC BY-NC-SA 4.0. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

19.08.2021

Kjære leser.

Denne boka er i utgangspunktet gratis å bruke, men jeg håper du forstår hvor mye tid og ressurser jeg har brukt på å lage den. Hvis du ender opp med å like boka, håper jeg derfor du kan donere 50 kr via Vipps til 90559730 eller via [PayPal](#). Vær vennlig å markere donasjonen med ”Mattebok” ved bruk av Vipps. Pen-gene vil bli brukt til å fortsette arbeidet med å lage lærebøker som er med på å gjøre matematikk lett tilgjengelig for alle. På forhand takk!

Boka blir oppdatert så snart som råd når skrivefeil og lignende blir oppdaget, jeg vil derfor ráde alle til å laste ned en ny ver-sjon i ny og ne ved å følge [denne linken](#).

Nynorskversjonen av boka finner du [her \(kommer innen 22. august\)](#).

For spørsmål, ta kontakt på mail: sindre.heggen@gmail.com

Forord til lærere

Bokas bruksområde

Sammen med [Matematikkens byggesteiner](#) (MB) dekker denne boka matematikk for 5.-10. klassse og for VGS-fagen 1P og 2P. Mens MB tar for seg de teoretiske grunnprinsippene alt er bygd på, er denne boka ment for å vise hvordan matematikk kan anvendes i det daglige. Det er likevel med en viss ambivalens jeg bruker ordet ”anvendt”. Jeg er hellig overbevist om at de aller fleste har behov å bruke matematikk i konkrete, praktiske situasjoner for å få opplevelsen av at matematikk blir anvendt. Jeg håper derfor disse gratis-bøkene kan frigi midler som kan brukes på utstyr som gjør at elever (og lærere) får muligheten til å måle, estimere, kalkulere og vurdere ut i fra reelle situasjoner.

Bokas disponering

Da boka gaper over matematikk for 5. klasse og helt til VGS, vil kanskje mange mene at språket er noe avansert, spesielt for de yngste. Men forenklinger man tar for å gjøre forklaringer lettere å forstå, fører ofte til at man stadig må vende tilbake til tema for å kommentere tidligere forenklingene. Jeg tror man i lengden er tjent med å presentere temaene så utfyllende som, innenfor rimelighetens grenser, mulig, og heller bruke god tid til å forstå dem én gang for alle.

Noen vil kanskje også reagere på at eksemplene er veldig enkle, at de viser få sammensatte problemer. Én av grunnene til dette er at slik vil det faktisk være for de aller fleste etter endt skolegang; det handler om å bruke formler direkte. En annen grunn er at jeg mener det å mestre likninger er den overlegent beste måten å løse sammensatte problemer på, og derfor handler nesten hele kapittel 6 om problemløsing.

Tilbakemeldinger og eventuelle endringer

Jeg håper å høre fra deg med tilbakemeldinger om boka. Merk likevel at alle har sine tanker om hvordan ei lærebok ideelt sett bør utformes, så ikke tolk det som utakknelighet hvis tilbakemeldinger ikke tas til etterretning. Husk at kodekilden til både denne [boka](#) og [MB](#) ligger åpen for alle på GitHub; med litt kunnskaper om Git og L^AT_EXkan du enkelt gjøre endringer akkurat slik det passer deg og din klasse!

Gjøreliste

Prosjektet som denne boka er en viktig del av er under stadig utvikling. Her er en liste med kommende gjøremål, i prioritert rekkefølge:

- Korrigere skrivefeil. Dette gjøres kontinuerlig, gir du beskjed om feil funnet til sindre.heggen@gmail.com, vil korrigering som oftest bli utført samme dag.
- Nynorskutgave vil være klar innen 22. august.
- Legge til flere oppgaver både i denne boka og i [MB](#). (mye vil være på plass innen 22. august)
- Legge til fasit (mye vil være på plass innen 22. august)
- Lage en pensumoversikt for denne boka og [MB](#) sett opp mot kompetanse målene f.o.m. 5. klasse og t.o.m. 2P. (mye vil være på plass innen 22. august)
- Legge til forklaringer for volumet til tredimensjonale figurer.
- Videreutvikle [nettseite](#) med læringsvideoer, undervisningsopplegg og mer.

Innhold

1 Utregningsmetoder	8
1.1 Addisjon	9
1.1.1 Oppstilling	9
1.1.2 Tabellmetoden	10
1.2 Subtraksjon	12
1.2.1 Oppstilling	12
1.2.2 Tabellmetoden	13
1.3 Ganging	15
1.3.1 Ganging med 10, 100, 1 000 osv.	15
1.3.2 Utvidet form og kompaktmetoden	17
1.4 Divisjon	20
1.4.1 Deling med 10, 100, 1 000 osv.	20
1.4.2 Oppstilling	21
1.4.3 Tabellmetoden	22
1.5 Standardform	23
1.6 Regning med tid	26
1.7 Avrunding og overslagsregning	28
1.7.1 Avrunding	28
1.7.2 Overslagsregning	29
Oppgaver	32
2 Størrelser og enheter	34
2.1 Størrelser, enheter og prefikser	35
2.2 Regning med forskjellige benevninger	38
Oppgaver	41
3 Statistikk	43
3.1 Introduksjon	44
3.2 Presentasjonsmetoder	46
3.2.1 Frekvenstabell	46
3.2.2 Søylediagram (stolpediagram)	47
3.2.3 Sektordiagram (kakediagram)	48
3.2.4 Linjediagram	49
3.3 Tolking av tendenser; sentralmål	50
3.3.1 Typetall	51
3.3.2 Gjennomsnitt	51
3.3.3 Median	53
3.4 Tolking av forskjeller; spredningsmål	55
3.4.1 Variasjonsbredde	55
3.4.2 Kvartilbredde	56

3.4.3	Avvik, varians og standardavvik	58
Oppgaver		61
4 Geometri		64
4.1	Symmetri	65
4.2	Tredimensjonal geometri	70
4.3	Volum	73
4.4	Omkrets, areal og volum med enheter	78
Oppgaver		80
5 Brøkregning		83
5.1	Brøkdeler av helheter	84
5.2	Prosent	86
5.2.1	Prosentvis endring; økning eller redusering	90
5.2.2	Vekstfaktor	93
5.2.3	Prosentpoeng	98
5.2.4	Gjentatt prosentvis endring	101
5.3	Forhold	103
5.3.1	Målestokk	104
5.3.2	Blandingsforhold	107
Oppgaver		110
6 Likninger, formler og funksjoner		114
6.1	Å finne størrelser	115
6.1.1	Å finne størrelser direkte	115
6.1.2	Å finne størrelser indirekte	116
6.2	Funksjoners egenskaper	121
6.2.1	Funksjoner med samme verdi; skjæringspunkt	121
6.2.2	Null-, bunn- og toppunkt	125
6.3	Likningssett	127
6.3.1	Innsettingsmetoden	127
6.3.2	Grafisk metode	131
Oppgaver		133
7 Økonomi		139
7.1	Indeksregning	140
7.1.1	Introduksjon	140
7.1.2	Konsumprisindeks og basisår	140
7.1.3	Kroneverdi	142
7.1.4	Reallønn og nominell lønn	143
7.2	Lån og sparing	146
7.2.1	Lån	146
7.2.2	Sparing; innskuddsrente og forventet avkastning .	151

7.3	Skatt	153
7.3.1	Bruttolønn, fradrag og skattegrunnlag	153
7.3.2	Trygdeavgift	154
7.3.3	Trinnskatt	155
7.3.4	Nettolønn	157
7.4	Budsjett og regnskap	158
7.4.1	Budsjett	158
7.4.2	Regnskap	159
	Oppgaver	160
8	Sannsynlighet	164
8.1	Grunnprinnsippet	165
8.2	Hendelser med og uten felles utfall	167
8.2.1	Hendelser uten felles utfall	167
8.2.2	Summen av alle sannsynligheter er 1	169
8.2.3	Felles utfall	171
8.2.4	Venndiagram	174
8.2.5	Krysstabell	179
8.3	Gjentatte trekk	180
8.3.1	Permutasjoner	180
8.3.2	Sannsynlighet ved gjentatte trekk	183
8.3.3	Valgtre	185
	Oppgaver	189
9	Digitale verktøy	190
9.1	Programmering	191
9.2	Regneark	192
9.2.1	Introduksjon	192
9.2.2	Uregninger	192
9.2.3	Cellereferanser	193
9.2.4	Kopiering og låsing av celler	194
9.2.5	Andre nyttige funksjoner	196
9.3	GeoGebra	197
9.3.1	Introduksjon	197
9.3.2	Å skrive inn punkt, funksjoner og linjer	197
9.3.3	Å finne verdien til funksjoner og linjer	199
9.3.4	Knapper og kommandoer	201
	Oppgaver	203
	Vedlegg	206
	Fasit	207

Kapittel 1

Utregningsmetoder

1.1 Addisjon

1.1.1 Oppstilling

Denne metoden baserer seg på plassverdisystemet, der man trinnvis regner ut summen av enerne, tierne, hundrene, o.l.

Eksempel 1

$$\begin{array}{r} 2 \ 3 \ 4 \\ + 6 \ 1 \ 2 \\ \hline = 8 \ 4 \ 6 \end{array}$$

Eksempel 2

$$\begin{array}{r} ^1 \ 2 \ 7 \ 3 \\ + 8 \ 6 \\ \hline = 3 \ 5 \ 9 \end{array}$$

Eksempel 3

$$\begin{array}{r} ^1 \ ^1 \ 8 \ 5 \\ + 7 \ 9 \\ \hline = 1 \ 6 \ 4 \end{array}$$

Eksempel 4

$$\begin{array}{r} ^1 \ ^1 \ ^1 \ 3 \ 9 \ 7,2 \\ + 8 \ 5,9 \\ \hline = 4 \ 8 \ 2,1 \end{array}$$

Eksempel 1 (forklaring)

$$\begin{array}{r} 2 \ 3 \ 4 \\ + 6 \ 1 \ 2 \\ \hline \ 6 \end{array}$$

(a)

$$\begin{array}{r} 2 \ 3 \ 4 \\ + 6 \ 1 \ 2 \\ \hline 4 \ 6 \end{array}$$

(b)

$$\begin{array}{r} 2 \ 3 \ 4 \\ + 6 \ 1 \ 2 \\ \hline 8 \ 4 \ 6 \end{array}$$

(c)

- Vi legger sammen enerne: $4 + 2 = 6$
- Vi legger sammen tierne: $3 + 1 = 4$
- Vi legger sammen hundrene: $2 + 6 = 8$

Eksempel 2 (forklaring)

$$\begin{array}{r} 2 & 7 & 3 \\ + & 8 & 6 \\ \hline & 9 \end{array}$$

(a)

$$\begin{array}{r} 1 & 2 & 7 & 3 \\ + & 8 & 6 & 9 \\ \hline & 5 & 9 \end{array}$$

(b)

$$\begin{array}{r} 1 & 2 & 7 & 3 \\ + & 8 & 6 & 9 \\ \hline = & 3 & 5 & 9 \end{array}$$

(c)

- a) Vi legger sammen enerne: $3 + 6 = 9$
- b) Vi legger sammen tierne: $7 + 8 = 15$. Siden 10 tierer er det samme som 100, legger vi til 1 på hundreplassen, og skriver opp de resterende 5 tierne på tierplassen.
- c) Vi legger sammen hundrene: $1 + 2 = 3$.

Språkboksen

Det å skrive 1 på neste sifferplass kalles ”å skrive 1 i mente”.

1.1.2 Tabellmetoden

Denne metoden tar utgangspunkt i det éne leddet, og summerer fram til det andre leddet er nådd. Det som i starten kan være litt rart med denne metoden, er at du selv velger fritt hvilke tall du skal legge til, så lenge du når det andre leddet til slutt.

Eksempel 1

$$273 + 86 = 359$$

		273
6	6	279
30	36	309
50	86	359

Eksempel 2

$$85 + 79 = 164$$

		85
5	5	90
10	15	100
64	79	164

Eksempel 1 (forklaring)

		273
(a)		

6	6	273
(b)		

6	6	273
30	36	279
		309

(c)

6	6	273
30	36	279
50	86	309

(d)

- (a) Vi starter med det ledet vi selv ønsker, ofte er det lurt å starte med det største ledet.
- (b) Vi legger til 6. Da har vi totalt lagt til 6, og videre er $273 + 6 = 279$.
- (c) Vi legger til 30. Da har vi totalt lagt til 36, og videre er $279 + 30 = 309$.
- (d) Vi legger til 50. Da har vi totalt lagt til 86, altså har vi nådd det andre ledet, og videre er $309 + 50 = 359$.

Oppstilling versus tabellmetoden

Ved første øyekast kan kanskje tabellmetoden bare se ut som en innviklet måte å regne addisjon på sammenlignet med oppstilling, men med øving vil mange oppdage at tabellmetoden bedrer evnen til hoderegning. Dessuten er metoden å foretrekke når vi regner med tid (se [Seksjon 1.6](#)).

1.2 Subtraksjon

1.2.1 Oppstilling

Subtraksjon med oppstilling baserer seg på plassverdisystemet, der man trinnvis regner differansen mellom enerne, tierne, hundrene, o.l. Metoden tar også utgangspunkt i et mengdeperspektiv, og tillater derfor ikke differanser med negativ verdi (se forklaringen til *Eksempel 2*).

Eksempel 1

$$\begin{array}{r} 7 \ 8 \ 9 \\ - 3 \ 2 \ 4 \\ \hline = 4 \ 6 \ 5 \end{array}$$

Eksempel 2

$$\begin{array}{r} & & 10 \\ & 8 & 3 \\ - 6 & 7 \\ \hline = 1 & 6 \end{array}$$

Eksempel 3

$$\begin{array}{r} & 10 & 10 \\ & 8 & 6 \\ - 4 & 7 & 8 \\ \hline = 8 & 6 \end{array}$$

Eksempel 4

$$\begin{array}{r} & 10 & 10 \\ & 8 & 0 & 1 \\ - 3 & 1 & 7 \\ \hline = 1 & 7 & 4 & 4 \end{array}$$

Eksempel 1 (forklaring)

$$\begin{array}{r} 7 \ 8 \ 9 \\ - 3 \ 2 \ 4 \\ \hline \quad \quad \quad 5 \end{array}$$

(a)

$$\begin{array}{r} 7 \ 8 \ 9 \\ - 3 \ 2 \ 4 \\ \hline \quad \quad \quad 6 \ 5 \end{array}$$

(b)

$$\begin{array}{r} 7 \ 8 \ 9 \\ - 3 \ 2 \ 4 \\ \hline = 4 \ 6 \ 5 \end{array}$$

(c)

(a) Vi finner differansen mellom enerne: $9 - 4 = 5$

(b) Vi finner differansen mellom tierne: $8 - 2 = 6$.

(c) Vi finner differansen mellom hundrene: $7 - 3 = 4$.

Eksempel 2 (forklaring)

$$\begin{array}{r} & \cancel{8}^{\textcolor{blue}{10}} \\ - & 6 \cancel{7} \\ \hline & 6 \end{array}$$

(a)

$$\begin{array}{r} & \cancel{8}^{\textcolor{blue}{10}} \\ - & 6 \cancel{7} \\ \hline = & 1 \cancel{6} \end{array}$$

(b)

- (a) Vi merker oss at 7 er større enn 3, derfor tar vi 1 tier fra de 8 på tierplassen. Dette markerer vi ved å sette en strek over 8. Så finner vi differansen mellom enerne: $13 - 7 = 6$
- (b) Siden vi tok 1 fra de 8 tierne, er der nå bare 7 tier. Vi finner differansen mellom tierne: $7 - 6 = 1$.

1.2.2 Tabellmetoden

Tabellmetoden for subtraksjon tar utgangspunkt i at subtraksjon er en omvendt operasjon av addisjon. For eksempel, svaret på spørsmålet "Hva er $789 - 324$?" er det samme som svaret på spørsmålet "Hvor mye må jeg legge til på 324 for å få 789?". Med tabellmetoden følger du ingen spesiell regel underveis, men velger selv tallene du mener passer best for å nå målet.

Eksempel 1

$$789 - 324 = 465$$

	324
6	330
70	400
389	789
465	

Eksempel 2

$$83 - 67 = 16$$

	67
3	70
13	83
16	

Eksempel 3

$$564 - 478 = 86$$

	478
2	480
20	500
64	564
86	

Eksempel 4

$$206,1 - 31,7 = 174,4$$

	31,7
0,3	32
70	102
104,1	206,1
174,4	

Eksempel 1 (forklaring)

$$789 - 324 = 465$$

	324

(a)

6	324
	330

(b)

6	324
	330
70	400

(c)

	324
6	330
70	400
389	789

(d)

	324
6	330
70	400
389	789
465	

(e)

- (a) Vi starter med 324.
- (b) Vi legger til 6, og får $324 + 6 = 330$
- (c) Vi legger til 70, og får $70 + 330 = 400$
- (d) Vi legger til 389, og får $389 + 400 = 789$. Da er vi framme på 789.
- (e) Vi summerer tallene vi har lagt til: $6 + 70 + 389 = 465$

1.3 Ganging

1.3.1 Ganging med 10, 100, 1 000 osv.

1.1 Å gange heltall med 10, 100 osv.

- Når man ganger et heltall med 10, får man svaret ved å legge til sifferet 0 bak heltallet.
- Når man ganger et heltall med 100, får man svaret ved å legge til sifrene 00 bak heltallet.
- Det samme mønsteret gjelder for tallene 1 000, 10 000 osv.

Eksempel 1

$$6 \cdot 10 = 60$$

$$79 \cdot 10 = 790$$

$$802 \cdot 10 = 8020$$

Eksempel 2

$$6 \cdot 100 = 600$$

$$79 \cdot 100 = 7900$$

$$802 \cdot 100 = 80200$$

Eksempel 3

$$6 \cdot 1\,000 = 6\,000$$

$$79 \cdot 10\,000 = 790\,000$$

$$802 \cdot 100\,000 = 80\,200\,000$$

1.2 Å gange desimaltall med 10, 100 osv.

- Når man ganger et desimaltall med 10, får man svaret ved å flytte komma en plass til høgre.
- Når man ganger et heltall med 100, får man svaret ved å flytte komma to plasser til høgre.
- Det samme mønsteret gjelder for tallene 1 000, 10 000 osv.

Eksempel 1

$$7,9 \cdot 10 = 79, = 79$$

$$38,02 \cdot 10 = 380,2$$

$$0,57 \cdot 10 = 05,7 = 5,7$$

$$0,194 \cdot 10 = 01,94 = 1,94$$

Eksempel 2

$$7,9 \cdot 100 = 790, = 790$$

$$38,02 \cdot 100 = 3802, = 3802$$

$$0,57 \cdot 100 = 057, = 57$$

$$0,194 \cdot 100 = 019,4 = 19,4$$

Eksempel 3

$$7,9 \cdot 1000 = 7900, = 7900$$

$$38,02 \cdot 10000 = 38020, = 38020$$

$$0,57 \cdot 100000 = 05,7 = 57000, = 57000$$

Merk

Regel 1.1 er bare et spesialtilfelle av *Regel 1.2*. For eksempel, å bruke *Regel 1.1* på regnestykket $7 \cdot 10$ gir samme resultat som å bruke *Regel 1.2* på regnestykket $7,0 \cdot 10$.

Å gange tall med 10, 100 osv. (forklaring)

Titallsystemet baserer seg på grupper av ti, hundre, tusen osv., og tideler, hundredeler og tusendeler osv (se MB, s. 13). Når man ganger et tall med 10, vil alle enere i tallet bli til tiere, alle tiere bli til hundrere osv. Hvert siffer forskyves altså én plass mot venstre. Tilsvarende forskyves hvert siffer to plasser mot venstre når man ganger med 100, tre plasser når man ganger med 1 000 osv.

1.3.2 Utvidet form og kompaktmetoden

Utvidet form

Ganging på utvidet form bruker vi for å regne multiplikasjon mellom flersifrede tall. Metoden baserer seg på distributiv lov (se MB, s. 30).

Eksempel 1

$$\begin{array}{r} 2 \mid 4 \mid \cdot \mid 3 = 7 \mid 2 \\ 2 \mid 0 \mid \cdot \mid 3 = 6 \mid 0 \\ 4 \mid \cdot \mid 3 = 1 \mid 2 \\ \hline 7 \mid 2 \end{array}$$

Eksempel 2

$$279 \cdot 34 = 9486$$

$$\begin{array}{rcl} 200 \cdot 30 = 6000 & 200 \cdot 4 = 800 & 8370 \\ 70 \cdot 30 = 2100 & 70 \cdot 4 = 280 & 1116 \\ 9 \cdot 30 = \underline{270} & 9 \cdot 4 = \underline{36} & \underline{9486} \\ 8370 & & 1116 \end{array}$$

Eksempel 1 (forklaring)

24 kan skrives som $20 + 4$, altså er

$$24 \cdot 3 = (20 + 4) \cdot 3$$

Videre er

$$\begin{aligned} (20 + 4) \cdot 3 &= 20 \cdot 3 + 4 \cdot 3 \\ &= 60 + 12 \\ &= 72 \end{aligned}$$

Eksempel 2 (forklaring)

Vi har at

$$279 = 200 + 70 + 9$$

$$34 = 30 + 4$$

Altså er

$$279 \cdot 34 = (200 + 70 + 9) \cdot (30 + 4)$$

Videre er

$$\begin{aligned}(200 + 70 + 9) \cdot (30 + 4) &= 200 \cdot 30 + 70 \cdot 30 + 9 \cdot 30 + 200 \cdot 4 + 70 \cdot 4 + 9 \cdot 4 \\ &= 9486\end{aligned}$$

Kompaktmetoden

Kompaktmetoden bygger på de samme prinsippene som ganging på utvidet form, men har en skrivemåte som gjør utregningen kortere.

Eksempel 1

$$279 \cdot 34 = 9486$$

$$\begin{array}{r} ^2 \overset{3}{8} 8 6 \\ \times 2 2 \\ \hline 9 4 8 6 \end{array}$$

Eksempel 1 (forklaring)

Vi starter med å gange sifrene i 279 enkeltvis med 4:

- $9 \cdot 6 = 36$, da skriver vi 6 på enerlassen og 3 i mente.
- $7 \cdot 4 = 28$, da skriver vi 8 på tierlassen og 2 i mente.
- $2 \cdot 4 = 8$, da skriver vi 8 på hundrerlassen.

Så ganger vi sifrene i 279 enkeltvis med 30. Dette kan forenkles til å gange med 3, så lenge vi plasserer sifrene én plass forskjøvet til venstre i forhold til da vi ganget med 4:

- $9 \cdot 3 = 27$, da skriver vi 7 på tierlassen og 2 i mente.
- $7 \cdot 3 = 21$, da skriver vi 1 på hundrerlassen og 2 i mente.
- $2 \cdot 3 = 6$, da skriver vi 6 på tusenlassen.

1.4 Divisjon

1.4.1 Deling med 10, 100, 1 000 osv.

1.3 Deling med 10, 100, 1 000 osv.

- Når man deler et desimaltall med 10, får man svaret ved å flytte komma en plass til venstre.
- Når man deler et desimaltall med 100, får man svaret ved å flytte komma to plasser til venstre.
- Det samme mønsteret gjelder for tallene 1 000, 10 000 osv.

Eksempel 1

$$\begin{aligned}200 : 10 &= 200,0 : 10 \\&= 20,00 \\&= 20\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}45 : 10 &= 45,0 : 10 \\&= 4,50 \\&= 4,5\end{aligned}$$

Eksempel 2

$$\begin{aligned}200 : 100 &= 200,0 : 100 \\&= 2,000 \\&= 2\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}45 : 100 &= 45,0 : 100 \\&= 0,450 \\&= 0,45\end{aligned}$$

Eksempel 3

$$143,7 : 10 = 14,37$$

$$143,7 : 100 = 1,437$$

$$143,7 : 1\,000 = 0,1437$$

$$93,6 : 10 = 9,36$$

$$93,6 : 100 = 0,936$$

$$93,6 : 1\,000 = 0,0936$$

Deling med 10, 100, 1 000 osv. (forklaring)

Titallsystemet baserer seg på grupper av ti, hundre, tusen osv., og tideler, hundredeler og tusendeler osv (se MB, s. 13). Når man deler et tall med 10, vil alle enere i tallet bli til tideler, alle tiere bli til enere osv. Hvert siffer forskyves altså én plass mot høgre. Tilsvarende forskyves hvert siffer to plasser mot høgre når man deler med 100, tre plasser når man deler med 1 000 osv.

1.4.2 Oppstilling

Divisjon med oppstilling baserer seg på divisjon tolket som inndeling av mengder (se MB ,s. 23)

Eksempel 1

$$\begin{array}{r} 7 \quad 6 \quad : \quad 4 = 1 \quad 9 \\ \underline{4} \\ 3 \quad 6 \\ \underline{3} \quad 6 \\ \hline 0 \end{array}$$

Eksempel 1

$$\begin{array}{r} 8 \quad 9 \quad 4 \quad : \quad 3 = 2 \quad 9 \quad 8 \\ \underline{6} \\ 2 \quad 9 \\ \underline{2} \quad 7 \\ 2 \quad 4 \\ \underline{2} \quad 4 \\ \hline 0 \end{array}$$

1.4.3 Tabellmetoden

Tabellmetoden baserer seg på divisjon som omvendt operasjon av ganging. For eksempel er svaret på spørsmålet ”Hva er $76 : 4$ ” det samme som svaret på spørsmålet ”Hvilket tall må jeg gange 4 med for å få 76?”. På samme vis som for tabellmetoden ved subtraksjon er det opp til en selv å velge passende tall for å nå målet.

Eksempel 1

$$76 : 4 = 19$$

$\cdot 4$		
10	40	40
9	36	76
19		

Eksempel 2

$$894 : 3 = 298$$

$\cdot 3$		
200	600	600
60	120	720
60	120	840
10	30	870
8	24	894
298		

Eksempel 3

$$894 : 3 = 298$$

$\cdot 3$		
300	900	900
-2	-6	894
298		

Merk: Samme regnestykke som i Eksempel 2, men en annen utrekning.

1.5 Standardform

Vi kan utnytte *Regel 1.2* og *Regel 1.3*, og det vi kan om potenser¹, til å skrive tall på *standardform*.

La oss se på tallet 6 700. Av *Regel 1.2* vet vi at

$$6\,700 = 6,7 \cdot 1\,000$$

Og siden $1000 = 10^3$, er

$$6\,700 = 6,7 \cdot 1\,000 = 6,7 \cdot 10^3$$

$6,7 \cdot 10^3$ er 6 700 skrevet på standardform fordi

- 6,7 er større enn 0 og mindre enn 10.
- 10^3 er en potens med grunntall 10 og eksponent 3, som er et heltall.
- 6,7 og 10^3 er ganget sammen.

La oss også se på tallet 0,093. Av *Regel 1.3* har vi at

$$0,093 = 9,3 : 100$$

Men å dele med 100 er det samme som å gange med 10^{-2} , altså er

$$0,093 = 9,3 : 100 = 9,3 \cdot 10^{-2}$$

$9,3 \cdot 10^{-2}$ er 0,093 skrevet på standardform fordi

- 9,3 er større enn 0 og mindre enn 10.
- 10^{-2} er en potens med grunntall 10 og eksponent -2 , som er et heltall.
- 9,3 og 10^{-2} er ganget sammen.

¹se **MB** s 101-106.

1.4 Standardform

Et tall skrevet som

$$a \cdot 10^n$$

hvor $0 < a < 10$ og n er et heltall, er et tall skrevet på standardform.

Eksempel 1

Skriv 980 på standardform.

Svar:

$$980 = 9,8 \cdot 10^2$$

Eksempel 2

Skriv 0,00671 på standardform.

Svar:

$$0,00671 = 6,71 \cdot 10^{-3}$$

Tips

For å skrive om tall på standardform kan du gjøre følgende:

1. Flytt komma slik at du får et tall som ligger mellom 0 og 10.
2. Gang dette tallet med en tierpotens som har eksponent med tallverdi lik antallet plasser du flyttet komma.
Flyttet du komma mot venstre/høgre, er eksponenten positiv/negativ.

Eksempel 3

Skriv 9 761 432 på standardform.

Svar:

1. Vi flytter komma 6 plasser til venstre, og får 9,761432
2. Vi ganger dette tallet med 10^6 , og får at

$$9\,761\,432 = 9,761432 \cdot 10^6$$

Eksempel 4

Skriv 0,00039 på standardform.

Svar:

1. Vi flytter komma 4 plasser til høgre, og får 3,9.
2. Vi ganger dette tallet med 10^{-4} , og får at

$$0,00039 = 3,9 \cdot 10^{-4}$$

1.6 Regning med tid

Sekunder, minutter og timer er organisert i grupper på 60:

$$1 \text{ minutt} = 60 \text{ sekund}$$

$$1 \text{ time} = 60 \text{ minutt}$$

Dette betyr at overganger oppstår i utregninger når vi når 60.

Eksempel 1

$$2 \text{ t } 25 \text{ min} + 10 \text{ t } 45 \text{ min} = 13 \text{ t } 10 \text{ min}$$

Utrekningsmetode 1

		10 t 45 min
15 min	15 min	11 t 00 min
10 min	25 min	11 t 10 min
2 t	2 t 25 min	13 t 10 min

Utrekningsmetode 2

		10:45
00:15	00:15	11:00
00:10	00:25	11:10
02:00	02:25	13:10

Eksempel 2

$$14 \text{ t } 18 \text{ min} - 9 \text{ t } 34 \text{ min} = 4 \text{ t } 44 \text{ min}$$

Utrekningsmetode 1

	9 t 34 min
26 min	10 t 00 min
18 min	10 t 18 min
4 t	14 t 00 min
4 t 44 min	

Utrekningsmetode 1

	09:34
00:26	10:00
00:18	10:18
04:00	14:18
04:44	

1.7 Avrunding og overslagsregning

1.7.1 Avrunding

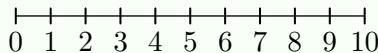
Ved *avrunding* av et tall minker vi antall siffer forskjellige fra 0 i et tall. Videre kan man runde av til *nærmeste ener*, *nærmeste tier* eller lignende.

Eksempel 1

Ved avrunding til nærmeste ener avrundes

- 1, 2, 3 og 4 *ned* til 0 fordi de er nærmere 0 enn 10.
- 6, 7, 8 og 9 *opp* til 10 fordi de er nærmere 10 enn 0.

5 avrundes også opp til 10.

Eksempel 2

- **63 avrundet til nærmeste tier = 60**

Dette fordi 63 er nærmere 60 enn 70.

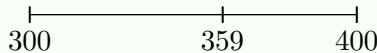
- **78 avrundet til nærmeste tier = 80**

Dette fordi 78 er nærmere 80 enn 70.

- **359 avrundet til nærmeste hundrer = 400**

Dette fordi 359 er nærmere 400 enn 300.

- **11,8 avrundet til nærmeste ener = 12**

Dette fordi 11,8 er nærmere 12 enn 11.

1.7.2 Overslagsregning

Det er ikke alltid vi trenger å vite svaret på regnestykker helt nøyaktig, noen ganger er det viktigere at vi fort kan avgjøre hva svaret *omtrent* er det samme som, eller helst ved hoderegning. Når vi finner svar som omtrent er riktige, sier vi at vi gjør et *overslag*. Et overslag innebærer at vi avrunder tallene som inngår i et regnestykke slik at utregningen blir enklere.

Obs! Avrunding ved overslag trenger ikke å innebære avrunding til nærmeste tier o.l.

Språkboksen

At noe er ”omtrent det samme som” skriver vi ofte som ”cirka” (ca.). Symbolet for ”cirka” er \approx .

Overslag ved addisjon og ganging

La oss gjøre et overslag på regnestykket

$$98,2 + 24,6$$

Vi ser at $98,2 \approx 100$. Skriver vi 100 istedenfor 98,2 i regnestykket vårt, får vi noe som er litt mer enn det nøyaktige svaret. Skal vi endre på 24,6 bør vi derfor gjøre det til et tall som er litt mindre. 24,6 er ganske nærmere 20, så vi kan skrive

$$98,2 + 24,6 \approx 100 + 20 = 120$$

Når vi gjør overslag på tall som legges sammen, bør vi altså prøve å gjøre det ene tallet større (runde opp) og et tall mindre (runde ned).

Det samme gjelder også hvis vi har ganding, for eksempel

$$1689 \cdot 12$$

Her avrunder vi 12 til 10. For å ”veie opp” for at svaret da blir litt mindre enn det egentlige, avrunder vi 1689 opp til 1700. Da får vi

$$1689 \cdot 12 \approx 1700 \cdot 10 = 17\,000$$

Overslag ved subtraskjon og deling

Skal et tall trekkes fra et annet, blir det litt annerledes. La oss gjøre et overslag på

$$186,4 - 28,9$$

Hvis vi runder 186,4 opp til 190 får vi et svar som er større enn det egentlige, derfor bør vi også trekke ifra noe. Det kan vi gjøre ved også å runde 28,9 oppover (til 30):

$$\begin{aligned} 186,4 - 28,9 &\approx 190 - 30 \\ &= 160 \end{aligned}$$

Samme prinsippet gjelder for deling:

$$145 : 17$$

Vi avrunder 17 opp til 20. Deler vi noe med 20 istedenfor 17, blir svaret mindre. Derfor bør vi også runde 145 oppover (til 150):

$$145 : 17 \approx 150 : 20 = 75$$

Overslagsregning oppsummert

1.5 Overslagsregning

- Ved addisjon eller multiplikasjon mellom to tall, avrund gjerne et tall opp og et tall ned.
- Ved subtraksjon eller deling mellom to tall, avrund gjerne begge tall ned eller begge tall opp.

Eksempel

Rund av og finn omtrentlig svar for regnestykkene.

- a) $23,1 + 174,7$ b) $11,8 \cdot 107,2$
c) $37,4 - 18,9$ d) $1054 : 209$

Svar:

- a) $32,1 + 174,7 \approx 30 + 170 = 200$
b) $11,8 \cdot 107,2 \approx 10 \cdot 110 = 1100$
c) $37,4 - 18,9 \approx 40 - 20 = 20$
d) $1054 : 209 \approx 1000 : 200 = 5$

Kommentar

Det finnes ingen konkrete regler for hva man kan eller ikke kan tillate seg av forenklinger når man gjør et overslag, det som er kalt *Regel 1.5* er strengt tatt ikke en regel, men et nyttig tips.

Man kan også spørre seg hvor langt unna det faktiske svaret man kan tillate seg å være ved overslagsregning. Heller ikke dette er det noe fasitsvar på, men en grei føring er at overslaget og det faktiske svaret skal være av samme *størrelsesorden*. Litt enkelt sagt betyr dette at hvis det faktiske svaret har med tusener å gjøre, bør også overslaget ha med tusener å gjøre. Mer nøyaktig sagt betyr det av det faktiske svaret og ditt overslag bør ha samme tierpotens når de er skrevet på standardform.

Oppgaver for kapittel 1

1.1.1

Regn ut.

- a) $12 + 84$ b) $36 + 51$ c) $328 + 571$ d) $242 + 56$

1.1.2

Regn ut.

- a) $19 + 84$ b) $86 + 57$ c) $529 + 471$ d) $202 + 808$

1.2.1

Regn ut.

- a) $84 - 23$ b) $286 - 52$ c) $529 - 401$ d) $782 - 131$

1.2.2

Regn ut.

- a) $78 - 19$ b) $824 - 499$ c) $731 - 208$ d) $1078 - 991$

1.3.1

Regn ut.

- a) $12 \cdot 3$ b) $28 \cdot 4$ c) $76 \cdot 5$ d) $43 \cdot 6$
e) $109 \cdot 7$ f) $98 \cdot 8$ g) $213 \cdot 9$

1.3.2

Regn ut.

- a) $29 \cdot 12$ b) $83 \cdot 31$ c) $91 \cdot 76$ d) $14 \cdot 83$

1.3.3

Regn ut.

- a) $531 \cdot 56$ b) $83 \cdot 701$ c) $91 \cdot 673$ d) $731 \cdot 67$

1.3.4

- a) Bruk kalkulator til å regne ut $27 \cdot 5$ og $2,7 \cdot 5$.
b) Bruk kalkulator til å regne ut $247 \cdot 192$ og $24,7 \cdot 19,2$.
c) Bruk kalkulator til å regne ut $928 \cdot 74$ og $9,28 \cdot 7,4$.

- d) Bruk kalkulator til å regne ut $134 \cdot 4\,249$ og $1,34 \cdot 42,49$.
- e) Sammenlign parene av svar fra oppgave a) - c) og lag en regel for hvordan du kan regne ut ganging med desimaltall.

1.3.5

Regn ut

- a) $82,3 \cdot 5$ b) $9,51 \cdot 7$ c) $22,4 \cdot 1,7$

1.4.1

Regn ut.

- a) $98 : 2$ b) $87 : 3$ c) $92 : 4$ d) $85 : 5$ e) $72 : 6$

1.4.2

Regn ut.

- a) $378 : 2$ b) $224 : 4$ c) $495 : 5$
e) $133 : 7$ f) $208 : 8$ g) $873 : 9$

1.5.1

Skriv tallet på standardform.

- a) 98 000 b) 167 000 000 c) 4 819 d) 21
e) 9 132,27 f) 893,7 g) 18 002,1 h) 302,4

1.5.2

Skriv tallet på standardform.

- a) 0,027 b) 0,0001901 c) 0,32 d) 0,00000020032

1.5.3

Gitt regnestykket

$$900\,000\,000 \cdot 0,00007$$

- a) Forklar hvorfor regnestykket kan skrives som

$$9 \cdot 10^8 \cdot 7 \cdot 10^{-5}$$

- b) Bruk potensregler (se MB, s 101-106) og finn svaret på regnestykket fra a).

Kapittel 2

Størrelser og enheter

2.1 Størrelser, enheter og prefikser

Det vi kan måle og uttrykke med tall, kaller vi *størrelser*. En størrelse består gjerne av både en verdi og en *enhet*, og i denne seksjonen skal vi se på disse tre enhetene:

enhet	forkortelse	enhet for
meter	m	lengde
gram	g	masse
liter	L	volum

Noen ganger har vi veldig store eller veldig små størrelser, for eksempel er det ca 40 075 000 m rundt ekvator! For så store tall er det vanlig å bruke en *prefiks*, da kan vi si at det er ca 40 075 km rundt ekvator. Her står 'km' for 'kilometer', og 'kilo' betyr '1 000'. Så 1 000 meter er altså 1 kilometer. Her er prefiksene man oftest¹ møter på i hverdagen:

prefiks	forkortelse	verdi
kilo	k	1 000
hekt	h	100
deka	da	10
desi	d	0,1
centi	c	0,01
milli	m	0,001

Bruker vi denne tabellen i kombinasjon med enhetene kan vi for eksempel se at:

$$1000 \text{ g} = 1 \text{ kg}$$

$$0,1 \text{ m} = 1 \text{ dm}$$

$$0,01 \text{ L} = 1 \text{ cL}$$

Enda ryddigere kan vi få det hvis vi lager en vannrett tabell (se neste side), med meter, gram eller liter lagt til i midten².

¹Unntaket er 'deka', som er en veldig lite brukt prefiks, men vi har tatt den med fordi den kompletterer tallmønsteret.

²Legg merke til at meter, gram og liter er *enheter*, mens kilo, hekt og osv. er *tall*. Det kan derfor virke litt rart å sette dem opp i samme tabell, men for dette formålet fungerer det helt fint.

2.1 Omgjøring av prefikser

Når vi skal endre prefikser kan vi bruke denne tabellen:

	kilo		hekto		deka		m/g/L		desi		centi		milli	
--	------	--	-------	--	------	--	-------	--	------	--	-------	--	-------	--

Komma må flyttes like mange ganger som antall ruter vi må flytte oss fra opprinnelig prefiks til ny prefiks.

For lengde bruker også enheten 'mil' (1 mil = 10 000 m). Denne kan legges på til venstre for 'kilo'.

Eksempel 1

Skriv om 23,4 mL til antall L.

Svar:

Vi skriver tabellen vår med L i midten, og legger merke til at vi må *tre ruter til venstre* for å komme oss fra mL til L:

	kilo		hekto		deka		L		desi		centi		milli	
--	------	--	-------	--	------	--	---	--	------	--	-------	--	-------	--

Det betyr at vi må flytte kommaet vårt tre plasser til venstre for å gjøre om mL til L:

$$23,4 \text{ mL} = 0,0234 \text{ L}$$

Eksempel 2

Skriv om 30 hg til antall cg.

Svar:

Vi skriver tabellen vår med g i midten og legger merke til at vi må *fire ruter til høyre* for å komme oss fra hg til cg:

	kilo		hekto		deka		g		desi		centi		milli	
--	------	--	-------	--	------	--	---	--	------	--	-------	--	-------	--

Dét betyr at vi må flytte kommaet vårt fire plasser til høyre for å gjøre om hg til cg:

$$30 \text{ mg} = 300\,000 \text{ cg}$$

Eksempel 3

Gjør om 12 500 dm til antall mil.

Svar:

Vi skriver tabellen vår med m i midten, legger til 'mil', og merker oss at vi må *fem ruter til høyre* for å komme oss fra hg til cg:

mil	kilo	hekt	deka	m	desi	centi	milli
-----	------	------	------	---	------	-------	-------

Dét betyr at vi må flytte kommaet vårt fem plasser til høyre for å gjøre om mil til cg:

$$12\,500 \text{ dm} = 0,125 \text{ mil}$$

2.1 Omgjøring av prefikser (forklaring)

Omgjøring av prefikser handler om å gange/dele med 10, 100 osv. (se [Seksjon 1.3](#) og [Seksjon 1.4](#))

La oss som første eksempel skrive om 3,452 km til antall meter.

Vi har at

$$\begin{aligned}3,452 \text{ km} &= 3,452 \cdot 1000 \text{ m} \\&= 3\,452 \text{ m}\end{aligned}$$

La oss som andre eksempel skrive om 47 mm til antall meter. Vi har at

$$\begin{aligned}47 \text{ mm} &= 47 \cdot \frac{1}{1000} \text{ m} \\&= (47 : 1000) \text{ m} \\&= 0,047 \text{ m}\end{aligned}$$

2.2 Regning med forskjellige benevninger

En (eventuell) prefiks og en enhet utgjør en *benevning*. For eksempel, 9 km har benevningen 'km', mens 9 m har benevningen 'm'. Når vi skal utføre regneoperasjoner med størrelser som har benevning, er det helt avgjørende at vi passer på at benevningene som er involvert er de samme.

Eksempel 1

Regn ut $5 \text{ km} + 4000 \text{ m}$.

Svar:

Her må vi enten gjøre om 5 km til antall m eller 4 000 m til antall km før vi kan legge sammen verdiene. Vi velger å gjøre om 5 km til antall m:

$$5 \text{ km} = 5000 \text{ m}$$

Nå har vi at

$$\begin{aligned} 5 \text{ km} + 4000 \text{ m} &= 5000 \text{ m} + 4000 \text{ m} \\ &= 9000 \text{ m} \end{aligned}$$

Tips

I mange utregninger kan enheter føre til at uttrykkene blir litt rotete. Hvis du er helt sikker på at alle benevningene er like, kan du med fordel skrive utregninger uten benevning. I *Eksempel 1* over kunne vi da regnet ut

$$5000 + 4000 = 9000$$

Men merk at i et endelig svar må vi ha med benevning:

$$5 \text{ km} + 4000 \text{ m} = 9000 \text{ m}$$

Eksempel 2

Hvis du kjører med konstant fart, er strekningen du har kjørt etter en viss tid gitt ved formelen

$$\text{strekning} = \text{fart} \cdot \text{tid}$$

- Hvor langt kjører en bil som holder farten 50 km/h i 3 timer?

- b) Hvor langt kjører en bil som holder farten 90 km/h i 45 minutt?

Svar:

- a) I formelen er nå farten 50 og tiden 3, og da er

$$\text{strekning} = 50 \cdot 3 = 150$$

Altså har bilen kjørt 150 km

- b) Her har vi to forskjellige enheter for tid involvert; timer og minutt. Da må vi enten gjøre om farten til km/min eller tiden til timer. Vi velger å gjøre om minutt til timer:

$$\begin{aligned} 45 \text{ minutt} &= \frac{45}{60} \text{ timer} \\ &= \frac{3}{4} \text{ timer} \end{aligned}$$

I formelen er nå farten 90 og tiden $\frac{3}{4}$, og da er

$$\text{strekning} = 90 \cdot \frac{3}{4} = 67.5$$

Altså har bilen kjørt 67.5 km.

Eksempel 3

Kiloprisen til en vare er hva en vare koster per kg. Kilopris er gitt ved formelen

$$\text{kilopris} = \frac{\text{pris}}{\text{vekt}}$$

- a) 10 kg tomater koster 35 kr. Hva er kiloprisen til tomatene?
b) Safran går for å være verdens dyreste krydder, 5 g kan koste 600 kr. Hva er da kiloprisen på safran?

Svar:

a) I formelen er nå prisen 35 og vekten 10, og da er

$$\text{kilopris} = \frac{35}{10} = 3,5$$

Altså er kiloprisen på tomater 3,5 kr/kg

b) Her har vi to forskjellige enheter for vekt involvert; kg og gram. Vi gjør om antall g til antall kg (se ??):

$$5 \text{ g} = 0,005 \text{ kg}$$

I formelen vår er nå prisen 600 og vekten 0,005, og da er

$$\text{kilopris} = \frac{600}{0,005} = 120\,000$$

Altså koster safran 120 000 kr/kg.

Oppgaver for kapittel 2

2.1.1

Gjør om til antall meter.

- a) 484 km b) 91 km c) 2 402 km

2.1.2

Gjør om til antall gram.

- a) 484 kg b) 91 hg c) 2 402 hg

2.1.3

Gjør om til antall liter

- a) 480 dl b) 9100 cl c) 24 000 cl

2.1.4

Gjør om

a) 12,4 m
til antall km.	f) 9,7 g
til antall hg.	k) 89 dL
til antall L.
b) 42 dm
til antall m.	g) 0,15 mg
til antall g.	l) 691,4 L
til antall cL.
c) 58,15 cm
til antall mm.	h) 1,419 hg
til antall mg.	m) 15 L
til antall mL.
d) 0,0074 km
til antall m.	i) 31 mg
til antall hg.	n) 918 cL
til antall L.
e) 0,15 m
til antall cm.	j) 64 039 mg
til antall kg.	o) 0,55 dL
til antall mL.

2.2.1

En prisme har lengde 9, bredde 10 og høgde 8.

- a) Finn grunnflaten til prisen.
b) Finn volumet til prisen.

2.2.2

En kjegle har radius 10 og høyde 4.

- a) Finn grunnflaten til kjeglen.
- b) Finn volumet til kjeglen.

2.2.3

En prisme har lengde 9 cm, bredde 10 cm og høyde 8 cm.

Finn volumet til prisen.

2.2.4

En kjegle har radius 10 dm og høyde 4 dm.

- a) Finn volumet til kjeglen.
- b) Hvor mange liter rommer kjeglen?

2.2.5

En firkantet pyramide har lengde 4 cm, bredde 9 cm og høyde 10 cm.

- a) Finn volumet til kjeglen.
- b) Hvor mange liter rommer kjeglen?

Kapittel 3

Statistikk

3.1 Introduksjon

I en *undersøkelse* henter vi inn informasjon. Denne informasjonen kan gjerne være tall eller ord, og kalles *data*. En samling av innhentet data kalles et *datasett*.

For eksempel, tenk at du spør to mennesker om de liker kaviar. Den éne svarer ”ja”, den andre ”nei”. Da er ”ja” og ”nei” dataene (svarene) du har samlet inn, og {”ja”, ”nei”} er datasettet ditt.

Statistikk handler grovt sett om to ting; å presentere og å tolke innsamlet data. For begge disse formålene har vi noen verktøy som vi i kommende seksjoner skal studere ved hjelp av noen forskjellige eksempler på undersøkelser. Disse finner du på side 45.

Det er ikke noen fullstendige fasitsvar på hvordan man presenterer eller tolker data, men to retningslinjer bør du alltid ta med deg:

- La det alltid komme tydelig fram hva du har undersøkt og hvilke data som er skaffet.
- Tenk alltid over hvilke metoder du bruker for å tolke dataene.

Undersøkelse 1

10 personer testet hvor mange sekunder de kunne holde pusten.
Resultatene ble disse:

47 124 61 38 97 84 101 79 56 40

Undersøkelse 2

15 personer ble spurta hvor mange epler de spiser i løpet av en uke. Svarene ble disse:

7 4 5 4 1 0 6 5 4 8 1 6 8 0 14

Undersøkelse 3

300 personer ble spurta hva deres favorittdyr er.

- 46 personer svarte tiger
- 23 personer svarte løve
- 17 personer svarte krokodille
- 91 personer svarte hund
- 72 personer svarte katt
- 51 personer svarte andre dyr

Undersøkelse 4

Mobiltelefoner med smartfunksjoner (app-baserte) kom på det norske markedet i 2009. Tabellen¹ under viser det totale salget mobiltelefoner i tidsperioden 2009-2014 og andelen med og uten smartfunkskjoner.

År	2009	2010	2011	2012	2013	2014
totalt	2 365	2 500	2 250	2 200	2 400	2 100
u. sm.f.	1 665	1 250	790	300	240	147
m. sm.f.	700	1 250	1 460	1 900	2 160	1 953

¹Tallene er hentet fra medienorge.uib.no.

3.2 Presentasjonsmetoder

Skal vi presentere våre undersøkelser, bør vi vise datasett slik at det er lett for andre å se hva vi har funnet. Dette kan vi gjøre blant annet ved hjelp av *frekvenstabeller*, *søylediagram*, *sektordiagram* eller *linjediagram*.

3.2.1 Frekvenstabell

I en frekvenstabell setter man opp dataene i en tabell som viser hvor mange ganger hvert unike svar dukker opp. Dette antallet kalles *frekvensen*.

Undersøkelse 2

I vår undersøkelse har vi to 0, to 1, tre 4, to 5, to 6, én 7, to 8 og én 14. I en frekvenstabell skriver vi da

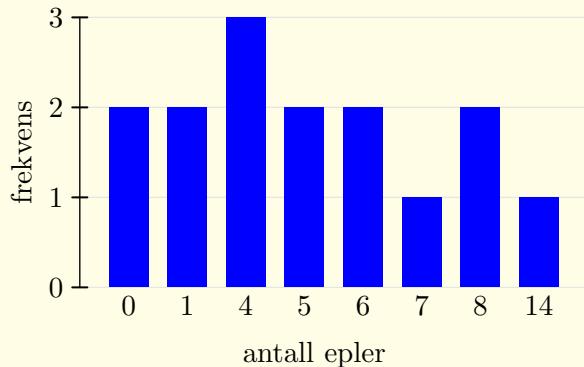
antall epler	frekvens
0	2
1	2
4	3
5	2
6	2
7	1
8	2
14	1

3.2.2 Søylediagram (stolpediagram)

Med et søylediagram presenterer vi dataene med søyler som viser frekvensen.

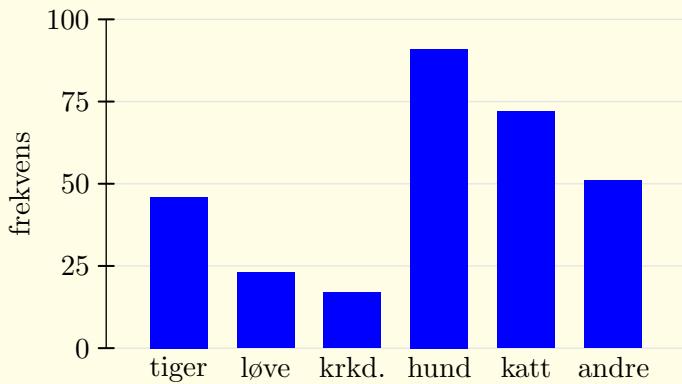
Undersøkelse 2

”Hvor mange epler spiser du i løpet av uka?”

Undersøkelse 3

”Hva er favorittdyret ditt?”

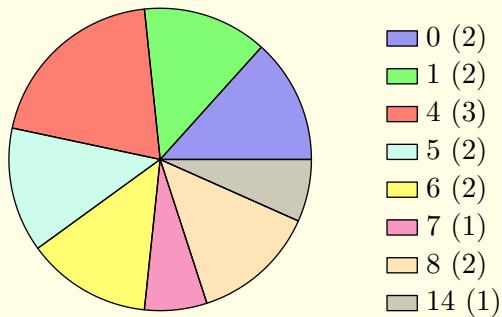

3.2.3 Sektordiagram (kakediagram)

I et sektordiagram vises frekvensene som sektorer av en sirkel.

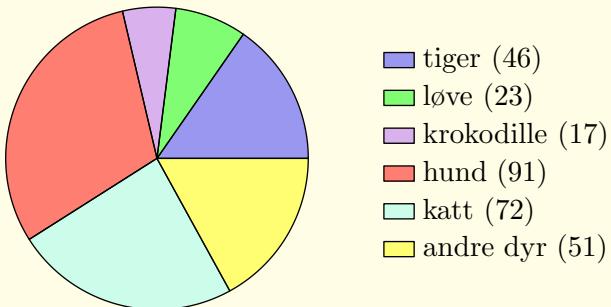
Undersøkelse 2

Epler spist i løpet av uka (frekvens i parantes)

Undersøkelse 3

Favorittdyr (frekvens i parantes)

Å lage tegne et sektordiagram for hand

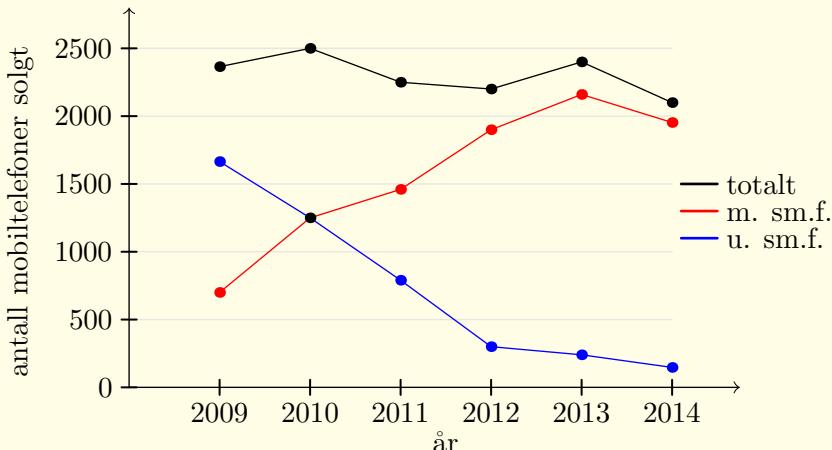
Skal du selv tegne et sektordiagram, trenger du kunnskaper om
vinkler og om brøkandeler. Se [Seksjon 5.1, MB](#), s. 76 og oppgave
??.

3.2.4 Linjediagram

I et linjediagram legger vi inn dataene som punkt i et koordinatsystem, og trekker en linje mellom dem. Linjediagram brukes oftest når det er snakk om en form for utvikling.

Undersøkelse 4

Mobiltelefonsalg i Norge 2009-2015

3.3 Tolking av tendenser; sentralmål

I et datasett det gjerne være svar som er helt eller veldig like, og som gjentar seg. Dette betyr at vi kan si noe om hva som gjelder for mange; en *tendens*. De matematiske begrepene som forteller noe om dette kalles *sentralmål*. De vanligste sentralmålene er *typetall*, *gjennomsnitt* og *median*.

3.3.1 Typetall

3.1 Typetall

Typetallet er verdien det er flest eksemplarer av i datasettet.

Undersøkelse 2

I datasettet er det tallet 4 som opptrer flest (tre) ganger. (Dette kan vi se fra selve datasett på s. 45, fra frekvenstabellen på s. 46, fra søylediagrammet på s. 47 eller sektordiagrammet på s. 48.)

4 er altså typetallet.

3.3.2 Gjennomsnitt

Når et datasett består av svar i form av tall kan vi finne summen av svarene. Når vi spør hva gjennomsnittet er, spør vi om dette:

"Hvis alle svarene var like, og summen den samme, hvilken verdi måtte alle svarene da ha hatt?"

Dette er jo ingenting annet enn divisjon (se [MB](#), s. 23):

3.2 Gjennomsnitt

$$\text{gjennomsnitt} = \frac{\text{summen av verdiene fra datasettet}}{\text{antall verdier}}$$

Undersøkelse 1

Vi summerer verdiene fra datasettet, og deler med antall verdier:

$$\begin{aligned}\text{gjennomsnitt} &= \frac{47 + 124 + 61 + 38 + 97 + 84 + 101 + 79 + 56 + 40}{10} \\ &= \frac{727}{10} \\ &= 72,7\end{aligned}$$

Altså, i gjennomsnitt holdt de 10 deltakerne pusten i 72,7 sekunder.

Undersøkelse 2

Metode 1

$$\begin{aligned}\text{gjennomsnitt} &= \frac{7 + 4 + 5 + 4 + 1 + 0 + 6 + 5 + 4 + 8 + 1 + 6 + 8 + 0 + 14}{15} \\ &= \frac{73}{15} \\ &\approx 4.87\end{aligned}$$

Metode 2

Vi utvider frekvenstabellen fra side 46 for å finne summen av verdiene fra datasettet (vi har også tatt med summen av frekvensene):

Antall epler	Frekvens	antall · frekvens
0	2	$0 \cdot 2 = 0$
1	2	$1 \cdot 2 = 2$
4	3	$4 \cdot 3 = 12$
5	2	$5 \cdot 2 = 10$
6	2	$6 \cdot 2 = 12$
7	1	$7 \cdot 1 = 14$
8	1	$8 \cdot 2 = 16$
14	1	$14 \cdot 1 = 14$
sum	15	73

Nå har vi at

$$\begin{aligned}\text{gjennomsnitt} &= \frac{73}{15} \\ &\approx 4,87\end{aligned}$$

Altså, i gjennomsnitt spiser de 15 respondentene 4,87 epler i uka.

Undersøkelse 4

(Utrekning utelatt. Verdiene er rundet ned til nærmeste éner).

- Gjennomsnitt for totalt salg av mobiler: 2302
- Gjennomsnitt for salg av mobiler uten smartfunksjon: 732
- Gjennomsnitt for salg av mobiler med smartfunksjon: 1570

3.3.3 Median

3.3 Median

Medianen er tallet som ender opp i midten av datasettet når det rangeres fra tallet med lavest til høyest verdi.

Hvis datasettet har partalls antall verdier, er medianen gjennomsnittet av de to verdiene i midten (etter rangering).

Undersøkelse 1

Vi rangerer datasettet fra lavest til høyest verdi:

38 40 47 56 61 79 84 97 101 124

De to tallene i midten er 61 og 79. Gjennomsnittet av disse er

$$\frac{61 + 79}{2} = 70$$

Altså er medianen 70.

Undersøkelse 2

Vi rangerer datasettet fra lavest til høyest verdi:

0 0 1 1 4 4 4 5 5 6 6 7 8 8 14

Tallet i midten er 5, altså er medianen 5.

Undersøkelse 4

(Utregning utelatt. Verdiene er rundet ned til nærmeste éner).

- Median for totalt salg av mobiler: 2307
- Median for salg av mobiler uten smartfunksjon: 545
- Median for salg av mobiler med smartfunksjon: 1570

3.4 Tolking av forskjeller; spredningsmål

Ofte vil det også være store forskjeller (stor spredning) mellom dataene som er samlet inn. De vanligste matematiske begrepene som forteller noe om dette er *variasjonsbredde*, *kvartilbredde*, *varians* og *standardavvik*.

3.4.1 Variasjonsbredde

3.4 Variasjonsbredde

Differansen mellom svarene med henholdsvis høyest og lavest verdi.

Undersøkelse 1

Svaret med henholdsvis høyest og lavest verdi er 124 og 38.
Altså er

$$\text{variasjonsbredde} = 124 - 38 = 86$$

Undersøkelse 2

Svaret med henholdsvis høyest og lavest verdi er 14 og 0. Altså er

$$\text{variasjonsbredde} = 14 - 0 = 14$$

Undersøkelse 4

- Variasjonsbredde for mobiltelefoner:

$$2\,500 - 2\,100 = 400$$

- Variasjonsbredde for mobiltelefoner uten smartfunksjoner:

$$1\,665 - 147 = 518$$

- Variasjonsbredde for mobiltelefoner med smartfunksjoner:

$$2\,160 - 700 = 1460$$

3.4.2 Kvartilbredde

3.5 Kvartilbredde og øvre og nedre kvartil

Kvantilbredden til et datasett kan finnes på følgende måte:

1. Ranger datasettet fra høyest til lavest.
2. Skill det rangerte datasettet på midten, slik at to nye sett oppstår. (Viss det er oddetalls antall verdier i datasettet, utelates medianen).
3. Finn de respektive medianene i de to nye settene.
4. Finn differansen mellom medianene fra punkt 3.

Om medianene fra punkt 3: Den med høyest verdi kalles *øvre kvartil* og den med lavest verdi kalles *nedre kvartil*.

Undersøkelse 1

1. 38 40 47 56 61 79 84 97 101 124
2. **38** **40** **47** **56** **61** **79** **84** **97** **101** **124**
3. Medianen i det blå settet er 47 (nedre kvartil) og medianen i det røde settet er 97 (øvre kvartil).

38 40 47 56 61 79 84 97 101 124

4. Kvartilbredde = $97 - 47 = 50$

Undersøkelse 2

1. 0 0 1 1 4 4 4 5 5 6 6 7 8 8 14
2. **0** **0** **1** **1** **4** **4** **4** **5** **5** **6** **6** **7** **8** **8** **14**
3. Medianen i det blå settet er 1 (nedre kvartil) og medianen i det røde settet er 7 (øvre kvartil).

0 0 1 1 4 4 4 5 6 6 7 8 8 14

4. Kvartilbredde = $7 - 1 = 6$

Undersøkelse 4

(Utregning utelatt)

- For mobiltelefoner er kvartilbredden: 200
- For mobiltelefoner uten smartfunksjoner er kvartilbredden: 1010
- For mobiltelefoner med smartfunksjoner er kvartilbredden: 703

Språkboksen

Nedre kvartil, medianen og øvre kvartil blir også omtalt som henholdsvis *1. kvartil*, *2. kvartil* og *3. kvartil*.

3.4.3 Avvik, varians og standardavvik

3.6 Varians

Differansen mellom en verdi og gjennomsnittet i et datasett kalles *avviket* til verdien.

Variansen til et datasett kan finnes på følgende måte:

1. Kvadrerer avviket til hver verdi i datasettet, og summer disse.
2. Divider med antall verdier i datasettet.

Standardavviket er kvadratroten av variansen.

Eksempel

Gitt datasettet

$$2 \quad 5 \quad 9 \quad 7 \quad 7$$

Da har vi at

$$\text{gjennomsnitt} = \frac{2 + 5 + 9 + 7 + 7}{5} = 6$$

Og videre er

$$\begin{aligned} \text{variansen} &= \frac{(2 - 6)^2 + (5 - 6)^2 + (9 - 6)^2 + (7 - 6)^2 + (7 - 6)^2}{5} \\ &= 5 \end{aligned}$$

Da er standardavviket = $\sqrt{5} \approx 2,23$.

Undersøkelse 1

(Utrekning utelatt)

Variansen er 754,01. Standardavviket er $\sqrt{754,01} \approx 27,46$

Undersøkelse 2

Gjennomsnittet fant vi på side 52. Vi utvider frekvenstabellen vår fra side 46:

antall epler	frekvens	frekvens · kvadrert avvik
0	2	$2 \cdot \left(0 - \frac{73}{15}\right)^2$
1	2	$2 \cdot \left(1 - \frac{73}{15}\right)^2$
4	3	$3 \cdot \left(4 - \frac{73}{15}\right)^2$
5	2	$2 \cdot \left(5 - \frac{73}{15}\right)^2$
6	2	$2 \cdot \left(6 - \frac{73}{15}\right)^2$
7	1	$1 \cdot \left(7 - \frac{73}{15}\right)^2$
8	2	$2 \cdot \left(8 - \frac{73}{15}\right)^2$
14	1	$1 \cdot \left(9 - \frac{73}{15}\right)^2$
sum	15	189,73

Altså er variansen

$$\frac{189,73}{15} \approx 12,65$$

Da er standardavviket $\sqrt{12,65} \approx 3,57$

Undersøkelse 4

(Utregning utelatt)

- For mobiltelefoner er variansen 17 781,25 og standardavviket ca. 133,4.
- For mobiltelefoner uten smartfunksjoner er variansen 318 848,3 og standardavviket ca. 17,87
- For mobiltelefoner med smartfunksjoner er variansen 245 847,916 og standardavviket ca. 495,83.

Hvorfor innebærer variansen kvadrering?

La oss se hva som skjer hvis vi gjentar utregningen fra *Eksempel 1* på side 58, men uten å kvadrere:

$$\begin{aligned} & \frac{(2 - 6) + (5 - 6) + (9 - 6) + (7 - 6) + (7 - 6)}{5} \\ &= \frac{2 + 5 + 9 + 7 + 7}{5} - 6 \end{aligned}$$

Men brøken $\frac{2+5+9+7+7}{5}$ er jo per definisjon gjennomsnittet til datasettet, og dermed blir uttrykket over lik 0. Dette vil gjelde for alle datasett, så i denne sammenhengen gir ikke tallet 0 noen ytterligere informasjon. Om vi derimot kvadrerer avvikene, unngår vi et uttrykk som alltid blir lik 0.

Oppgaver for kapittel 3

3.2.1

Gitt datasettet

2 12 3 0 2 5 8 2 10

Finn

- a) typetallet b) medianen c) gjennomsnittet

3.2.2

Gitt datasettet

9 12 3 0 8 5 8 4 10 5 6

Finn

- a) typetallet b) medianen c) gjennomsnittet

3.2.3

Gitt datasettet

11 7 16 0 8 9 8 5 16 5

Finn

- a) typetallet b) medianen c) gjennomsnittet

3.2.4

Gitt datasettet

6 11 14 5 6 9 8 5 11 5 11 17

Finn

- a) typetallet b) medianen c) gjennomsnittet

3.2.5

Du ønsker å finne ut hva nordmenn flest har i formue¹, og bestemmer deg for å finne ut av dette ved å spørre fem tilfeldige personer du møter i gata. De fire første svarene (i kr) er disse:

3,2 millioner 2,9 millioner 1,8 millioner 4,2 millioner

Den siste personen du tilfeldigvis møter er mannen i Norge med høyest formue², Gustav Magnar Witzøe. Hans svar er dette:

20 915,3 millioner

- a) Finn medianen i datasettet.
- b) Finn gjennomsnittet i datasettet.
- c) Er det medianen eller gjennomsnittet som trolig best representerer hva nordmenn flest har i formue?

3.2.6

Lag en frekvenstabell for datasettet under. (La tittelen til venstre kolonne være ”frukt”.)

banan eple eple eple pære banan eple pære
 appelsin eple pære pære

3.2.7

Lag en frekvenstabell for datasettet fra oppgave 3.2.4. (La tittelen til venstre kolonne være ”tall”.)

3.2.8

- a) Lag et søylediagram for datasettet fra oppgave 3.2.6.
- b) Lag et søylediagram for datasettet fra oppgave 3.2.7.

3.2.9 (regneark)

- a) Lag et søylediagram for datasettet fra oppgave 3.2.6.
- b) Lag et søylediagram for datasettet fra oppgave 3.2.7.

¹Enkelt sagt er formue summen av penger du har i banken, verdier av hus, bil etc., fratrekt gjeld o.l.

²Ifølge lignonstallene for 2019.

3.2.10

Av de fire undersøkelsene på side 45, hvorfor har vi

- a) vist frekvenstabell bare for undersøkelse 2?
- b) vist søylediagram bare for undersøkelse 2 og 3?
- c) vist sektordiagram bare for undersøkelse 2 og ?
- d) vist linjediagram bare for undersøkelse 4?

3.2.11

Hvis datasettet har partalls antall svar kan man også finne medianen slik:

1. Finn de to tallene i midten.
2. Finn differansen mellom tallene, og del denne med 2.
3. Legg resultatet fra punkt 2 til det laveste av de to tallene i midten.

- a) Prøv metoden på datasettet fra oppgave 3.2.3.

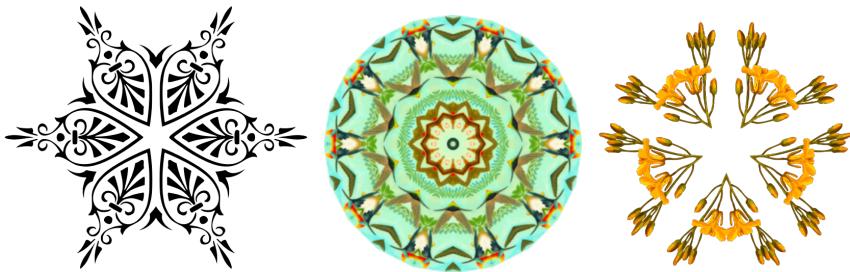
3.2.12

Av de fire undersøkelsene på side 45, hvorfor har vi ikke funnet sentral- og spredningsmål for undersøkelse 3?

Kapittel 4

Geometri

4.1 Symmetri

Bilder hentet fra freesvg.org.

Mange figurer kan deles inn i minst to deler hvor den éne delen bare er en forskjøvet, speilvendt eller rotert utgave av den andre. Dette kalles *symmetri*. De tre kommende regelboksene definerer de tre variantene for symmetri, men merk dette: Symmetri blir som regel intuitivt forstått ved å studere figurer, men er omstendelig å beskrive med ord. Her vil det derfor, for mange, være en fordel å hoppe rett til eksemplene.

4.1 Translasjonssymmetri (parallelforskyvning)

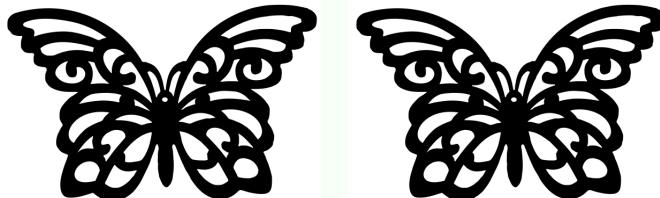
En symmetri hvor minst to deler er forskjøvne utgaver av hverandre kalles en *translasjonssymmetri*.

Når en form forskyves, blir hvert punkt på formen flyttet langs den samme vektoren¹.

¹En vektor er et linjestykke med retning.

Eksempel 1

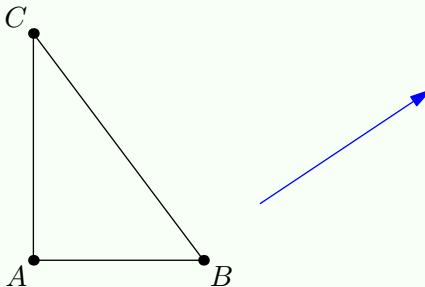
Figuren under viser en translasjonssymmetri som består av to sommerfugler.

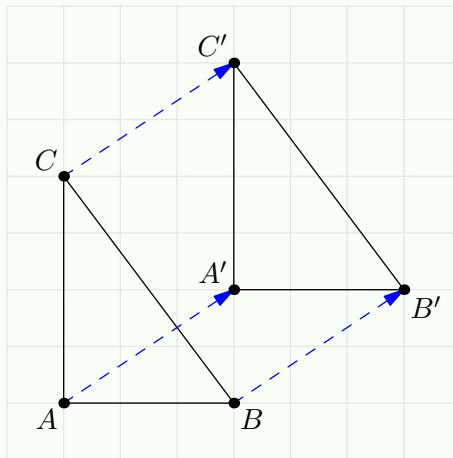
Bilde hentet fra freesvg.org.

Eksempel 2

Under vises $\triangle ABC$ og en blå vektor.

Under vises $\triangle ABC$ forskjøvet med den blå vektoren.

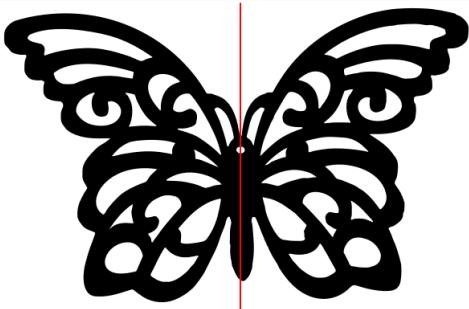
4.2 Speiling

En symmetri hvor minst to deler er vendte utgaver av hverandre kalles en *speilingssymmetri* og har minst én *symmetrilinje* (*symmetriakse*).

Når et punkt speiles, blir det forskjøvet vinkelrett på symmetrilinja, fram til det nye og det opprinnelige punktet har samme avstand til symmetrilinja.

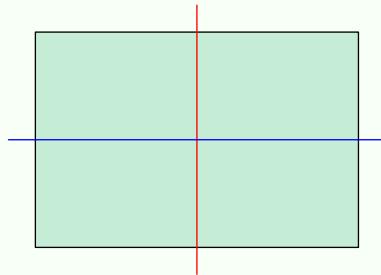
Eksempel 1

Sommerfuglen er en speilsymmetri, med den røde linja som symmetrilinje.

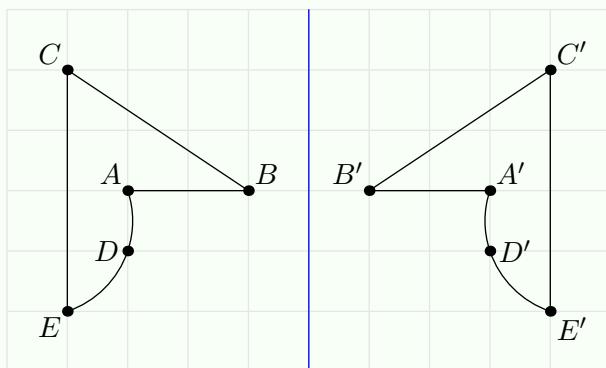
Eksempel 2

Den røde linja og den blå linja er begge symmetrilinjer til det grønne rektangelet.

Eksempel 3

Under vises en form laget av punktene A, B, C, D, E og F , og denne formen speilet om den blå linja.

4.3 Rotasjonssymmetri

En symmetri hvor minst to deler er en rotert utgave av hverandre kalles en *rotasjonssymmetri* og har alltid et tilhørende *rotasjonspunkt* og en *rotasjonsvinkel*.

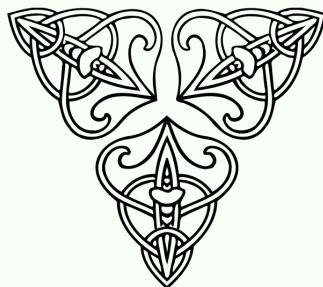
Når et punkt roteres vil det nye og det opprinnelige punktet

- ligge langs den samme sirkelbuen med sentrum i rotasjonspunktet.
- med rotasjonspunktet som toppunkt danne rotasjonsvinkelen.

Hvis rotasjonsvinkelen er et positivt tall, vil det nye punktet forflyttes langs sirkelbuen *mot* klokka. Hvis rotasjonsvinkelen er et negativt tall, vil det nye punktet forflyttes langs sirkelbuen *med* klokka.

Eksempel 1

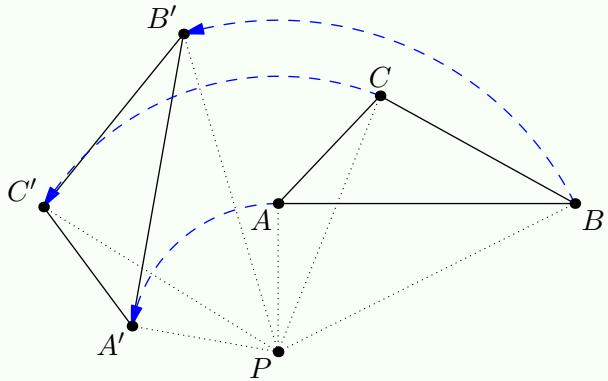
Mønsteret under er rotasjonssymmetrisk. Rotasjonssenteret er i midten av figuren og rotasjonsvinkelen er 120°

Bilder hentet fra freesvg.org.

Eksempel 2

Figuren under viser $\triangle ABC$ rotert 80° om rotasjonspunktet P .

Da er

$$PA =' PA' , \quad PB = PB' , \quad PC = PC'$$

og

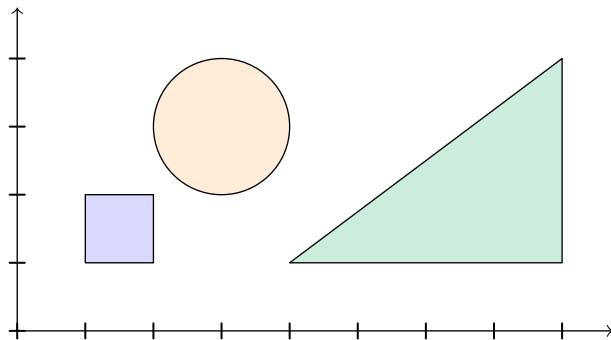
$$\angle APA' = \angle BPB' = \angle CPC' = 80^\circ$$

Språkboksen

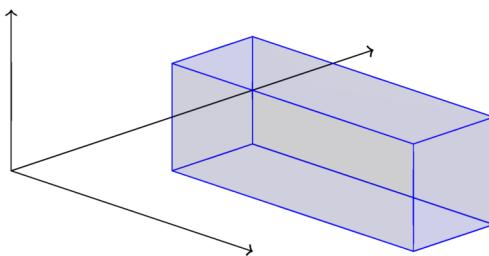
En form som er en forskjøvet, speilvendt eller rotert utgave av en annen form, kalles en *kongruensavbildning*.

4.2 Tredimensjonal geometri

I [MB](#) har vi sett på todimensjonale figurer som trekant, firkant, sirkler o.l. Alle todimensjonale figurer kan tegnes inn i et koordinatsystem med to akser.

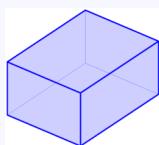
For å tegne inn *tredimensjonale* figurer trengs derimot tre akser:

Mens et rektangel sies å ha en bredde og en høgde, kan vi si at boksen over har en bredde, en høgde og en lengde (dybde).

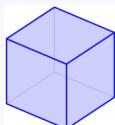
Området som ”ligger utenpå” en tredimensjonal figur kaller vi *overflaten*. Overflaten til boksen over består av 6 rektangler. Rektangler eller trekanner som er deler av en overflate kalles *sideflater*.

4.4 Tredimensjonale figurer

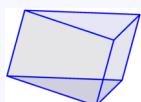
Firkantet prisme

Har to like og fire like rektangler som sideflater. Alle sideflatene som er i kontakt, står vinkelrette på hverandre.

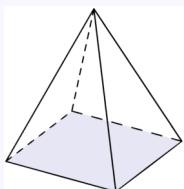
Kube

Firkantet prisme med kvadrater som sideflater.

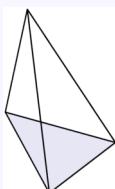
Trekantet prisme

To av sideflatene er like trekkanter som er parallelle. Har tre sideflater som er trekkanter.

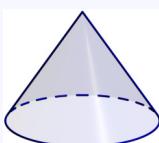
Firkantet pyramide

Har ett rektangel og fire trekkanter som sideflater.

Trekantet pyramide

Har fire trekkanter som sideflater.

Kjegle

En del av overflaten er en sirkel, den resterende delen er en sammenbrettet sektor.

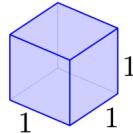
Tips

Det er ikke så lett å se for seg hva en sammenbrettet sektor er, men prøv dette:

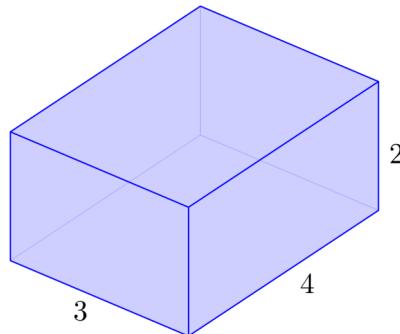
1. Tegn en sektor på et ark. Klipp ut sektoren, og føy sammen de to kantene på sektoren. Da har du en kjegle uten bunn (sirkel).

4.3 Volum

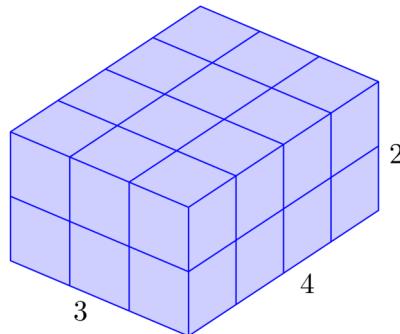
Når vi ønsker å si noe om hvor mye det er plass til inni en gjenstand, snakker vi om *volumet* av den. Som et mål på volum tenker vi oss en kube med sidelengde 1.

En slik kube kan vi kalle 'enerkuben'. Si vi har en firkantet prisme med bredde 3, lengde 4 og høyde 2.

I denne er det plass til akkurat 24 enerkeruber.

Dette kunne vi ha regnet ut slik:

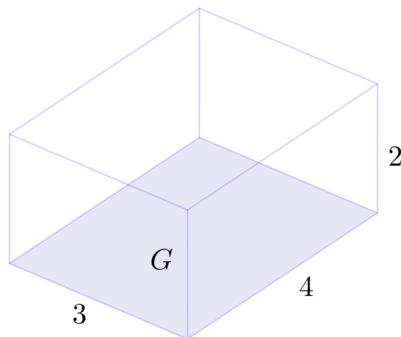
$$3 \cdot 4 \cdot 2 = 24$$

Altså

$$\text{bredde} \cdot \text{lengde} \cdot \text{høyde}$$

Grunnflate

For å regne ut volumet av de mest elementære figurene vi har, kan det være lurt å bruke begrepet *grunnflate*. Slik som for en grunnlinje¹, er det vårt valg av grunnflate som bestemmer hvordan vi skal regne ut høgden. For prisen fra forrige side, er det naturlig å velge flaten som ligger horisontalt til å være grunnflaten, og for å indikere dette brukes ofte G :

Grunnflaten har arealet $3 \cdot 4 = 12$, mens høgden er 2. Volumet av hele prisen er grunnflatens areal ganget med høgden:

$$\begin{aligned}V &= 3 \cdot 4 \cdot 2 \\&= G \cdot 2 \\&= 24\end{aligned}$$

Grunnflaten eller grunnflatearealet?

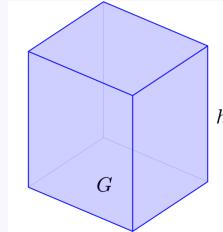
I teksten over har vi først kalt selve grunnflaten for G , og deretter brukt G for grunnflatearealet. I denne boka er begrepet grunnflate så sterkt knyttet til grunnflatearealet at vi ikke kommer til å skille mellom disse to begrepene.

¹se MB, s. 81.

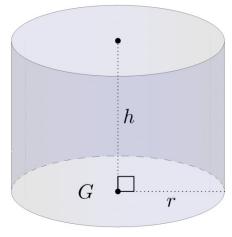
4.5 Volum

Volumet V til en firkantet prisme eller en sylinder med grunnflate G og høyde h er

$$V = G \cdot h$$

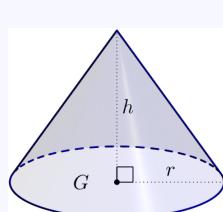
Firkantet prisme

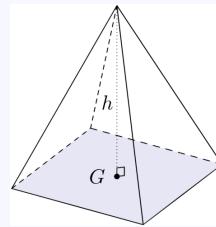
Sylinder

Volumet V til en kjegle eller en pyramide med grunnflate G og høyde h er

$$V = \frac{G \cdot h}{3}$$

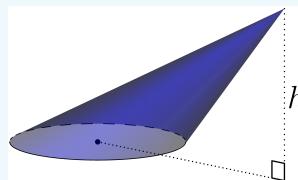
Kjegle

Firkantet pyramide

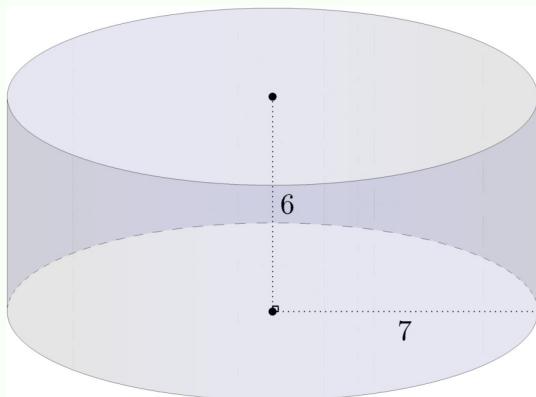
Merk

Formlene fra [Regel 4.5](#) gjelder også for prisma, sylinder, kjegler og pyramider som heller (er skjeve). Hvis grunnflaten er plassert horisontalt, er høyden den vertikale avstanden mellom grunnflaten og toppen til figuren.

(For spisse gjenstander som kjegler og pyramider finnes det selvsagt bare ett valg av grunnflate.)

Eksempel 1

En sylinder har radius 7 og høyde 5. Finn volumet til sylinderen.

- Finn grunnflaten til sylinderen.
- Finn volumet til sylinderen.

Svar:

- Vi har at¹:

$$\begin{aligned}\text{grunnflate} &= \pi \cdot 7^2 \\ &= 49\pi\end{aligned}$$

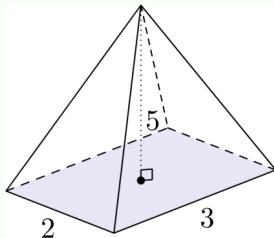
- Dermed er

$$\begin{aligned}\text{volumet til sylinderen} &= 49\pi \cdot 6 \\ &= 294\pi\end{aligned}$$

¹ se MB, s. 140.

Eksempel 2

En firkantet pyramide har lengde 2, bredde 3 og høyde 5.

- Finn grunnflaten til pyramiden.
- Finn volumet til pyramiden.

Svar:

- Vi har at¹

$$\begin{aligned}\text{grunnflate} &= 2 \cdot 3 \\ &= 6\end{aligned}$$

- Dermed er

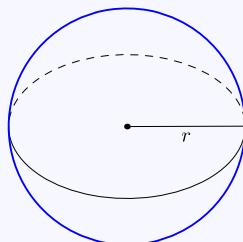
$$\begin{aligned}\text{volumet til pyramiden} &= 6 \cdot 5 \\ &= 30\end{aligned}$$

¹se MB, s. 140.

4.6 Volumet til ei kule

Volumet V til ei kule med radius r er:

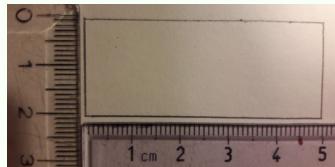
$$V = \frac{4 \cdot \pi \cdot r^3}{3}$$

4.4 Omkrets, areal og volum med enheter

Når vi mäter lengder med linjal eller lignende, må vi passe på å ta med enhetene i svaret vårt.

Eksempel 1

$$\begin{aligned}\text{Omkretsen til rektangelet} &= 5 \text{ cm} + 2 \text{ cm} + 5 \text{ cm} + 2 \text{ cm} \\ &= 14 \text{ cm}\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\text{Arealet til rektangelet} &= 2 \text{ cm} \cdot 5 \text{ cm} \\ &= 2 \cdot 5 \text{ cm}^2 \\ &= 10 \text{ cm}^2\end{aligned}$$

Vi skriver cm^2 fordi vi har gangt sammen 2 lengder som vi har målt i cm.

Eksempel 2

En sylinder har radius 4 m og høyde 2 m. Finn volumet til sylinderen.

Svar:

Så lenge vi er sikre på at størrelsene vår har samme enhet (i dette tilfellet meter), kan vi først rekne uten størrelser:

$$\begin{aligned}\text{grunnflate til sylinderen} &= \pi \cdot 4^2 \\ &= 16\pi\end{aligned}$$

$$\begin{aligned}\text{volumet til sylinderen} &= 16\pi \cdot 2 \\ &= 32\pi\end{aligned}$$

Vi har her gangt sammen tre lengder (to faktorer lik 4 m og én faktor lik 2 m) med meter som enhet, altså er volumet til sylinderen $32\pi \text{ m}^3$.

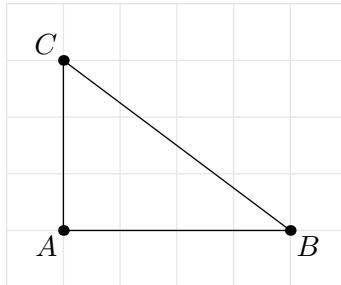
Merk

Når vi skal finne volumet til gjenstander, måler vi lengder som høyde, bredde, radius osv., men i det daglige oppgir vi gjerne volum i liter. Da er det verdt å ha med seg at

$$1 \text{ L} = 1 \text{ dm}^3$$

Oppgaver for kapittel 4

4.1.1

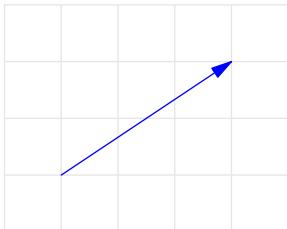

Forskyv trekanten med linjestykke vist under

a)

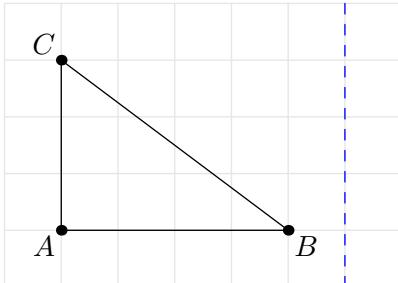
b)

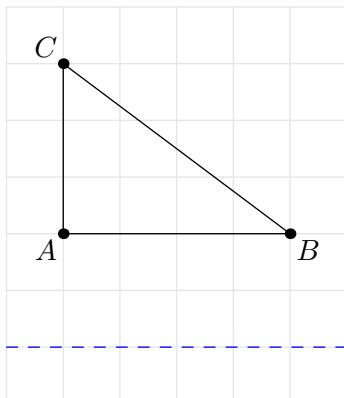
4.1.2

Speil trekanten om symmetrilinja.

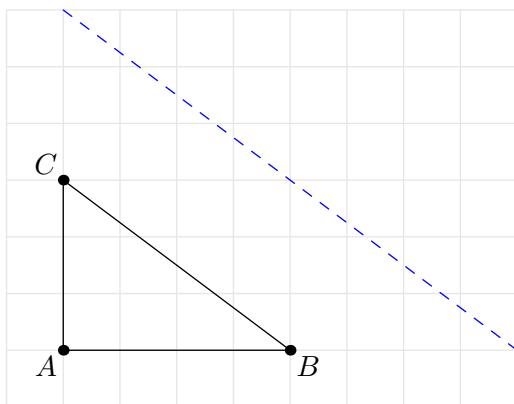
a)

b)

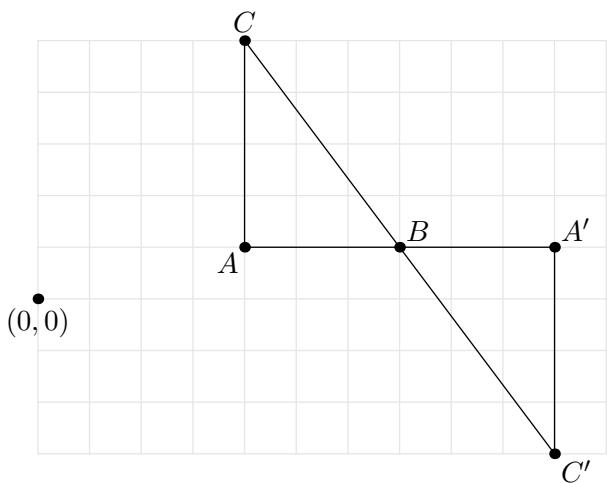
c)

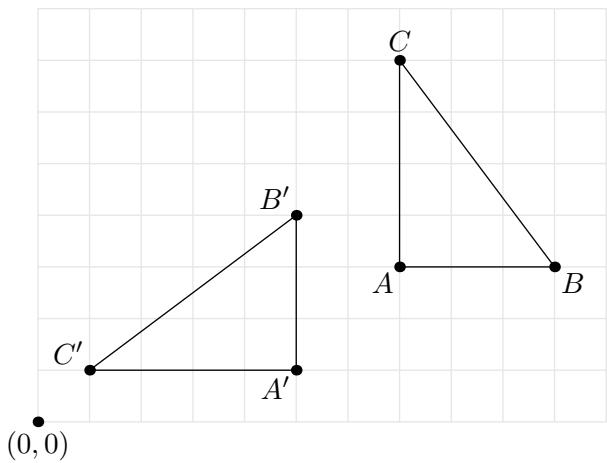
4.1.3

Finn rotasjonsvinkelen og rotasjonspunktet.

a)

b)

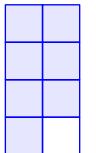

Kapittel 5

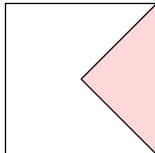
Brøkregning

5.1 Brøkdeler av helheter

I MB (s. 35 - 47) har vi sett hvordan brøker er definert ut ifra en inndeling av 1. I hverdagen bruker vi også brøker for å snakke om inndelinger av en helhet:

(a)

(b)

(c)

(a) Helheten er 8 ruter. $\frac{7}{8}$ av rutene er blå.

(b) Helheten er et kvadrat. $\frac{1}{4}$ av kvadratet er rødt.

(c) Helheten er 5 kuler. $\frac{3}{5}$ av kulene er svarte.

Brøkdeler av tall

Si at rektangelet under har verdien 12.

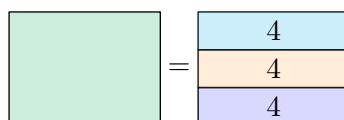

Når vi sier ” $\frac{2}{3}$ av 12” mener vi at vi skal

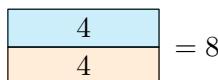
- dele 12 inn i 3 like grupper
- finne ut hvor mye 2 av disse gruppene utgjør til sammen.

Vi har at

- 12 delt inn i 3 grupper er lik $12 : 3 = 4$.

- 2 grupper som begge har verdi 4 blir til sammen $2 \cdot 4 = 8$.

Altså er

$$\frac{2}{3} \text{ av } 12 = 8$$

For å finne $\frac{2}{3}$ av 12, delte vi 12 med 3, og ganger kvotienten med 2.
Dette er det samme som å gange 12 med $\frac{2}{3}$ (se MB, s. 45 og 50).

5.1 Brøkdelen av et tall

For å finne brøkdelen av et tall, ganger vi brøken med tallet.

$$\frac{a}{b} \text{ av } c = \frac{a}{b} \cdot c$$

Eksempel 1

Finn $\frac{2}{5}$ av 15.

Svar:

$$\frac{2}{5} \text{ av } 15 = \frac{2}{5} \cdot 15 = 6$$

Eksempel 2

Finn $\frac{7}{9}$ av $\frac{5}{6}$.

Svar:

$$\frac{7}{9} \text{ av } \frac{5}{6} = \frac{7}{9} \cdot \frac{5}{6} = \frac{35}{54}$$

5.2 Prosent

Brøker er ypperlige til å oppgi andeler av en helhet fordi de gir et raskt bilde av hvor mye det er snakk om. For eksempel er lett å se (omtrent) hvor mye $\frac{3}{5}$ eller $\frac{7}{12}$ av en kake er. Men ofte er det ønskelig å raskt avgjøre hvilke andeler som utgjør *mest*, og da er det best om brøkene har samme nevner.

Når andeler oppgis i det daglige, er det vanlig å bruke brøker med 100 i nevner. Brøker med denne nevneren er så mye brukt at de har fått sitt eget navn og symbol.

5.2 Prosenttall

$$a\% = \frac{a}{100}$$

Språkboksen

$\%$ uttales *prosent*. Ordet kommer av det latinske *per centum*, som betyr *per hundre*.

Eksempel 1

$$43\% = \frac{43}{100}$$

Eksempel 2

$$12,7\% = \frac{12,7}{100}$$

Merk: Det er kanskje litt uvant, men ikke noe galt med å ha et desimaltall i teller (eller nevner).

Eksempel 3

Finn verdien til

- a) 12% b) 19,6% c) 149%

Svar:

(Se *Regel 1.3*)

$$\text{a)} \ 12\% = \frac{12}{100} = 0,12$$

$$\text{b)} \ 19,6\% = \frac{19,6}{100} = 0,196$$

$$\text{c)} \ 149\% = \frac{149}{100} = 1,49$$

Eksempel 4

Gjør om brøkene til prosenttall.

$$\text{a)} \ \frac{34}{100}$$

$$\text{b)} \ \frac{203}{100}$$

Svar:

$$\text{a)} \ \frac{34}{100} = 34\%$$

$$\text{b)} \ \frac{203}{100} = 203\%$$

Eksempel 5

Finn 50% av 800. Av *Regel 5.1* og *Regel 5.2* har vi at

Svar:

$$50\% \text{ av } 800 = \frac{50}{100} \cdot 800 = 400$$

Eksempel 6

Finn 2% av 7,4.

Svar:

$$2\% \text{ av } 7,4 = \frac{2}{100} \cdot 7,4 = 0,148$$

Tips

Å dele med 100 er såpass enkelt, at vi gjerne kan uttrykke prosenttall som desimaltall når vi foretar utregninger. I *Eksempel 5* over kunne vi har regnet slik:

$$2\% \text{ av } 7,4 = 0,02 \cdot 7,4 = 0,148$$

Prosentdeler

Hvor mange prosent utgjør 15 av 20?

15 er det samme som $\frac{15}{20}$ av 20, så svaret på spørsmålet får vi ved å gjøre om $\frac{15}{20}$ til en brøk med 100 i nevner. Siden $20 \cdot \frac{100}{20} = 100$, utvider vi brøken vår med $\frac{100}{20} = 5$:

$$\frac{15 \cdot 5}{20 \cdot 5} = \frac{75}{100}$$

15 utgjør altså 75% av 20. Vi kunne fått 75 direkte ved utregningen

$$15 \cdot \frac{100}{20} = 75$$

5.3 Antall prosent a utgjør av b

$$\text{Antall prosent } a \text{ utgjør av } b = a \cdot \frac{100}{b}$$

Eksempel 1

Hvor mange prosent utgjør 340 av 400?

Svar:

$$340 \cdot \frac{100}{400} = 85$$

340 utgjør 85% av 400.

Eksempel 2

Hvor mange prosent utgjør 119 av 500?

Svar:

$$119 \cdot \frac{100}{500} = 23,8$$

119 utgjør 23,8% av 500.

Tips

Å gange med 100 er såpass enkelt å ta i hodet at man kan ta det bort fra selve utregningen. *Eksempel 2* over kunne vi da regnet slik:

$$\frac{119}{500} = 0,238$$

119 utgjør altså 23,8% av 500. (Her regner man i hodet at $0,238 \cdot 100 = 23,8$.)

5.2.1 Prosentvis endring; økning eller redusering

Økning

Med utsagnet ”200 økt med 30%” menes dette:

Start med 200, og legg til 30% av 200.

Altså er

$$\begin{aligned} 200 \text{ økt med } 30\% &= 200 + 200 \cdot 30\% \\ &= 200 + 60 \\ &= 260 \end{aligned}$$

I uttrykket over kan vi legge merke til at 200 er å finne i begge ledd, dette kan vi utnytte til å skrive

$$\begin{aligned} 200 \text{ økt med } 30\% &= 200 + 200 \cdot 30\% \\ &= 200 \cdot (1 + 30\%) \\ &= 200 \cdot (100\% + 30\%) \\ &= 200 \cdot 130\% \end{aligned}$$

Dette betyr at

$$200 \text{ økt med } 30\% = 130\% \text{ av } 200$$

Redusering

Med utsagnet ”Reduser 200 med 60%” menes dette:

Start med 200, og trekk ifra 60% av 200

Altså er

$$\begin{aligned} 200 \text{ redusert med } 60\% &= 200 - 200 \cdot 60\% \\ &= 200 - 120 \\ &= 80 \end{aligned}$$

Også her legger vi merke til at 200 opptrer i begge ledd i utregningen:

$$\begin{aligned}200 \text{ økt med } 30\% &= 200 - 200 \cdot 60\% \\&= 200 \cdot (1 - 60\%) \\&= 200 \cdot 40\%\end{aligned}$$

Dette betyr at

$$200 \text{ redusert med } 60\% = 40\% \text{ av } 200$$

Prosentvis økning eller endring oppsummert

5.4 Prosentvis endring

- Når en størrelse synker med $a\%$, ender vi opp med $(100\% - a\%)$ av størrelsen.
- Når en størrelse øker med $a\%$, ender vi opp med $(100\% + a\%)$ av størrelsen.

Eksempel 1

Hva er 210 redusert med 70%?

Svar:

$100\% - 70\% = 30\%$, altså er

$$\begin{aligned}210 \text{ senket med } 70\% &= 30\% \text{ av } 210 \\&= \frac{30}{100} \cdot 210 \\&= 63\end{aligned}$$

Eksempel 2

Hva er 208,9 økt med 124,5%?

Svar:

$100\% + 124,5\% = 224,5\%$, altså er

$$\begin{aligned}208,9 \text{ økt med } 124,5\% &= 224,5\% \text{ av } 208,9 \\&= \frac{224,5}{100} \cdot 208,9\end{aligned}$$

Språkboksen

Rabatt er en pengesum som skal trekkes ifra en pris når det gis tilbud. Dette kalles også et *avslag* på prisen. Rabatt oppgis enten i antall kroner eller som prosentdel av prisen.

Merverdiavgiften (mva.) er en avgift som legges til prisen på de aller fleste varer som selges. Merverdiavgift oppgis som regel som prosentdel av prisen.

Eksempel 3

I en butikk koster en skjorte først 500 kr, men selges nå med 40% *rabatt*. Dette betyr at vi skal trekke ifra 40% av originalprisen.

Hva er den nye prisen på skjorta?

Svar:

(Vi tar ikke med kr i utregningene)

Skal vi betale full pris, må vi betale 100% av 500. Men får vi 40% i rabatt, skal vi bare betale $100\% - 40\% = 60\%$ av 500:

$$\begin{aligned}60\% \text{ av } 500 &= \frac{60}{100} \cdot 500 \\&= 300\end{aligned}$$

Med rabatt koster altså skjorta 300 kr.

Eksempel 4

På øreklokkene på bildet står det at prisen er 999,20 kr ekskludert mva. og 1 249 inkludert mva. For øreklokker er mva. 25% av prisen.

Undersøk om prisen som er oppgitt inkludert mva. er riktig.

Svar:

(Vi tar ikke med kr i utregningene)

Når vi inkluderer mva., må vi betale 100% + 25% av 999,20:

$$125\% \text{ av } 999,20 = \frac{125}{100} \cdot 999,20 \\ = 1249$$

Altså 1249 kr.

5.2.2 Vekstfaktor

På side 90 økte vi 200 med 30%, og endte da opp med 130% av 200. Vi sier da at *vekstfaktoren* er 1,3. På side 90 reduserte vi 200 med 60%, og endte da opp med 40% av 200.
Da er vekstfaktoren 0,40.

Mange stusser over at ordet vekstfaktor brukes selv om en størrelse *synker*, men slik er det. Kanskje et bedre ord ville være *endringsfaktor*?

5.5 Vekstfaktor I

Når en størrelse endres med $a\%$, er vekstfaktoren verdien til $100\% \pm a\%$.

Ved økning skal + brukes, ved redusering skal - brukes.

Eksempel 1

En størrelse økes med 15%. Hva er vekstfaktoren?

Svar:

$$100\% + 15\% = 115\%, \text{ altså er vekstfaktoren } 1,15.$$

Eksempel 2

En størrelse reduseres med 19,7%. Hva er vekstfaktoren?

Svar:

$$100\% - 19,7\% = 80,3\%, \text{ altså er vekstfaktoren } 0,803$$

La oss se tilbake til *Eksempel 1* på side 91, hvor 210 ble redusert med 70%. Da er vekstfaktoren 0,3. Videre er

$$0,3 \cdot 210 = 63$$

Altså, for å finne ut hvor mye 210 redusert med 70% er, kan vi gange 210 med vekstfaktoren (forklar for deg selv hvorfor!).

5.6 Prosentvis endring med vekstfaktor

$$\text{endret originalverdi} = \text{vekstfaktor} \cdot \text{originalverdi}$$

Eksempel 1

En vare verd 1 000 kr er rabattert med 20%.

- Hva er vekstfaktoren?
- Finn den nye prisen.

Svar:

- Siden det er 20% rabbatt, må vi betale $100\% - 20\% = 80\%$ av originalprisen. Vekstfaktoren er derfor 0,8.
- Vi har at

$$0,8 \cdot 1000 = 800$$

Den nye prisen er altså 800 kr.

Eksempel 2

En sjokolade koster 9,80 kr, ekskludert mva. På matvarer er det 15% mva.

- Hva er vekstfaktoren?
- Hva koster sjokoladen inkludert mva.?

Svar:

a) Med 15% i tillegg må vi betale $100\% + 15\% = 115\%$ av prisen ekskludert mva. Vekstfaktoren er derfor 1,15.

b)

$$1,15 \cdot 9,90 = 12,25$$

Sjokoladen koster 12,25 kr inkludert mva.

Vi kan også omkrive likningen¹ fra [Regel 5.6](#) for å få et uttrykk for vekstfaktoren:

5.7 Vekstfaktor II

$$\text{vekstfaktor} = \frac{\text{endret originalverdi}}{\text{originalverdi}}$$

Å finne den prosentvise endringen

Når man skal finne en prosentvis endring, er det viktig å være klar over at det er snakk om prosent av en helhet. Denne helheten man har som utgangspunkt er den originale verdien.

La oss som et eksempel si at Jakob tente 10 000 kr i 2019 og 12 000 kr i 2020. Vi kan da stille spørsmålet "Hvor mye endret lønnen til Jakob seg med fra 2019 til 2020 i prosent?".

Spørsmålet tar utgangspunkt i lønnen fra 2019, dette betyr at 10 000 er vår originale verdi. To måter å finne den prosentvise endringen på er disse (vi tar ikke med kr i utregningene):

¹Se [Kapittel 6](#) for hvordan skrive om likninger.

- Lønnen til Jakob endret seg fra 10 000 til 12 000, en forandring på $12\ 000 - 10\ 000 = 2\ 000$. Videre er (se [Regel 5.3](#))

$$\begin{aligned}\text{Antall prosent } 2\ 000 \text{ utgjør av } 10\ 000 &= 2\ 000 \cdot \frac{100}{10\ 000} \\ &= 20\end{aligned}$$

Fra 2019 til 2020 økte altså lønnen til Jakob med 20%.

- Vi har at

$$\frac{12\ 000}{10\ 000} = 1,2$$

Fra 2019 til 2020 økte altså lønnen til Jakob med en vekstfaktor lik 1,2 (se [Regel 5.6](#)). Denne vekstfaktoren tilsvarer en endring lik 20% (se [Regel 5.5](#)). Det betyr at lønnen økte med 20%.

5.8 Prosentvis endring I

$$\text{prosentvis endring} = \frac{\text{endret originalverdi} - \text{originalverdi}}{\text{originalverdi}} \cdot 100$$

Hvis 'prosentvis endring' er et positivt/negativt tall, er det snakk om en prosentvis økning/reduksjon.

Kommentar

[Regel 5.8](#) kan se litt voldsom ut, og er ikke nødvendigvis så lett å huske. Hvis du virkelig har forstått [Delseksjon 5.2.1](#), kan du uten å bruke denne formelen finne prosentvise endringer trinnvis. I påfølgende eksempler viser vi derfor både en trinnvis løsningsmetode og en metode ved bruk av formel.

Eksempel 1

I 2019 hadde et fotballag 20 medlemmer. I 2020 hadde laget 12 medlemmer. Hvor mange prosent av medlemmene fra 2019 hadde sluttet i 2020?

Svar:

Vi starter med å merke oss at det det medlemstallet fra 2019 som er originalverdien vår.

Metode 1; trinnvis metode

Fotballaget gikk fra å ha 20 til 12 medlemmer, altså var det $20 - 12 = 8$ som sluttet. Vi har at

$$\text{Antall prosent } 4 \text{ utgjør av } 20 = 8 \cdot \frac{100}{20} = 40$$

I 2020 hadde altså 40% av medlemmene fra 2019 sluttet.

Metode 2; formel

Vi har at

$$\begin{aligned}\text{prosentvis endring} &= \frac{12 - 20}{20} \cdot 100 \\ &= -\frac{8}{20} \cdot 100 \\ &= -40\end{aligned}$$

I 2020 hadde altså 40% av medlemmene fra 2019 sluttet.

Merk: At medlemmer slutter, innebærer en *reduksjon* i medlemstall. Vi forventet derfor at 'prosentvis endring' skulle være et negativt tall.

5.9 Prosentvis endring II

$$\text{prosentvis endring} = 100(\text{vekstfaktor} - 1)$$

Merk

Regel 5.8 og *Regel 5.9* gir begge formler som kan brukes til å finne prosentvise endringer, her er det opp til en selv å velge hvilken man liker best.

Eksempel 1

I 2019 tjente du 12 000 kr og i 2020 tjente du 10 000 kr. Beskriv endringen din i inntekt, inntekten i 2019 som utgangspunkt.

Svar:

Her er 12 000 vår originalverdi. Av *Regel 5.7* har vi da at

$$\begin{aligned}\text{vekstfaktor} &= \frac{10\ 000}{12\ 000} \\ &= 0,8\end{aligned}$$

Dermed er

$$\begin{aligned}\text{prosentvis endring} &= 100(0,8 - 1) \\ &= 100(-0,2) \\ &= -20\end{aligned}$$

Altså er lønnen redusert med 20% i 2020 sammenliknet med lønnen i 2019.

5.2.3 Prosentpoeng

Ofte snakker vi om mange størrelser samtidig, og når man da bruker prosent-ordet kan setninger bli veldig lange og knotete hvis man også snakker om forskjellige originalverdier. For å forenkle setningene har vi begrepet *prosentpoeng*.

Tenk at et par solbriller først ble solgt med 30% rabatt av originalprisen, og deretter med 80% rabatt av originalprisen. Da sier vi at rabatten har økt med 50 *prosentpoeng*.

$$80\% - 30\% = 50\%$$

Hvorfor kan vi ikke si at rabatten har økt med 50%?

Tenk at solbrillene hadde originalpris 1 000 kr. 30% rabatt på 1 000 kr tilsvarer 300 kr i rabatt. 80% rabatt på 1 000 kr tilsvarer 800 kr i rabatt. Men hvis vi øker 300 med 50% får vi $300 \cdot 1,5 = 450$, og det er ikke det samme som 800! Saken er at vi har to forskjellige originalverdier som utgangspunkt:

"Rabatten var først 30%, så økte rabatten med 50 prosentpoeng.
Da ble rabatten 80%."

Forklaring: "Rabatten" er en størrelse vi regner ut i fra originalprisen til solbrillene. Når vi sier "prosentpoeng" viser vi til at **originalprisen fortsatt er utgangspunktet** for den kommende prosentregningen. Når prisen er 1 000 kr, starter vi med $1 000 \text{ kr} \cdot 0,3 = 300 \text{ kr}$ i rabatt. Når vi legger til 50 prosentpoeng, legger vi til 50% av originalprisen, altså $1 000 \text{ kr} \cdot 0,5 = 500 \text{ kr}$. Totalt blir det 800 kr i rabatt, som utgjør 80% av originalprisen.

"Rabatten var først 30%, så økte rabatten med 50%. Da ble rabatten 45%."

Forklaring: "Rabatten" er en størrelse vi regner ut i fra originalprisen til solbrillene, men her viser vi til at **rabatten er utgangspunktet** for den kommende prosentregningen. Når prisen er 1 000 kr, starter vi med 300 kr i rabatt. Videre er

$$300 \text{ kr økt med } 50\% = 300 \text{ kr} \cdot 1,5 = 450 \text{ kr}$$

og

$$\text{antall prosent } 450 \text{ utgjør av } 1 000 = \frac{450}{100} = 45$$

Altså er den nye rabatten 45%.

I de to (gule) tekstboksene over regnet vi ut den økte rabatten via originalprisen på solbrillene (1 000 kr). Dette er strengt tatt ikke nødvendig:

- Rabatten var først 30%, så økte rabatten med 50 prosentpoeng.
Da ble rabatten

$$30\% + 50\% = 80\%$$

- Rabatten var først 30%, så økte rabatten med 50%. Da ble rabatten

$$30\% \cdot 1,5 = 45\%$$

5.10 Prosentpoeng

$a\%$ økt/minket med b prosentpoeng = $a\% \pm b\%$.

$a\%$ økt/minket med $b\% = a\% \cdot (1 \pm b\%)$

Merk

Andre linje i [Regel 5.10](#) er egentlig identisk med [Regel 5.6](#).

Eksempel

En dag var 5% av elevene på en skole borte. Dagen etter var 7,5% av elevene borte.

- Hvor mange prosentpoeng økte fraværet med?
- Hvor mange prosent økte fraværet med?

Svar:

- $7,5\% - 5\% = 2,5\%$, derfor har fraværet økt med 2,5 prosentpoeng.
- Her må vi svare på hvor mye endringen, altså 2,5%, utgjør av 5%. Av [Regel 5.3](#) har vi at

$$\begin{aligned} \text{Antall prosent } 2,5\% \text{ utgjør av } 5\% &= 2,5\% \cdot \frac{100}{5\%} \\ &= 50 \end{aligned}$$

Altså har fraværet økt med 50%.

Merk

Å i *Eksempel 1* over stille spørsmålet "Hvor mange prosentpoeng økte fraværet med?", er det samme som å stille spørsmålet "Hvor mange prosent av det totale elevantallet økte fraværet med?".

5.2.4 Gjentatt prosentvis endring

Hva om vi foretar en prosentvis endring gjentatte ganger? La oss som et eksempel starte med 2000, og utføre 10% økning 3 påfølgende ganger (se [Regel 5.6](#)):

$$\text{verdi etter 1. endring} = \overbrace{2000}^{\text{originalverdi}} \cdot 1,10 = 2\,200$$

$$\text{verdi etter 2. endring} = \overbrace{2\,200}^{2\,200} \cdot 1,10 = 2\,420$$

$$\text{verdi etter 3. endring} = \overbrace{2\,420}^{2\,420} \cdot 1,10 = 2\,662$$

Mellomregningen vi gjorde over kan kanskje virke unødvendig, men utnytter vi skrivemåten for potenser¹ kommer et flott mønster til synet:

$$\text{verdi etter 1. endring} = 2\,000 \cdot 1,10^1 = 2\,200$$

$$\text{verdi etter 2. endring} = 2\,000 \cdot 1,10^2 = 2\,420$$

$$\text{verdi etter 3. endring} = 2\,000 \cdot 1,10^3 = 2\,662$$

5.11 Gjentatt vekst eller nedgang

$$\text{ny verdi} = \text{originalverdi} \cdot \text{vekstfaktor}^{\text{antall endringer}}$$

Eksempel 1

Finn den nye verdien når 20% økning utføres 6 påfølgende ganger med 10 000 som origialverdi.

Svar:

Vekstfaktoren er 1,2, og da er

$$\begin{aligned}\text{ny verdi} &= 10\,000 \cdot 1,2^6 \\ &= 29\,859,84\end{aligned}$$

¹Se [MB](#), s.101

Eksempel 2

Marion har kjøpt seg en ny bil til en verdi av 300 000 kr, og hun forventer at verdien vil synke med 12% hvert år de neste fire årene. Hva er bilen da verd om fire år?

Svar:

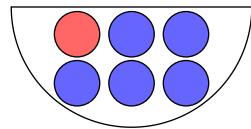
Siden den årlige nedgangen er 12%, blir vekstfaktoren 0,88.
Starverdien er 300 000 og tiden er 4:

$$300\,000 \cdot 0,88^4 \approx 179\,908$$

Marion forventer altså at bilen er verdt ca 179 908 kr om fire år.

5.3 Forhold

Med *forholdet* mellom to størrelser mener vi den éne størrelsen delt på den andre. Har vi for eksempel 1 rød kule og 5 blå kuler i en bolle, sier vi at

$$\text{forholdet mellom antall røde kuler og antall blå kuler} = \frac{1}{5}$$

Forholdet kan vi også skrive som
1 : 5. Verdien til dette regnestykket
er

$$1 : 5 = 0,2$$

I denne sammenhengen kalles 0,2
forholdstallet.

Om vi skriver forholdet som brøk
eller som delestykke vil avhenge
litt av oppgavene vi skal løse.

5.12 Forhold

$$\text{forholdet mellom } a \text{ og } b = \frac{a}{b}$$

Verdien til brøken over kalles forholdstallet.

Eksempel 1

I en klasse er det 10 handballspillere og 5 fotballspillere.

- Hva er forholdet mellom antall handballspillere og fotballspillere?
- Hva er forholdet mellom antall fotballspillere og handballspillere?

Svar:

- Forholdet mellom antall fotballspillere og handballspillere er

$$\frac{10}{5} = 2$$

- Forholdet mellom antall handballspillere og fotballspillere er

$$\frac{5}{10} = 0,5$$

5.3.1 Målestokk

I MB (s.145 - 149) har vi sett på formlike trekantar. Prinsippet om at forholdet mellom samsvarande sider er det samme kan utvides til å gjelde de fleste andre former, som f. eks. firkanter, sirkler, prismaer, kuler osv. Dette er et fantastisk prinsipp som gjør at små tegninger eller figurer (modeller) kan gi oss informasjon om størrelsene til virkelige gjenstander.

5.13 Målestokk

En målestokk er forholdet mellom en lengde på en modell av en gjenstand og den samsvarande lengden på den virkelige gjenstanden.

$$\text{målestokk} = \frac{\text{en lengde i en modell}}{\text{den samsvarande lengden i virkeligheten}}$$

Eksempel 1

På en tegning av et hus er en vegg 6 cm. I virkeligheten er denne veggen 12 m.

Hva er målestokken på tegningen?

Svar:

Først må vi passe på at lengdene har samme benevning¹. Vi gjør om 12 m til antall cm:

$$12 \text{ m} = 1200 \text{ cm}$$

Nå har vi at

$$\begin{aligned}\text{målestokk} &= \frac{6 \text{ cm}}{12 \text{ cm}} \\ &= \frac{6}{12}\end{aligned}$$

Vi bør også prøve å forkorte brøken så mye som mulig:

$$\text{målestokk} = \frac{1}{6}$$

¹Se [Seksjon 2.2](#).

Tips

Målestokk på kart er omtrent alltid gitt som en brøk med teller lik 1. Dette gjør at man kan lage seg disse reglene:

$$\text{lengde i virkelighet} = \text{lengde på kart} \cdot \text{nevner til målestokk}$$

$$\text{lengde i virkelighet} = \frac{\text{lengde på kart}}{\text{nevner til målestokk}}$$

Eksempel 2

Kartet under har målestokk 1 : 25 000.

- Luftlinjen (den blå) mellom Helland og Vike er 10,4 cm på kartet. Hvor langt er det mellom Helland og Vike i virkeligheten?
- Tresfjordbruа er ca 1300 m i virkeligheten. Hvor lang er Tresfjordbruа på kartet?

Svar:

- Virkelig avstand mellom Helland og Vike = $10,4 \text{ cm} \cdot 25\,000$
= 260 000 cm
- Lengde til Tresfjordbruа på kart = $\frac{1\,300 \text{ m}}{25\,000} = 0,0052 \text{ m}$

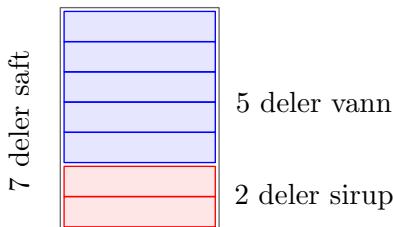
5.3.2 Blandingsforhold

I mange sammenhenger skal vi blande to sorter i riktig forhold.

På en flaske med solbærsirup kan du for eksempel lese symbolet "2 +5", som betyr at man skal blande sirup og vann i forholdet 2 : 5. Heller vi 2 dL sirup i en kanne, må vi fylle på med 5 dL vann for å lage saften i rett forhold.

Blander du solbærsirup og vann, får du solbærsaft :-)

Noen ganger bryr vi oss ikke om hvor mye vi blander, så lenge forholdet er riktig. For eksempel kan vi blande to fulle bøtter med solbærsirup med fem fulle bøtter vann, og fortsatt være sikre på at forholdet er riktig, selv om vi ikke vet hvor mange liter bøtta rommer. Når vi bare bryr oss om forholdet, bruker vi ordet *del*. "2 + 5" på sirupflasken leser vi da som "2 deler sirup på 5 deler vann". Dette betyr at saften vår i alt inneholder $2 + 5 = 7$ deler:

Dette betyr at 1 del utgjør $\frac{1}{7}$ av blandingen, sirupen utgjør $\frac{2}{7}$ av blandingen og vannet utgjør $\frac{5}{7}$ av blandingen.

5.14 Deler i et forhold

En blanding med forholdet $a : b$ har til sammen $a + b$ deler.

- 1 del utgjør $\frac{1}{a+b}$ av blandingen.
- a utgjør $\frac{a}{a+b}$ av blandingen.
- b utgjør $\frac{b}{a+b}$ av blandingen.

Eksempel 1

En kanne som rommer 21 dL er fylt med en saft der sirup og vann er blandet i forholdet 2 : 5.

- a)** Hvor mye vann er det kannen?
b) Hvor mye sirup er det i kannen?

Svar:

- a)** Til sammen består saften av $2 + 5 = 7$ deler. Fordi 5 av disse er vann, må vi ha at:

$$\begin{aligned}\text{mengde vann} &= \frac{5}{7} \text{ av } 21 \text{ dL} \\ &= \frac{5 \cdot 21}{7} \text{ dL} \\ &= 15 \text{ dL}\end{aligned}$$

- b)** Vi kan løse denne oppgaven på samme måte som i oppgave a), men det er raskere å merke oss at hvis vi har 15 dL vann av i alt 21 dL, må vi ha $(21 - 15) \text{ dL} = 6 \text{ dL}$ sirup.

Eksempel 2

I et malerspann er grønn og rød maling blandet i forholdet 3 : 7, og det er 5 L av denne blandingen. Du ønsker å gjøre om forholdet til 3 : 11.

Hvor mye rød maling må du helle oppi spannet?

Svar:

I spannet har vi $3 + 7 = 10$ deler. Siden det er 5 L i alt, må vi ha at:

$$\begin{aligned}1 \text{ del} &= \frac{1}{10} \text{ av } 5 \text{ L} \\&= \frac{1 \cdot 5}{10} \text{ L} \\&= 0,5 \text{ L}\end{aligned}$$

Når vi har 7 deler rødmaling, men ønsker 11, må vi blande oppi 4 deler til. Da trenger vi

$$4 \cdot 0,5 \text{ L} = 2 \text{ L}$$

Vi må helle oppi 2 L rødmaling for å få forholdet 3 : 11.

Eksempel 3

I en ferdig blandet saft er forholdet mellom sirup og vann lik 3 : 5.

Hvor mange deler saft og/eller vann må du legge til for at forholdet skal bli 1 : 4?

Svar:

Brøken vi ønsker, $\frac{1}{4}$, kan vi skrive om til en brøk med samme teller som brøken vi har (altså $\frac{3}{5}$):

$$\frac{1}{4} = \frac{1 \cdot 3}{4 \cdot 3} = \frac{3}{12}$$

I vårt opprinnelige forhold har vi 3 deler sirup og 5 deler vann. Skal dette gjøres om til 3 deler sirup og 12 deler vann, må vi legge til 7 deler vann.

Oppgaver for kapittel 5

5.1.1

Finn

- a) $\frac{2}{3}$ av 9. b) $\frac{5}{8}$ av 24. c) $\frac{7}{2}$ av 12. d) $\frac{10}{4}$ av 32.

5.1.2

- a) Finn $\frac{2}{3}$ av $\frac{4}{5}$.
b) Finn $\frac{6}{7}$ av $\frac{8}{11}$.
c) Finn $\frac{9}{10}$ av $\frac{2}{13}$.

5.1.3

Du har startet et firma i lag med en venn, og dere har blitt enige om at du skal få $\frac{3}{5}$ av det firmaet tjener. Hvis firmaet tjener 600 000 kr, hvor mange kroner får du?

5.2.1

Skriv om brøkene til prosenttall

- a) $\frac{78}{100}$ b) $\frac{91,2}{100}$ c) $\frac{0,7}{100}$ d) $\frac{193,54}{100}$

5.2.2

Finn verdien til

- ‘ a) 57% b) 98,1% c) 219% d) 0,3%

5.2.3

Skriv om brøkene til prosenttall

- a) $\frac{7}{10}$ b) $\frac{11}{50}$ c) $\frac{9}{25}$ d) $\frac{29}{20}$

5.2.4

Finn

- a) 20% av 500. b) 25% av 1000. c) 70% av 90.
c) 80% av 700. d) 15% av 200.

5.2.5

Hvor mange prosent utgjør

- a) 4 av 10? b) 6 av 24? c) 21 av 49? d) 18 av 81?

5.2.6

Se tilbake til *Undersøkelse 2* på s. 45 og 48.

- a) Hvor mange prosent av det totale antallet har svart ”tiger”?
b) Hvor mange prosent av det totale antallet har svart ”løve”?
c) Hvor mange grader utgjør sektoren som representerer ”krokodille”?
d) Hvor mange grader utgjør sektoren som representerer ”hund”?

5.2.7

- a) Hva er 40 økt med 10%?
b) Hva er 250 økt med 30%?
c) Hva er 560 økt med 80%?
d) Hva er 320 økt med 100%?
e) Hva er 800 økt med 150%?

5.2.8

- a) Hva er 40 senket med 10%?
b) Hva er 250 senket med 30%?
c) Hva er 560 senket med 80%?

5.2.9

Du kjøper en hest for 20 000 kr, og håper at verdien til hesten vil stige med 8% i løpet av et år. Hvor mye er den i så fall verd da?

5.2.10

Du kjøper en ny gaming-PC til 20 000 kr, og regner med at verdien til PCen vil synke med 12 % i løpet av et år. Hvor mye er den i så fall verd da?

5.3.1

- a) Finn vekstfaktoren fra oppgave 5.2.7a).
- b) Finn vekstfaktoren fra oppgave 5.2.7b).
- c) Finn vekstfaktoren fra oppgave 5.2.7c).

5.3.2

- a) Finn vekstfaktoren fra oppgave 5.2.8a).
- b) Finn vekstfaktoren fra oppgave 5.2.8b).
- c) Finn vekstfaktoren fra oppgave 5.2.8c).

5.3.3

Finn forholdet og forholdstallet mellom antall hester og griser når vi har:

- a) 5 hester og 2 griser.
- b) 12 griser og 4 hester.

5.3.4

Totaktsmotorer krever som regel bensin som er tilsatt en viss mengde motorolje. STIHL er en produsent av motorsager drevet av slike motorer, på deres hjemmesider kan vi lese dette:

Vi anbefaler følgende blandingsforhold:
Ved STIHL 1 : 50-totaktsmotorolje:
1 : 50 => 1 del olje + 50 deler bensin

Si at vi skal fylle på 2,5 L bensin på motorsagen vår, hvor mye olje må vi da tilsette?

I de to neste oppgavene går vi ut ifra at både 1 dL vann og 1 dL saftsirup veier 100 g.

5.3.5

Coca-Cola inneholder 10 g karbohydrater. En type saftsirup inneholder 44 g karbohydrater per 100 g. Saften skal lages med 2 deler sirup og 9 deler vann.

Inneholder saften mer eller mindre karbohydrater per 100 g enn Coca-Cola?

5.3.6

På *Lærums solbærsirup* står det at 100 g ferdig utblandet saft inneholder 12,5 g sukker. Saften inneholder sirup og vann blandet i forholdet 1 : 5.

Hvor mye sukker inneholder 100 g solbærsirup? (Rent vann inneholder ikke sukker i det hele tatt).

Kapittel 6

Likninger, formler og funksjoner

6.1 Å finne størrelser

Likninger, formler og funksjoner (og uttrykk) er begreper som dukker i forskjellige sammenhenger, men i bunn og grunn handler de om det samme; *de uttrykker relasjoner mellom størrelser*. Når alle størrelsene utenom den éne er kjent, kan vi finne denne enten direkte eller indirekte.

6.1.1 Å finne størrelser direkte

Mange av regelboksene i boka inneholder en formel. Når en størrelse står alene på én side av formelen, sier vi at det er en formel for *den* størrelsen. For eksempel inneholder [Regel 5.13](#) en formel for 'målestokk'. Når de andre størrelsene er gitt, er det snakk om å sette verdiene inn i formelen og regne ut for å finne den ukjente, 'målestokk'.

Men ofte har vi bare en beskrivelse av en situasjon, og da må vi selv lage formlene. Da gjelder det å først identifisere hvilke størrelser som er til stede, og så finne relasjonen mellom dem.

Eksempel 1

For en taxi er det følgende kostnader:

- Du må betale 50 kr uansett hvor langt du blir kjørt.
 - I tillegg betaler du 15 kr for hver kilometer du blir kjørt.
- a) Sett opp et uttrykk for hvor mye taxituren koster for hver kilometer du blir kjørt.
 - b) Hva koster en taxitur på 17 km?

Svar:

- a) Her er det to ukjente størrelser; 'kostnaden for taxituren' og 'antall kilometer kjørt'. Relasjonen mellom dem er denne:

$$\text{kostnaden for taxituren} = 50 + 15 \cdot \text{antall kilometer kjørt}$$

- b) Vi har nå at

$$\text{kostnaden for taxituren} = 50 + 15 \cdot 17 = 305$$

Taxituren koster altså 305 kr.

Tips

Ved å la enkeltbokstaver representere størrelser, får man kortere uttrykk. La k stå for 'kostnad for taxituren' og x for 'antall kilometer kjørt'. Da blir uttrykket fra *Eksempel 1* over dette:

$$k = 50 + 15x$$

I tillegg kan man gjerne bruke skrivemåten for funksjoner:

$$k(x) = 50 + 15x$$

6.1.2 Å finne størrelser indirekte

Når formlene er kjente

Eksempel 1

Vi har sett at strekningen s vi har kjørt, farten f vi har holdt, og tiden t vi har brukt kan settes i sammenheng via formelen¹:

$$s = f \cdot t$$

Dett er altså en formel for s . Ønsker vi i stedet en formel for f , kan vi gjøre om formelen ved å følge prinsippene for likninger²:

$$s = f \cdot t$$

$$\frac{s}{t} = \frac{f \cdot t}{t}$$

$$\frac{s}{t} = f$$

¹strekning = fart · tid

²Se MB, s. 121.

Eksempel 2

Ohms lov sier at strømmen I gjennom en metallisk leder (med konstant tempeatur) er gitt ved formelen

$$I = \frac{U}{R}$$

hvor U er spenningen og R er resistansen.

- a) Skriv om formelen til en formel for R .

Strøm måles i Ampere (A), spenning i Volt (V) og motstand i Ohm (Ω).

- b) Hvis strømmen er 2 A og spenningen 12 V, hva er da resistansen?

Svar:

- a) Vi gjør om formelen slik at R står alene på én side av likhetstegnet:

$$I \cdot R = \frac{U \cdot R}{R}$$

$$I \cdot R = U$$

$$\frac{I \cdot R}{I} = \frac{U}{I}$$

$$R = \frac{U}{I}$$

- b) Vi bruker formelen vi fant i a) og får at

$$\begin{aligned} R &= \frac{U}{I} \\ &= \frac{12}{2} \\ &= 6 \end{aligned}$$

Resistansen er altså 6 Ω .

Eksempel 3

Si vi har målt en temperatur T_C i antall grader Celsius ($^{\circ}C$). Temperaturen T_F målt i antall grader Fahrenheit ($^{\circ}F$) er da gitt ved formelen

$$T_F = \frac{9}{5} \cdot T_C + 32$$

- Skriv om formelen til en formel for T_C .
- Hvis en temperatur er målt til $59^{\circ}F$, hva er da temperaturen målt i $^{\circ}C$?

Svar:

- Vi isolerer T_C på én side av likhetstegnet:

$$\begin{aligned} T_F &= \frac{9}{5} \cdot T_C + 32 \\ T_F - 32 &= \frac{9}{5} \cdot T_C \\ 5(T_F - 32) &= \cancel{5} \cdot \frac{9}{\cancel{5}} \cdot T_C \\ 5(T_F - 32) &= 9T_C \\ \frac{5(T_F - 32)}{9} &= \frac{9T_C}{9} \\ \frac{5(T_F - 32)}{9} &= T_C \end{aligned}$$

- Vi bruker formelen fra a), og finner at:

$$\begin{aligned} T_C &= \frac{5(59 - 32)}{9} \\ &= \frac{5(27)}{9} \\ &= 5 \cdot 3 \\ &= 15 \end{aligned}$$

Når formlene er ukjente

Eksempel 1

Tenk at klassen ønsker å dra på en klassesetur som til sammen koster 11 000 kr. For å dekke utgiftene har dere allerede skaffet 2 000 kr, resten skal skaffes gjennom loddssalg. For hvert lodd som selges, tjener dere 25 kr.

- Lag en ligning for hvor mange lodd klassen må selge for å få råd til klassesituren.
- Løs ligningen.

Svar:

- Vi starter med å tenke oss regnestykket i ord:
penge allerede skaffet + antall lodd · penge per lodd = prisen på turen

Den eneste størrelsen vi ikke vet om er 'antall lodd'. Vi erstatter¹ *antall lodd* med x , og setter verdiene til de andre størrelsene inn i likningen:

$$2\,000 + x \cdot 25 = 11\,000$$

b)

$$\begin{aligned} 25x &= 11\,000 - 2\,000 \\ 25x &= 9\,000 \\ \frac{25x}{25} &= \frac{9\,000}{25} \\ x &= 360 \end{aligned}$$

¹Dette gjør vi bare fordi det da blir mindre for oss å skrive.

Eksempel 2

En vennegjeng ønsker å spleise på en bil som koster 50 000 kr, men det er usikkert hvor mange personer som skal være med på å spleise.

- Kall 'antall personer som blir med på å spleise' for P og 'utgift per person' for U og lag en formel for U .
- Finn utgiften per person hvis 20 personer blir med.

Svar:

- Siden prisen på bilen skal deles på antall personer som er med i spleiselaget, må formelen bli:

$$U = \frac{50\,000}{P}$$

- Vi erstatter P med 20, og får:

$$\begin{aligned} U &= \frac{50\,000}{20} \\ &= 2\,500 \end{aligned}$$

Utgiften per person er altså 2 500 kr.

6.2 Funksjoners egenskaper

Denne seksjonen tar utgangspunkt i at leseren er kjent med funksjoner, se [MB, kapittel 9](#).

6.2.1 Funksjoner med samme verdi; skjæringspunkt

6.1 Skjæringspunktene til grafer

Et punkt hvor to funksjoner har samme verdi kalles et *skjæringspunkt* til funksjonene.

Eksempel 1

Gitt de to funksjonene

$$f(x) = 2x + 1$$

$$g(x) = x + 4$$

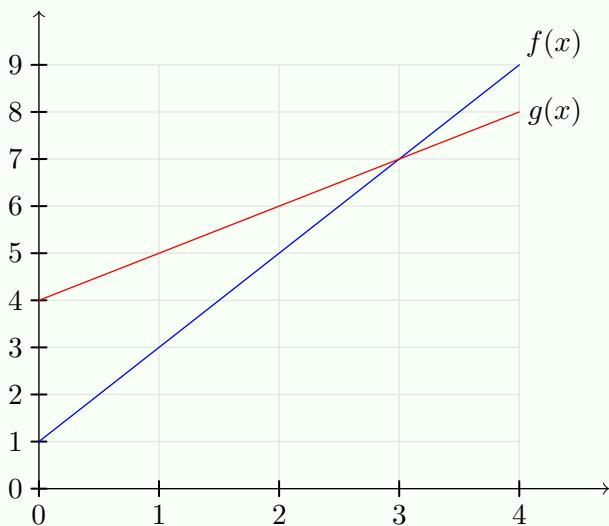
Finn skjæringspunktet til $f(x)$ og $g(x)$?

Svar:

Vi kan finne skjæringspunktet både ved en *grafisk* og en *algebraisk* metode.

Grafisk metode

Vi tegner grafene til funksjonene inn i det samme koordinatsystemet:

Vi leser av at funksjonene har samme verdi når $x = 3$, og da har begge funksjonene verdien 7. Altså er skjæringspunktet $(3, 7)$.

Algebraisk metode

At $f(x)$ og $g(x)$ har samme verdi gir likningen

$$\begin{aligned}f(x) &= g(x) \\2x + 1 &= x + 4 \\x &= 3\end{aligned}$$

Videre har vi at

$$f(3) = 2 \cdot 3 + 1 = 7$$

$$g(3) = 3 + 4 = 7$$

Altså er $(3, 7)$ skjæringspunktet til grafene.

Merk: Det hadde selvsagt holdt å bare finne én av $f(3)$ og $g(3)$.

Eksempel 2

En klasse planlegger en tur som krever bussreise. De får tilbud fra to busselskap:

- **Busselskap 1**

Klassen betaler 10 000 kr uansett, og 10 kr per km.

- **Busselskap 2**

Klassen betaler 4 000 kr uansett, og 30 kr per km.

For hvilken lengde kjørt tilbyr busselskapene same pris?

Svar:

Vi innfører følgende variabler:

- x = antall kilometer kjørt
- $f(x)$ = pris for Busselskap 1
- $g(x)$ = pris for Busselskap 2

Da er

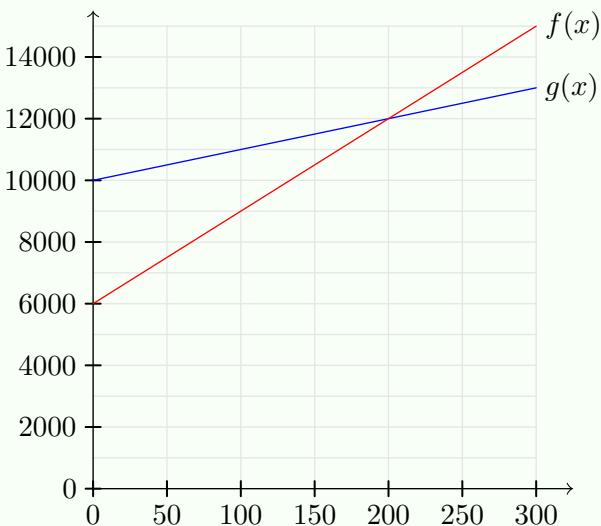
$$f(x) = 10x + 10\,000$$

$$g(x) = 30x + 4\,000$$

Videre løser vi nå oppgaven både med en grafisk og en algebraisk metode.

Grafisk metode

Vi tegner grafene til funksjonene inn i samme koordinatsystem:

Vi leser av at funksjonene har samme verdi når $x = 200$. Dette betyr at busselskapene tilbyr samme pris hvis klassen skal kjøre 200 km.

Algebraisk metode

Busselskapene har samme pris når

$$\begin{aligned}
 f(x) &= g(x) \\
 10x + 10\,000 &= 30x + 6\,000 \\
 4\,000 &= 20x \\
 x &= 200
 \end{aligned}$$

Busselskapene tilbyr altså samme pris hvis klassen skal kjøre 200 km.

6.2.2 Null-, bunn- og toppunkt

6.2 Null-, bunn- og toppunkt

- **Nullpunkt**

En x -verdi som gir funksjonsverdi 0.

- **Bunnpunkt**

Punkt hvor funksjonen har sin laveste verdi.

- **Toppunkt**

Punkt hvor funksjonen har sin høyeste verdi.

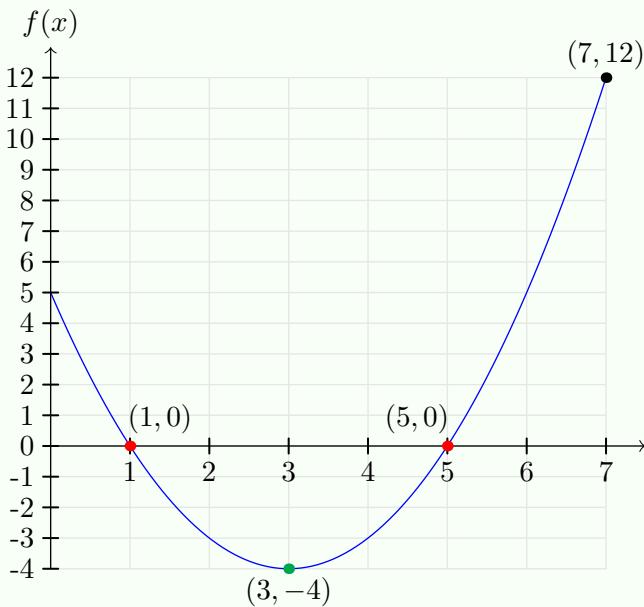
Eksempel 1

Funksjonen

$$f(x) = x^2 - 6x + 8 \quad , \quad x \in [0, 7]$$

har

- Nullpunkt $x = 1$ og $x = 5$.
- Bunnpunkt $(3, -4)$.
- Toppunkt $(7, 12)$.

Hvorfor er nullpunkt en verdi?

Det kan kanskje virke litt rart at vi kaller x -verdier for nullpunkt, punkt har jo både en x -verdi og en y -verdi. Men når det er snakk om nullpunkt, er det underforstått at $y = 0$, og da er det tilstrekkelig å vite x -verdien for å avgjøre hvilket punkt det er snakk om.

6.3 Likningssett

Vi har så langt sett på likninger med ett ukjent tall, men det kan også være to eller flere tall som er ukjente. Som regel er det slik at

- er det to ukjente, trengs minst to likninger for å finne løsninger som er konstanter.
- er det tre ukjente, trengs minst tre likninger for å finne løsninger som er konstanter.

Og slik fortsetter det. Likningene som gir oss den nødvendige informasjonen om de ukjente, kalles et *likningssett*. I denne boka skal vi konsentrere oss om lineære likninger med to ukjente, som betyr at likningssettet består av uttrykk for lineære funksjoner.

6.3.1 Innsettingsmetoden

6.3 Innsettingsmetoden

Et lineært likningssett bestående av to ukjente, x og y , kan løses ved å

1. bruke den éne likningen til å finne et uttrykk for x .
2. sette uttrykket fra punkt 1 inn i den andre likningen, og løse denne med hensyn på y .
3. sette løsningen for y inn i uttrykket for x .

Merk: I punktene over kan selvsagt x og y bytte roller.

Eksempel 1

Løs likningssettet, og sett prøve på svaret.

$$x - y = 5 \quad (\text{I})$$

$$x + y = 9 \quad (\text{II})$$

Svar:

Av (I) har vi at

$$x - y = 5$$

$$x = 5 + y$$

Vi setter dette uttrykket for x inn i (II):

$$5 + y + y = 9$$

$$2y = 9 - 5$$

$$2y = 4$$

$$y = 2$$

Vi setter løsningen for y inn i uttrykket for x :

$$x = 5 + y$$

$$= 5 + 2$$

$$= 7$$

Altså er $x = 7$ og $y = 2$.

Vi setter prøve på svaret:

$$x - y = 7 - 2 = 5$$

$$x + y = 7 + 2 = 9$$

Eksempel 2

Løs likningssettet

$$7x - 5y = -8 \quad (\text{I})$$

$$5x - 2y = 4x - 5 \quad (\text{II})$$

Svar:

Ved innettingsmetoden kan man ofte spare seg for en del utregning ved å velge likningen og den ukjente som gir det fineste uttrykket innledningsvis. Vi observerer at (II) gir et fint uttrykk for x :

$$\begin{aligned} 7x - 5y &= -6 \\ x &= 2y - 5 \end{aligned}$$

Vi setter dette uttrykket for x inn i (I):

$$\begin{aligned} 7x - 5y &= -8 \\ 7(2y - 5) - 5y &= -8 \\ 14y - 35 - 5y &= -8 \\ 9y &= 27 \\ y &= 3 \end{aligned}$$

Vi setter løsningen for y inn i uttrykket for x :

$$\begin{aligned} x &= 2y - 5 \\ &= 2 \cdot 3 - 5 \\ &= 1 \end{aligned}$$

Altså er $x = 1$ og $y = 3$.

Eksempel 3

Løs likningssettet

$$3x - 4y = -2$$

$$9y - 5x = 6x + y \quad (\text{II})$$

Svar:

Vi velger her å bruke (I) til å finne et uttrykk for y :

$$3x - 4y = -2$$

$$3x + 2 = 4y$$

$$\frac{3x + 2}{4} = y$$

Vi setter dette uttrykket for y inn i (II):

$$\begin{aligned} 9y - 5x &= 6x + y \\ 9 \cdot \frac{3x + 2}{4} - 5x &= 6x + \frac{3x + 2}{4} \\ 9(3x + 2) - 20x &= 24x + 3x + 2 \\ 27x + 18 - 20x &= 24x + 3x + 2 \\ -20x &= -16 \\ x &= \frac{4}{5} \end{aligned}$$

Vi setter løsningen for x inn i uttrykket for y :

$$\begin{aligned} y &= \frac{3x + 2}{4} \\ &= \frac{3 \cdot \frac{4}{5} + 2}{4} \\ &= \frac{\frac{22}{5}}{4} \\ &= \frac{11}{10} \end{aligned}$$

Altså er $x = \frac{4}{5}$ og $y = \frac{11}{10}$.

Eksempel 4

"Broren min er dobbelt så gammel som meg. Til sammen er vi 9

år gamle. Hvor gammel er jeg?".

Svar:

"Broren min er dobbelt så gammel som meg." betyr at

$$\text{brors alder} = 2 \cdot \text{min alder}$$

"Til sammen er vi 9 år gamle." betyr at

$$\text{brors alder} + \text{min alder} = 9$$

Erstatter vi 'brors alder' med "2 · min alder", får vi

$$2 \cdot \text{min alder} + \text{min alder} = 9$$

Altså er

$$3 \cdot \text{min alder} = 9$$

$$\frac{3 \cdot \text{min alder}}{3} = \frac{9}{3}$$
$$\text{min alder} = 3$$

"Jeg" er altså 3 år gammel.

6.3.2 Grafisk metode

6.4 Grafisk løsning av likningssett

Et lineært likningssett bestående av to ukjente, x og y , kan løses ved å

1. omskrive de to likningene til uttrykk for to linjer.
2. finne skjæringspunktet til linjene.

Eksempel 1

Løs likningssettet

$$x - y = 5 \quad (\text{I})$$

$$x + y = 9 \quad (\text{II})$$

Svar:

Av (I) har vi at

$$x - y = 5$$

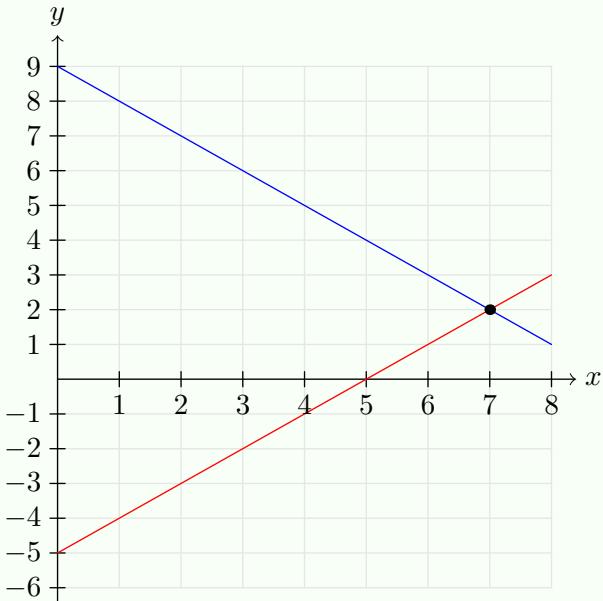
$$y = x - 5$$

Av (II) har vi at

$$x + y = 9$$

$$y = 9 - x$$

Vi tegner disse to linjene inn i et koordinatsystem:

Altså er $x = 7$ og $y = 2$.

Oppgaver for kapittel 6

6.2.1

Vanlig gåfart regnes for å være ca. 1,5 m/s. Hvor langt har man da gått

a) etter 25 min?

b) etter 3 timer?

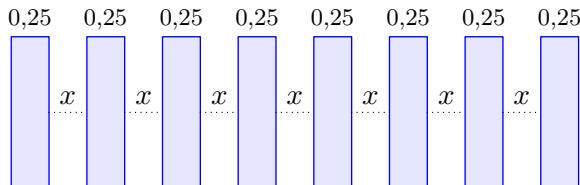
6.2.2

Ola og Kari tilbyr et kurs i svømming. For kurset tjener de til sammen 12 000 kr. Ola er assistenten til Kari, og Kari skal ha dobbelt så mye av inntekten som Ola.

Hvor mye tjener Ola og hvor mye tjener Kari for kurset?

6.2.3

Du skal snekre et gjerde som er 3,4 m langt. For å lage gjerdet skal du bruke 8 planker som er 0,25 m breie, som vist i figuren under:

Det skal være den samme avstanden mellom alle plankene. Hvor lang er denne avstanden?

6.2.4

a) Skriv dette som en likning: "Volumet til en firkantet prisme med bredde 4, lengde 7 og høyde x er 252."

b) Løs likningen fra oppgave a).

6.2.5

a) Skriv dette som en likning: "35% av x er lik 845".

b) Løs likningen fra oppgave a).

6.2.6

Det gis 360 kr rabatt på en vare, og dette tilsvarer 20% av prisen.

- La x være prisen på varen. Sett opp en likning som beskriver informasjonen gitt over.
- Finn prisen på varen.

6.2.7

Prisen på en vare er først senket med 20%, og så er den nye prisen senket med 50%. Etter dette koster varen 400 kr. Hva kostet varen opprinnelig?

6.2.8

Du skal lage et lotteri der forholdet mellom antall vinnerlodd og taperlodd er $\frac{1}{8}$. Hvor mange taperlodd må du lage hvis du skal ha 160 vinnerlodd?

6.2.9

Makspuls er et mål på hvor mange hjerteslag hjertet maksimalt kan slå i løpet av et minutt. På siden [trening.no](#) kan man lese dette:

"Den tradisjonelle metoden å estimere maksimalpuls er å ta utgangspunkt i 220 og deretter trekke fra alderen."

- Kall ”maksimalpuls” for m og ”alder” for a og lag en formel for m ut i fra sitatet over.

- Bruk formelen fra a) til å regne ut makspulsen din.

På den samme siden kan vi lese at en ny og bedre metode er slik:

”Ta din alder og multipliser dette med 0,64. Deretter trekker du dette fra 211.”

- Lag en formel for m ut ifra sitatet over.

- Bruk formelen fra c) til å regne ut makspulsen din.

For å fysisk måle makspulsen din kan du gjøre dette:

- Hopp opp og ned i ca. 30 sekunder (så fort og så høyt

du greier).

2. Tell hjerteslag i 15 sekunder umiddelbart etter hoppingen.
- e) Kall ”antall hjerteslag i løpet av 15 sekunder” for A og lag en formel for m .
- f) Bruk formelen fra e) til å regne ut makspulsen din.
- g) Sammenlign resultatene fra b), d) og f).

6.3.1

På nettsiden viivila.no får vi vite at dette er formelen for å lage en perfekt trapp:

”2 ganger opptrinn (trinnhøyde) pluss 1 gang inntrinn (trinndybde) bør bli 62 centimeter (med et slingringsmonn på et par centimeter).”

- a) Kall ”trinnhøyden” for h og ”trinndybden” for d og skriv opp formelen i sitatet (uten slingringsmonn).
- b) Sjekk trappene på skolen, er formelen oppfylt eller ikke?
- c) Hvis ikke: Hva måtte trinnhøyden vært for at formelen skulle blitt oppfylt?
- d) Skriv om formelen til en formel for h .

6.3.2

Effekten P (målt i Watt) i en elektrisk krets er gitt ved formelen:

$$P = R \cdot I^2$$

hvor R er motstanden og I er strømmen i kretsen.

- a) Hvis $R = 5 \Omega$ og $I = 10 A$, hva er da effekten?
- b) Skriv om formelen til en formel for I^2 .

6.3.3

Skriv om arealformelen for et trapes (se [MB](#), s. 143) til en formel for høgden.

6.3.4

På [klikk.no](#) finner man disse formelene for å regne ut hvor høy et barn kommer til å bli:

For jenter:

1. Regn ut mors høyde i cm + fars høyde i cm
2. Trekk fra 13 cm
3. Del med 2.

For gutter:

1. Regn ut mors høyde i cm + fars høyde i cm
2. Legg til 13 cm
3. Del med 2.

Kall barnets (fremtidige) høyde for B , mors høyde for M og fars høyde for F .

- a) Lag en formel for B når barnet er ei jente.
- b) Lag en formel for B når barnet er en gutt.
- c) Gjør om formelen fra a) til en formel for F .
- d) Ei jente har en mor som er 165 cm. Formelen fra oppgave a) sier at jenta vil bli 171 cm høy. Hvor høy er faren til jenta?

6.3.5

I 2005 kostet en sykkel 1 500 kr, mens den i 2014 ville kostet 1 784 kr om prisen hadde fulgt konsumprisindeksen.

I 2005 var KPI 82,3, hva var den i 2014?

6.4.1

Gitt de to funksjonene

$$f(x) = 3x - 7$$

$$g(x) = x + 5$$

Finn skjæringspunktet til funksjonene.

6.4.2

Gitt de to funksjonene

$$f(x) = -2x - 3$$

$$g(x) = 4x + 9$$

Finn skjæringspunktet til funksjonene.

6.4.3

Si at du kan velge mellom disse to månedsabonnementene for mobil:

- **Abonnement A**

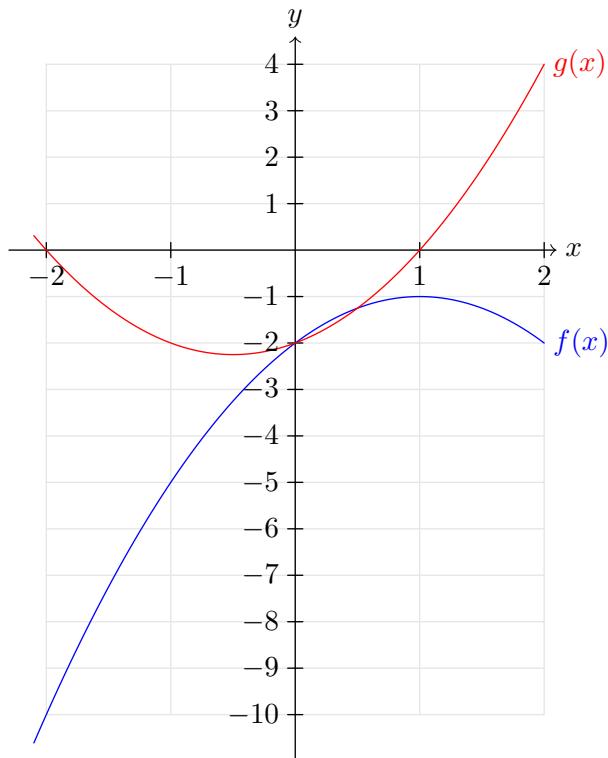
300 kr i fast pris og 50 kr per GB data brukt.

- **Abonnement B**

Fast pris på 500 kr og 10 kr per GB data brukt.

- a) For hvilket databruk har vil abonnementene koste det samme?
- b) Hvis du bruker ca. 7 GB data i måneden, hvilket abonnement bør du da velge?

6.4.4

- a) Finn koordinatene til toppunktet til $f(x)$.
- b) Finn koordinatene til minst ett av skjæringspunktene til $f(x)$ og $g(x)$.
- c) Finn nullpunktene til $g(x)$.

6.5.1

Løs likningssettet

$$3b - 2a = 15$$

$$5a - b = 8$$

6.5.2

Løs likningssettet

$$8x - 3y = 4x - 3$$

$$x + 8y = y - 2x$$

Kapittel 7

Økonomi

7.1 Indeksregning

7.1.1 Introduksjon

Innenfor økonomi er *indekser* forholdstall som forteller hvor mye størrelser har forandret seg. For eksempel kostet kro-neisen ca 0,75 kr (!) da den ble lansert i 1953, mens den i 2021 kostet ca 27 kr. Forholdet mellom prisen i 2053 og i 2017 er da

$$\frac{\text{pris 2021}}{\text{pris 1953}} = \frac{27}{0,75} = 36$$

I denne sammenhengen er tallet 36 en indeks for prisforskjellen på kro-neis i 1953 og 2021.

7.1.2 Konsumprisindeks og basisår

Konsumprisindeksen (KPI) er en indeks som beskriver prisnivået på varer og tjenester som en typisk husstand i Norge bruker penger på i løpet av et år. Disse varene er

- Matvarer og alkoholfrie drikkevarer
- Alkoholholdige drikkevarer og tobakk
- Klær og skotøy
- Bolig, lys og brensel
- Møbler, husholdningsartikler og vedlikehold av innbo
- Helsepleie
- Transport
- Post- og teletjenester
- Kultur og fritid
- Utdanning
- Hotell- og restauranttjenester
- Andre varer og tjenester

For å sammenligne noe må man alltid ha et utgangspunkt, og konsumprisindeksen tar utgangspunkt i prisnivået på de nevnte varene/tjenestene i året 2015. 2015 kalles da *basisåret*¹, og i dette året er indeksen satt til 100.

¹Hvilket år som er basisår forandrer seg med tiden. Før 2015 ble basisår var 1998 det.

7.1 Basisår

I et basisår er verdien til indeksen 100. For konsumprisindeksen er 2015 basisåret.

Tabellen under er hentet fra SSB sine nettsider og viser samlet KPI for de 10 siste årene:

År	KPI
2020	112,2
2019	110,8
2018	112,2
2017	105,5
2016	103,6
2015	100
2014	97,9
2013	95,9
2012	93,9
2011	93,3

Tabell 7.1: Kunsumprisindeksen for årene 2010-2021

Ut ifra tabellen kan vi for eksempel lese dette:

- Da KPI for 2017 er 105,5 , har prisene steget med 5,5% siden 2015.
- Da KPI i 2011 er 93,3 , var prisene 7,7% lavere i 2011 enn i 2015.

7.2 Prosentvis endring fra basisår

$$\text{indeks} - 100 = \text{prosentvis endring fra basisår}$$

Eksempel 1

I juli 2021 var KPI for matvarer 109,4. Hvor mye har prisen på matvarer endret seg sammenlignet med basisåret?

Svar:

$109,4 - 100 = 9,4$. Prisen på matvarer har altså økt med 9,4% sammenlignet med basisåret.

Eksempel 2

I juli 2021 var KPI for sko 98,0. Hvor mye har prisen på sko endret seg sammenlignet med basisåret?

Svar:

$98,0 - 100 = -2$. Prisen på sko har altså blitt redusert med 2% sammenlignet med basisåret.

7.1.3 Kroneverdi

Vi har nevnt at en kroneis kostet 0,75 kr i 1953 og 27 kr i 2020. Når vi ved to tidspunkt må betale *forskjellig* pris på den *samme* varen skyldes det ofte at *kroneverdien* har forandret seg; *1 kr i 1957 var verdig mer enn 1 kr i 2020*

Kroneverdien for et gitt år beregnes ut i fra KPI til basisåret (100):

7.3 Kroneverdi

$$\text{kroneverdi} = \frac{100}{\text{KPI}}$$

Merk: Kroneverdien for basisåret (2015) er 1.

Eksempel 1

KPI i 2012 var 93,9. Regn ut kroneverdien i 2012.

Svar:

$$\begin{aligned}\text{kroneverdi i 2012} &= \frac{100}{93,9} \\ &\approx 1,06\end{aligned}$$

Dette betyr at 1 kr i 2012 tilsvarer 1,06 kr i basisåret.

Obs!

Ordet *kroneverdi* brukes også når man sammenlikner verdien av 1 kr opp mot verdien av utenlandsk valuta. Kroneverdi ut ifra et basisår og kroneverdi ut ifra en valuta er ikke det samme.

7.4 Realverdi

Realverdien til en pengesum er hvor mye en pengesum ville vært verd i basisåret.

$$\text{realverdi} = \text{oppriinnelig verdi} \cdot \text{kroneverdi}$$

Eksempel

I 1928 var KPI 3,2 og i 2020 var KPI 112,2. Hva hadde størst realverdi, 10 000 kr i 1928 eller 350 000 kr i 2020?

Svar:

Vi har at

$$\text{kroneverdi i 1928} = \frac{100}{3,2}$$

Altså er

$$\begin{aligned}\text{verdien av 10 000 kr fra 1928 i basisår} &= 10 000 \text{ kr} \cdot \frac{100}{3,2} \\ &= 312 500 \text{ kr}\end{aligned}$$

Videre er

$$\text{kroneverdi i 2012} = \frac{100}{112,2}$$

Altså er

$$\begin{aligned}\text{verdien av 350 000 kr fra 1928 i basisår} &= 350 000 \cdot \frac{100}{112,2} \\ &\approx 311 943 \text{ kr}\end{aligned}$$

Altså var 10 000 kr verd mer i 1928 enn hva 350 000 kr var verd i 2020.

7.1.4 Reallønn og nominell lønn

Hvor god *råd* vi har avhenger av hvor mye vi tjener og hva prisnivået er. Tenk at du hadde en årlslønn på 500 000 kr i både 2020 og i 2019. Tabell 7.1 forteller oss da at du hadde du best råd i 2019, fordi da var prisnivået (KPI) lavere enn i 2020.

At prisnivået har blitt høyere er det samme som at kroneverdien har blitt lavere. Dette betyr igjen at hvis lønnen din var den samme i 2019

og 2020, er *realverdien* til lønnen din høyere i 2019 enn i 2020. Den opprinnelige lønnen og realverdien til lønnen er såpass mye brukt i statistikk at de har fått egne navn:

7.5 Reallønn og nominell lønn

Nominell lønn er lønn mottatt et gitt år.

Reallønn er realverdien til den nominelle lønnen.

Eksempel

I 2016 tjente Per 450 000 kr, mens han i 2012 tjente 420 000 kr. I 2016 var KPI = 103,6, mens i 2012 var KPI = 93,9. I hvilket av disse årene hadde Per best råd?

Svar:

For å finne ut hvilket av årene Per hadde best råd, sjekker vi hvilket år han hadde høyest reallønn¹ (se *Regel 7.4*):

$$\text{reallønn i 2016} = 450\,000 \cdot \frac{100}{103,6} \text{ kr}$$
$$\approx 434\,363 \text{ kr}$$

$$\text{reallønn i 2012} = 420\,000 \cdot \frac{100}{93,9}$$
$$\approx 447\,284 \text{ kr}$$

Reallønnen til Per var altså høyest i 2012, derfor hadde han bedre råd da enn i 2016.

¹KPI-verdiene i utregningen henter vi fra *Tabell 1*.

7.6 Verdi som følger indeks

En verdi er sagt å ha *fulgt indeks* hvis verdi og indeks ved to tidspunkt er like.

$$\frac{\text{verdi ved tidspunkt 1}}{\text{indeks ved tidspunkt 1}} = \frac{\text{verdi ved tidspunkt 2}}{\text{indeks ved tidspunkt 2}}$$

Eksempel 1

Tabellen under viser en oversikt over prisen registrert i en butikk på to varer ved to forskjellige tidspunkt.

	2010	2020
sjokolade	11,00 kr	13,40 kr
brus	12,50 kr	19,00 kr

I 2010 var KPI 92,1 og i 2020 var KPI 112,1. Har prisen på noen av varene fulgt indeks?

Svar:

Vi har at

$$\frac{\text{pris på sjokolade i 2010}}{\text{KPI i 2010}} = \frac{11}{92,1} \approx 0,119$$

$$\frac{\text{pris på sjokolade i 2020}}{\text{KPI i 2020}} = \frac{13,40}{112,1} \approx 0,119$$

Videre er

$$\frac{\text{pris på brus i 2010}}{\text{KPI i 2010}} = \frac{12,5}{92,1} \approx 0,136$$

$$\frac{\text{pris på brus i 2020}}{\text{KPI i 2020}} = \frac{19}{112,1} \approx 0,169$$

Altså er det rimelig å si at prisen for sjokolade har fulgt indeks, mens prisen for brus ikke har gjort det.

7.2 Lån og sparing

7.2.1 Lån

Noen ganger har vi ikke nok penger til å kjøpe det vi ønsker oss, og må derfor ta opp et lån fra en bank. Banken gir oss da en viss *lånesum* mot at vi betaler tilbake denne, og *renter*, i løpet av en bestemt tid. Det vanligste er at vi underveis betaler banken det som kalles *terminbeløp*, som på sin side består av *avdrag* og renter. Det vi til enhver tid skylder banken kaller vi *gjelden*.

Si at en bank låner oss 100 000 kr, som da er lånesummen. Lånet skal tilbakebetales i løpet av 5 år, med ett terminbeløp hvert år, og renten er 10%. Det finnes forskjellige måter å betale tilbake et lån på, men følgende vil som regel gjelde:

- **Summen av alle avdragene skal tilsvare lånesummen.**

For å gjøre det enkelt i vårt eksempel, bestemmer vi oss for å betale tilbake lånet med like avdrag hvert år. Siden 100 000 kr skal fordeles likt over 5 år, må det årlige avdraget bli $\frac{100\,000}{5}$ kr = 20 000 kr.

- **Det man betaler i avdrag skal trekkes fra gjelden.**

Startgjelden er 100 000, men det første året betaler vi 20 000 kr i avdrag, og da blir gjelden $100\,000 \text{ kr} - 20\,000 \text{ kr} = 80\,000 \text{ kr}$. Det andre året betaler vi nye 20 000 kr, og da blir gjelden $80\,000 \text{ kr} - 20\,000 \text{ kr} = 60\,000 \text{ kr}$. Og slik fortsetter det de neste tre årene.

- **Renter skal beregnes av gjelden.**

Siden gjelden det første året er 100 000 kr, må vi betale $100\,000 \text{ kr} \cdot 0,1 = 10\,000 \text{ kr}$ i renter. Siden gjelden det andre året er 80 000 kr må vi betale $80\,000 \text{ kr} \cdot 0,1 = 8\,000 \text{ kr}$ i renter. Og slik fortsetter det de neste tre årene.

- **Terminbeløpet er summen av avdrag og renter.**

Av første og tredje punkt får vi at

	1. år	2. år
Terminbeløp	$20\,000 \text{ kr} + 10\,000 \text{ kr}$ = $30\,000 \text{ kr}$	$20\,000 \text{ kr} + 80\,000 \text{ kr}$ = $28\,000 \text{ kr}$

Og slik fortsetter det de neste tre årene.

- **Lånet er fullført når gjelden er lik 0 kr og alle renter er betalt.**

Hvis vi har betalt avdrag lik 20 000 kr i 5 år, er gjelden lik 0 kr. Har vi da betalt alle rentene også, er lånet fullført.

Merk: Du har alltid rett til å betale større avdrag enn det som først er avtalt. Betaler du hele gjelden vil lånet avsluttes så lenge eventuelle renter også er betalt.

Seriellån og annuitetsslån

To veldig vanlige typer lån er *serielån* og *annuitetsslån*. Lånet fra eksempelet vi akkurat har sett på er et seriellån fordi avdragene er like store. Hvis terminbeløpene hadde vært like store, ville det isteden vært et annuitetsslån. Hvis lånesum, rente og nedbetalingstid er lik, vil et seriellån alltid medføre minst utgifter totalt sett. For privatpersoner er det likevel veldig populært å velge annuitetsslån på grunn av at det er lettere å planlegge økonomien når man betaler det samme beløpet hver gang.

Kredittkort

Kredittkort er et betalingskort som virker slik at hvis du f.eks bruker kortet for å betale for 10 000 kr i en butikk, så blir ikke 10 000 kr trekt fra kontoen din – isteden låner du pengene fra banken. Etter en tid som er avtalt med banken vil banken kreve renter av gjelden din. Hvordan du betaler denne gjelden er delvis opp til deg selv, men generelt har kredittkort veldig høye renter, så det lureste er å betale før rentekravet engang har startet!

7.7 Lån

lånesum	Beløpet vi låner av banken.
gjeld	Det vi til enhver tid skylder banken.
rente	Prosentandel av gjeld som skal betales.
avdrag	Det vi betaler ned på gjelden. Summen av avdragene tilsvarer lånesummen. $\text{ny gjeld} = \text{gammel gjeld} - \text{avdrag}$
renter	$\text{gjeld} \cdot \text{rente}$
terminbeløp	$\text{avdrag} + \text{renter}$
serielån	Lån hvor avdragene er like store.
annuitetslån	Lån hvor terminbeløpene er like store.
kredittkort	Betalingskort som oppretter et lån fra banken.

Eksempel 1

Fra en bank låner du 300 000 kr med 3% i årlig rente. Lånet skal betales tilbake som et serielån med 5 årlige terminbeløp.

- a) Hva blir det årlige avdraget?
- b) Hva er gjelden din etter at du har betalt tredje terminbeløp?
- c) Hvor mye må du betale i renter ved fjerde terminbeløp?
- d) Hvor stort blir det fjerde terminbeløpet?

Svar:

- a) Siden 300 000 kr skal betales over 5 år, blir det årlige avdraget:

$$\frac{300\ 000 \text{ kr}}{5} = 60\ 000 \text{ kr}$$

- b) Når tredje terminbeløp er betalt, har du betalt tre avdrag. Det betyr at gjelden din er:

$$\begin{aligned}300\ 000 - 60\ 000 \cdot 3 &= 300\ 000 - 180\ 000 \\&= 120\ 000\end{aligned}$$

Altså 120 000 kr.

- c) Ut ifra oppgave b) vet vi at gjelden er 180 000 kr når fjerde terminbeløp skal betales. 3% av gjelden blir da:

$$180\ 000 \cdot 0,03 = 5\ 400$$

Altså 5 400 kr.

- d) Terminbeløpet tilsvarer avdrag pluss renter. Ut ifra oppgave a) og c) vet vi da at det fjerde terminbeløpet blir:

$$60\ 000 \text{ kr} + 5\ 400 \text{ kr} = 65\ 400 \text{ kr}$$

Eksempel 2

Fra en bank låner du 100 000 kr med 6,4% årlig rente. Lånet skal betales tilbake som et annuitetslån over 5 år, og banken har da regnet ut at terminbeløpet blir 24 000.

Regn ut avdrag og renter for det første terminbeløpet.

Svar:

Det første året er gjelden 100 000 kr, i renter må du betale 6,4% av denne:

$$100\ 000 \cdot 0,064 = 6\ 400$$

Altså må du betale 6 400 kr i renter det første året.

Vi har at

$$\text{terminbeløp} = \text{avdrag} + \text{renter}$$

Dermed er

$$\text{avdrag} = \text{terminbeløp} - \text{renter}$$

$$= 24\ 000 - 6\ 400 = 17\ 600$$

Altså må du betale 17 600 i avdrag det første året.

7.2.2 Sparing; innskuddsrente og forventet avkastning

Innskuddsrente

Vi har sett hvordan vi må betale renter når vi låner penger av en bank, men hvis vi i steden setter penger (gjør et innskudd) i en bank får vi renter:

7.8 Innskuddsrente

Innskuddsrente er en prosentvis økning av pengene du har i banken, gjentatt over faste tidsintervaller (månedlig, årlig o.l.)

Eksempel 1

Du setter inn 20 000 kr i en bank som gir 2% i årlig sparerente. Hvor mye penger har du i banken etter 8 år?

Svar:

For å beregne innskuddsrenter kan vi anvende [Regel 5.11](#). Siden renten er 2%, er vekstfaktoren 1,02. Originalverdien er 20 000 og antall endringer (tiden) er 8:

$$20\,000 \cdot 1,02^8 \approx 23\,433$$

Du har altså ca. 23 433 kr i banken etter 8 år med sparing.

Forventet avkastning

En annen måte å spare penger på, er å investere i et aksjefond. Da vil man snakke om *forventet avkastning*:

7.9 Forventet avkastning

Forventet avkastning angir en *forventet* prosentvis økning av en investering, gjentatt over faste tidsintervaller.

Eksempel 1

Du investerer 15 000 i et aksjefond som har 5% årlig forventet avkastning. Hvor mye penger er investeringen verd etter 8 år ved en slik avkastning?

Svar:

Også for forventet avkastning kan vi bruke [Regel 5.11](#). Vekstfaktoren er 1,05, originalverdien er 15 000 og antall endringer (tiden) er 8:

$$15\,000 \cdot 1,05^8 \approx 22\,162$$

Etter 8 år er det forventet at investeringen er verdt 22 162.

Spare med innskuddsrente eller aksjefond?

Som regel er forventet avkastning på et aksjefond høyere enn innskudsrenten du får i en bank, men ulempen er at forventet avkastning ikke gir noen garantier. Forventet avkastning oppgir bare økningen ekspertene antar vil skje. Er du heldig kan økningen bli høyere, er du uheldig kan den bli lavere, og til og med ende opp med å være en *reduksjon* av investeringen din. I verste fall, rett nok i ekstremt sjeldne tilfeller, kan hele investeringen din ende opp med å bli verd 0 kr.

Innskuddsrenten kan også forandre seg noe med tiden, men den kan aldri føre til en reduksjon av investeringen din.

7.3 Skatt

Om du har en inntekt må du som regel betale en del av disse pengene til staten. Disse pengene kalles *skatt* (og noen ganger *avgift*). Hensikten med skatt er at staten skal ha råd til å gi innbyggerne tilbud som skole, helsetjenester og mye mer. I dag blir blir skatten i stor grad beregnet av datasystemer, men det er ditt ansvar å sjekke at beregningene er riktige – og da er det viktig å forstå hvordan skattesystemet fungerer.

Obs!

I eksamsoppgaver og i virkeligheten vil du fort oppdage at skattesystemer er presentert på en litt annen måte enn i denne boka. Dette er blant annet fordi skattereglene kan forandre seg fra år til år, og i denne boka har vi tatt utgangspunkt i skattereglene for 2018. Det viktigste er ikke at du husker spesielt disse reglene, men at du lærer deg hva som menes med begrepene *bruttolønn*, *fradrag*, *skattegrunnlag*, *trygdeavgift* og *nettoltønn*.

7.3.1 Bruttolønn, fradrag og skattegrunnlag

De fleste må betale 23% av det som kalles *skattegrunnlaget*, som er *bruttolønnen* minus *fradrag*. Bruttolønnen er lønnen du mottar fra arbeidsgiver, mens fradrag kan være mye forskjellig. *Personfradrag* og *minstefradrag* er noe alle skatteinntekter får, i tillegg kan man blant annet få fradrag hvis man betaler *fagforeningskontingent* eller har gitt penger til veldedige formål.

Skattegrunnlag
kalles noen ganger
trekkgrunnlag.

Fagforeningskontingent
er det du betaler
for å være med i en
fagforening.

7.10 Bruttolønn, fradrag og skattegrunnlag

$$\begin{array}{rcl} & \text{Bruttolønn} & \\ - & & \text{Fradrag} \\ \hline = & & \text{Skattegrunnlag} \end{array}$$

Eksempel

Bruttolønnen til Magnus er 500 000 kr. Han får 56 000 kr i personfradrag 97 600 kr i minstefradrag, i tillegg betaler han 1 000 kr for årlig medlemskap i fagforeningen *Tekna*.

Hva må Magnus betale hvis han skatter 23% av skattegrunnlaget?

Svar:

Vi starter med å regne ut skattegrunnlaget, som er bruttolønnen minus fradragene:

	500 000	Bruttolønn
-	56 000	Personfradrag
-	97 600	Minstefradrag
-	1 000	Fagforeningskontigent
=	345 400	Skattegrunnlag

7.3.2 Trygdeavgift

Alle lønnsmottakere må også betale *trygdeavgift*. Dette er en inntekt staten bruker til å dekke [Folketrygden](#). Hva man må betale i trygdeavgift kommer an på hvor gammel du er og hvilken type inntekt du har, men her skal vi bare bry oss om det man må betale for lønn fra en arbeidsgiver. Da er trygdeavgiften avhengig av alderen:

7.11 Trygdeavgift

Alder	Trygdeavgift
17-69 år	8,2 %
Under 17 år eller over 69 år	5,1%

Trygdeavgiften skal beregnes av bruttolønnen.

Eksempel

Jonas og bestemoren hans, Line, har begge 150 000 kr i lønn.
Jonas er 18 år og Line er 71 år.

a) Hva må Jonas betale i trygdeavgift?

b) Hva må Line betale i trygdeavgift?

Svar:

a) Siden Jonas er mellom 17 år og 69 år, skal han betale 8,2% i tygdeavgift:

$$150\,000 \cdot 0,082 = 12\,300$$

Altså skal Jonas betale 1 230 kr i trygdeavgift. Fordi Line er over 69 år, skal hun betale 5,1% i tygdeavgift:

$$150\,000 \cdot 0,051 = 7\,650$$

Altså skal Line betale 7 650 kr i trygdeavgift.

7.3.3 Trinnskatt

Av lønnen din må du også betale en viss prosent av forskjellige intervall, dette kalles *trinnskatt*:

7.12 Trinnskatt

	Intervall	Skatt
Trinn 1	169 000 - 237 900 kr	1,4%
Trinn 2	237 900 - 598 050 kr	3,3%
Trinn 3	598 050 - 962 050 kr	12,4%
Trinn 4	Over 962 050 kr	15,4%

Trinnskatt betales av bruttolønnenn.

Eksempel

Hvis du tjener 550 000 blir utregningen av trinnskatt slik:

Trinn 1	Da hele lønnen er over 237 900 kr, må du betale skatt av $(237\ 900 - 169\ 000).Skatt for trinn 1 blir da 68\ 900 kr \cdot 0,014 \approx 965 kr.$
Trinn 2	Da 550 000 kr er over 237 900 kr, men under 598 050 kr, må du betale skatt av $(550\ 000 - 237\ 900).Skatt for trinn 2 blir da 312\ 100 kr \cdot 0,033 \approx 10\ 299 kr.$
Totalt	Totalt må du betale $965 kr + 10\ 299 kr = 11\ 264 kr$ i trinnskatt.

7.3.4 Nettolønn

Det du sitter igjen med etter å ha betalt skatt, trygdeavgift og fagforeningskontigent kalles *nettolønnen*. Med tanke på de tre tidligere delseksjonene kan vi sett opp et regnestykke som dette:

7.13 Nettolønn

	Bruttolønn
–	Fagforeningskontigent
–	23% skatt
–	Trygdeavgift
–	Trinnskatt
=	Nettolønn

Eksempel

Emblas bruttolønn er 550 000 kr. Hun betaler 1500 kr i året for medlemskap i *LO* (Norges største fagforening) og har 409 900 som skattegrunnlag. Embla er 28 år.

Hva er nettolønnen til Embla?

Svar:

550 000	Bruttolønn
– 1 500	Fradrag for fagforening
– 93 127	23% av skattegrunnlaget
– 45 100	8,2% av bruttolønn
– 11 264	Total skatt for trinn 1 og 2
= 399 009	Nettolønn

(Den totale trinnskatten har vi hentet fra utregningen i *Eksempel 1* fra delseksjon 7.3.3.)

Embla har altså 399 009 kr i nettolønn.

7.4 Budsjett og regnskap

7.4.1 Budsjett

Når man skal planlegge økonomien sin kan det være lurt å sette opp en oversikt over det man forventer av inntekter og utgifter, en slik oversikt kalles et *budsjett*. Når man regner ut hva inntekter minus utgifter er, finner man et *resultat*. Er tallet positivt går man med *overskudd*, er tallet negativt går man med *underskudd*.

Eksempel

Lisa prøver vil lage en oversikt over sine månedlige inntekter og utgifter, og kommer fram til dette:

- Hun tar på seg kveldsvakter på en gamlehjem. Av dette forventer hun ca. 4 000 i nettolønn.
- Hun bruker ca. 4 500 kr i måneden på mat.
- Hun får 4 360 i borteboerstipend.
- Hun bruker ca. 1 200 på klær, fritidsaktiviteter o.l.

Sett opp et månedsbudsjett for Lisa.

Svar:

Inntekter	Budsjett
Lønn	4 000
Stipend	4 360
<i>Sum</i>	8 360

Utgifter	
Mat	4 500
Klær, fritid o.l.	1 200
<i>Sum</i>	5 700

Resultat	
	2 660

Budsjettet viser at Lisa forventer 2 660 kr i overskudd.

7.4.2 Regnskap

I et budsjett fører man opp *antatte* inntekter og utgifter, mens i et *regnskap* fører man opp *faktiske* inntekter og utgifter. Forskjellen mellom budsjett og regnskap kalles *avviket*. For avviket er det vanlig at man for inntekter og resultat regner ut *regnskap – budsjett*, mens man for utgifter regner ut *budsjett – regnskap*. Dette fordi vi ønsker positive tall hvis inntektene er større enn forventet, og negative tall hvis utgiftene er større enn forventet.

Eksempel

I eksempelet fra forrige delseksjon (7.4.1) satt vi opp et månedsbudsjett for Lisa. I mars viste det seg at dette ble de faktiske inntektene og utfitene hennes:

- Hun ble så opphengt i å lese om funksjoner at hun ikke fikk jobbet så mye som hun hadde tenkt. Nettolønnen ble derfor 3 500 kr.
- Hun brukte 4 200 kr i måneden på mat.
- Hun fikk 4 360 i borteboerstipend.
- I bursdagsgave fikk hun i alt 2 000 kr.
- Hun brukte ca. 3 600 på klær, fritidsaktiviteter o.l.

Sett opp et regnskap for Lisas mars måned.

Svar:

Inntekter	Budsjett	Regnskap	Avvik
Lønn	4 000	3 500	-500
Stipend	4 360	4 360	0
Bursdagsgave	0	2 000	2 000
<i>Sum</i>	8 360	9 860	2 000

Utgifter

Mat	4 500	4 200	300
Klær, fritid o.l.	1 200	3 600	-2 400
<i>Sum</i>	5 700	7 800	1 900
Resultat	2 660	2 060	-600

Lisa gikk altså med 2 060 kr i overskudd, men 600 kr mindre enn forventet ut ifra budsjettet.

Oppgaver for kapittel 7

Konsumprisindex¹

År	KPI		
2020	112,2	2008	88
2019	110,8	2007	84.8
2018	112,2	2006	84.2
2017	105,5	2005	82.3
2016	103,6	2004	81
2015	100	2003	80.7
2014	97,9	2002	78.7
2013	95,9	2001	77.7
2012	93,9	2000	75.5
2011	93,3	1999	73.2
2010	92.1	1998	71.5
2009	89.9	1997	69.9

¹Hentet fra ssb.no.

7.1.1

Regn ut kroneverdien i årene:

- a) 1998 b) 2014 c) 2017

7.1.2

I 2016 var KPI 103,6. Hvor mye høyere var prisnivået i 2016 enn i 2015?

7.1.3

I 2017 tjente Else 490 000 kr, mens hun i 2012 tjente 410 000 kr. I 2017 var KPI = 105,5, mens i 2012 var KPI = 93,9. I hvilket av disse årene hadde Else best råd?

7.2.1

Fra en bank låner du 200 000 kr med 2% i årlig rente. Lånet skal betales tilbake som et serielån med 10 årlige terminbeløp.

- a) Hva blir det årlige avdraget?
b) Hva er gjelden din etter at du har betalt sjette terminbeløp?

- c) Hvor mye må du betale i renter det sjuende terminbeløp?
d) Hvor stort blir det sjuende terminbeløpet?

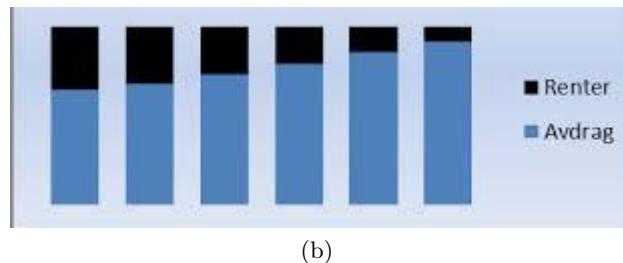
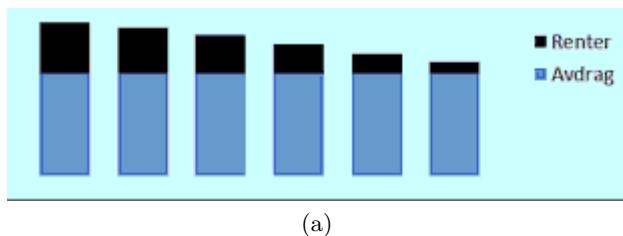
7.2.2

Fra en bank låner du 100 000 kr med 2% årlig rente. Lånet skal betales tilbake som et annuitetslån over 15 år, og banken har da regnet ut at terminbeløpet blir 7 783.

Regn ut avdrag og renter for det første terminbeløpet.

7.2.3

Hvilken av figurene skisserer et serielån og hvilken skisserer et annuitetslån? Forklar hvorfor.

7.2.4

Du oppretter en sparekonto i en bank som gir 2,3% årlig rente og setter inn 45 000 kr. Hvor mye har du på kontoen etter 15 år?

7.2.5

Tenk at kredittkortet ditt har 45 dagers lån uten renter, og 10% månedlig rente etter dette. Du kjøper en scooter for 50 000 kr med kredittkortet. (Regn måneder som 30 dager).

- a) Hvor mye skylder du banken hvis ingenting er betalt innen 75 dager?

- b)** Hvor mye skylder du banken hvis ingenting er betalt innen 105 dager?
- c)** Hvor mye skylder du banken etter 75 dager hvis du betalte 20 000 kr innen de første 45 dagene?

7.3.1

Børge har 350 000 kr i lønn. Børge er pensjonist, og skal da ha 56 000 kr i personfradrag og 83 000 kr i minstefradrag. I tillegg betaler han 700 kr i fagforeningskontigent.

- a)** Beregn skattegrunnlaget til Børge.
- b)** Av skattegrunnlaget betaler Børge 23% skatt. Finn hvor mye dette er.

7.3.2

Mira er 19 år og tjener 200 000 i året, mens 74 år gamle Børge tjener 350 000 i året.

Hvem av de to betaler mest trygdeavgift (i antall kroner)?

7.3.3

Beregn trinnskatten til Børge (nevnt i oppgave 7.3.1 og 7.3.2).

7.3.4

Beregn nettolønnen til Børge (nevnt i oppgave 7.3.1-7.3.3).

7.4.1

I februar antok Nora at dette ville bli hennes utgifter og inntekter:

- 23 000 kr i nettolønn
- 6 000 kr for leie av hybel
- 4 500 kr på mat
- 1 500 kr på andre utgifter

- a)** Sett opp et budsjett for Noras inntekter og utgifter i februar.
- b)** Det viste seg at de *faktiske* utgiftene og inntektene ble disse:
- 23 000 kr i nettolønn

- 6 000 kr for leie av hybel
- 5 500 på mat
- Kjøp av fire FLAX-lodd som kostet 25 kr hver.
- Gevinst på 1 000 kr fra FLAX-loddene
- 1 800 på andre utgifter.

Sett opp et regnskap for Nora. Gikk hun med overskudd eller underskudd i februar? Ble overskuddet/underskuddet større eller mindre enn i budsjettet?

Kapittel 8

Sannsynlighet

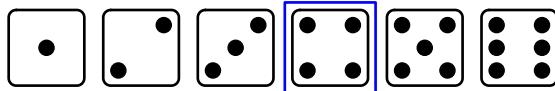
8.1 Grunnprinnsippet

Selv prinsippet bak sannsynlighetsregning er at vi spør oss hvor mange *gunstige utfall* vi har i et utvalg av *mulige utfall*. Sannsynligheten for en *hendelse* er da gitt som et forholdstall mellom disse.

8.1 Sannsynlighet for en hendelse

$$\text{sannsynlighet for en hendelse} = \frac{\text{antall gunstige utfall}}{\text{antall mulige utfall}}$$

Når vi kaster en terning, kaller vi 'å få en firer' en hendelse. Og da en terning har seks forskjellige sider, er det seks mulige utfall.

Hvis vi ønsker 'å få en firer', er det bare 1 av disse 6 utfallene som gir oss det vi ønsker, altså er

$$\text{sannsynlighet for å få en firer} = \frac{1}{6}$$

For å unngå lange uttrykk bruker vi gjerne enkeltbokstaver for å indikere en hendelse. Istedentfor å skrive 'å få en firer', kan vi bruke bokstaven F , og for å indikere at vi snakker om sannsynligheten for en hendelse bruker vi bokstaven P .

P kommer av det engelske ordet for sannsynlighet, *probability*.

Når vi skriver $P(S)$ betyr dette 'sannsynligheten for å få en en firer':

$$P(S) = \frac{1}{6}$$

Hva med det motsatte, altså sannsynligheten for å *ikke* få en firer? For å uttrykke at noe er motsatt av en hendelse, setter vi en strek over navnet. Hendelsen 'å ikke få en firer' skriver vi altså som \bar{F} . Det 'å ikke få en firer' er det samme som 'å få enten en ener, en toer, en treer, en femmer *eller* en sekser', derfor har denne hendelsen 5 gunstige utfall. Det betyr at

$$P(\bar{S}) = \frac{5}{6}$$

8.2 Symboler for sannsynlighet

$P(A)$ er sannsynligheten for at hendelsen A inntreffer.

A og \bar{A} er motsatte hendelser.

$P(\bar{A})$ er sannsynligheten for at A ikke inntreffer, og omvendt.

Obs!

Som regel er det en god vane å forkorte brøker når det lar seg gjøre, men i sannsynlighetsregning vil det ofte lønne seg å la være. Du vil derfor oppdage at mange brøker i kommende seksjoner kunne vært forkortet.

8.2 Hendelser med og uten felles utfall

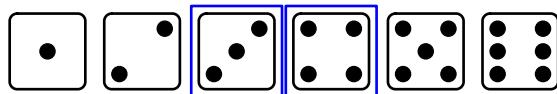
8.2.1 Hendelser uten felles utfall

La oss kalte hendelsen å 'å få en treer' (på en terning) for T . Hendelsen 'å få en treer eller en firer' skriver vi da som $T \cup F$.

Symbolet \cup kalles *union*.

Det er 2 av 6 sider på en terning som er tre *eller* fire, sannsynligheten for 'å få en treer *eller* en firer' er derfor $\frac{2}{6}$:

$$P(F \cup S) = \frac{2}{6}$$

Det samme svaret hadde vi fått ved å legge sammen sannsynlighetene $P(F)$ og $P(S)$:

$$P(T \cup F) = P(T) + P(F) = \frac{1}{6} + \frac{1}{6} = \frac{2}{6}$$

Å finne $P(T \cup F)$ ved å summere $P(T)$ og $P(F)$ kan vi gjøre fordi T og F ikke har noen *felles utfall*. Dette er fordi ingen sider på trekanten viser både en treer og en firer.

8.3 Hendelser uten felles utfall

For to hendelser A og B uten felles utfall, er

$$P(A \cup B) = P(A) + P(B)$$

Eksempel

Du trekker opp en kule fra en bolle hvor det ligger én rød, to blå og én grønn kule. Hva er sannsynligheten for at du trekker opp en rød *eller* en blå kule?

Svar:

Vi kaller hendelsene 'å få en rød kule' for R og hendelsen 'å få en blå kule' for B .

- Det er i alt 4 mulige utfall (kuler).
- Siden alle kulene bare har én farge, er det ingen av hendelsene R og B som har felles utfall.
- Sannsynligheten for å trekke en rød kule er

$$P(R) = \frac{1}{4}$$

- Sannsynligheten for å trekke en blå kule er

$$P(B) = \frac{2}{4}$$

Sannsynligheten for å få en rød *eller* en blå kule er dermed

$$\begin{aligned} P(R \cup B) &= P(R) + P(B) \\ &= \frac{1}{4} + \frac{2}{4} \\ &= \frac{3}{4} \end{aligned}$$

8.2.2 Summen av alle sannsynligheter er 1

Tenk at vi kaster en terning og at vi holder både 'å få en firer' og 'å ikke få en firer' for gunstige hendelser. Vi har tidligere sett at $P(F) = \frac{1}{6}$, $P(\bar{F}) = \frac{5}{6}$, og at F og \bar{F} ikke har felles utfall. Av [Regel 8.3](#) har vi da at

$$\begin{aligned} P(F \cup \bar{F}) &= P(F) + P(\bar{F}) \\ &= \frac{1}{6} + \frac{5}{6} \\ &= 1 \end{aligned}$$

Enten så skjer F , eller så skjer den ikke. Og skjer den ikke, så skjer \bar{F} . Hvis vi sier at både F og \bar{F} er gunstige hendelser, sier vi altså at alle mulige utfall er gunstige, og da gir [Regel 8.1](#) en sannsynlighet lik 1.

8.4 Summen av alle sannsynligheter

Summen av sannsynlighetene for alle mulige hendelser er alltid lik 1.

En hendelse A og den motsatte hendelsen \bar{A} vil til sammen alltid utgjøre alle hendelser. Av [Regel 8.4](#) har vi da at

$$\begin{aligned} P(A) + P(\bar{A}) &= 1 \\ P(A) &= 1 - P(\bar{A}) \end{aligned}$$

8.5 Motsatte hendelser

For en hendelse A er

$$P(A) = 1 - P(\bar{A})$$

Eksempel

I en klasse med 25 elever er det 12 jenter og 13 gutter. En elev skal tilfeldig trekkes ut til å være med i en matematikkkonkurranse.

- Hva er sannsynligheten for at en gutt blir trukket?
- Hva er sannsynligheten for at en gutt *ikke* blir trukket?

Svar:

Vi kaller hendelsen 'en gutt blir trukket' for G .

- Sannsynligheten for at en gutt blir trukket er

$$P(G) = \frac{13}{25}$$

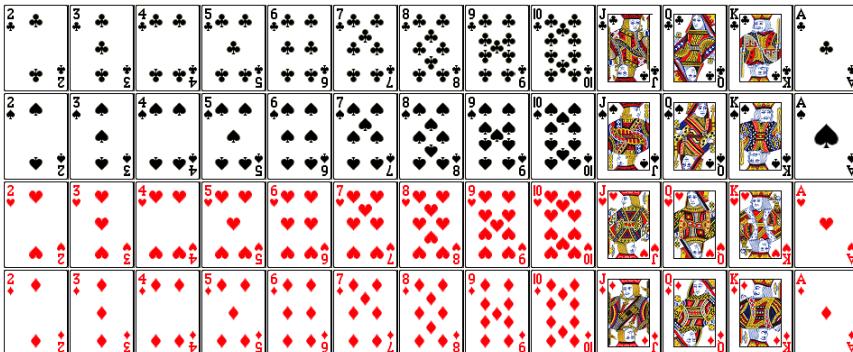
- Sannsynligheten for at en gutt *ikke* blir trukket er

$$\begin{aligned} P(\bar{G}) &= 1 - P(G) \\ &= 1 - \frac{13}{25} \\ &= \frac{12}{25} \end{aligned}$$

Merk: At en gutt *ikke* blir trukket er det samme som at en jente blir trukket.

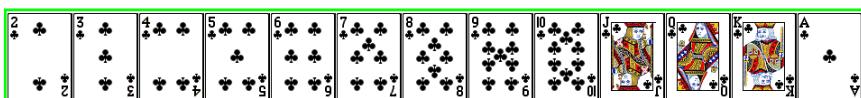
8.2.3 Felles utfall

Noen ganger er det slik at to hendelser kan ha *felles utfall*. La oss se på en vanlig kortstokk med 52 kort som er likt delt inn i typene spar, hjerter, ruter og kløver. Kort som er av arten knekt, dame, kong eller ess kalles honnørkort.

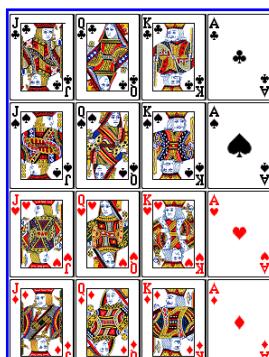

Tenk at vi trekker opp et kort fra en blandet kortstokk. Vi ønsker å finne sannsynligheten for 'å trekke kløver *eller* honnør *eller* begge deler'. Vi starter med å telle opp de gunstige utfallene for kløverkort og finner at antallet er 13.

Et kort som kløver kong er et kløverkort, men det er også et honnørkort, og derfor er det begge deler; *både* kløverkort og honnørkor.

Etterpå teller vi opp gunstige utfall for honnørkort og finner at antallet er 16.

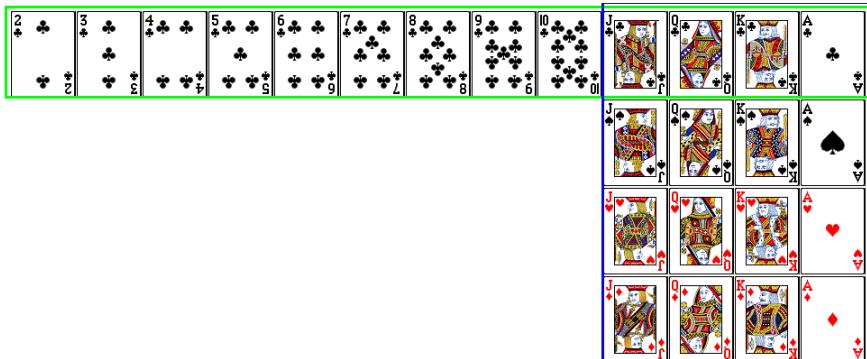

Så vi har altså telt opp $13 + 16 = 29$ gunstige utfall. Men nå støter vi på et problem. For da vi fant alle kløverkort, telte vi blant andre kløver knekt, dame, kong og ess. Disse fire kortene telte vi også da vi fant alle honnørkort, noe som betyr at vi har telt de samme kortene to ganger!

Det finnes jo for eksempel ikke to kløver ess i en kortstokk, så skal vi regne ut hvor mange kort som oppfyller kravet om å være kløver, honnør eller begge deler – ja, så må vi trekke ifra antallet kort vi har telt dobbelt:

$$13 + 16 - 4 = 25$$

La K være hendelsen 'å trekke et kløverkort' og H være hendelsen 'å trekke et honnørkort'. Siden det er 25 kort som er kløver, honnør eller begge deler av i alt 52 kort, har vi at

$$P(K \cup H) = \frac{25}{52}$$

Siden vi har 13 kløverkort og 16 honnørkort, får vi videre at

$$P(K) = \frac{13}{52} \text{ og } P(H) = \frac{16}{52}$$

Vi har sett at fire kort er både kløver og honnørkort, dette skriver vi som

Symbolen \cap kalles *snitt*.

$$K \cap H = 4$$

Vi sier da at K og H har 4 *felles utfall*. Sannsynligheten for $K \cap H$ er

$$P(K \cap H) = \frac{4}{52}$$

Nå som vi har funnet $P(K)$, $P(H)$ og $P(K \cup H)$ kan vi igjen finne $P(K \cap H)$ på følgende måte:

$$\begin{aligned} P(K \cup H) &= P(K) + P(H) - P(K \cap H) \\ &= \frac{13}{52} + \frac{16}{52} - \frac{4}{52} \\ &= \frac{25}{52} \end{aligned}$$

8.6 Hendelser med felles utfall

For to hendelser A og B er

$$P(A \cup B) = P(A) + P(B) - P(A \cap B)$$

Merk

Hvis man anvender [Regel 8.6](#) på to hendelser uten felles utfall, ender man opp med [Regel 8.3](#).

Eksempel

I en klasse på 20 personer spiller 7 personer fotball og 10 personer spiller handball. Av disse er det 4 som spiller både fotball og handball. Tenk deg at du trekker ut én person fra klassen. Hva er sjansen for at denne personen spiller fotball *eller* handball?

Svar:

Vi lar F være hendelsen 'spiller fotball' og H være hendelsen 'spiller handball'.

- Sannsynligheten for at en person spiller fotball er

$$P(F) = \frac{7}{20}$$

- Sannsynligheten for at en person spiller handball er

$$P(H) = \frac{10}{20}$$

- Sannsynligheten for at en person spiller *både* fotball og handball er

$$P(F \cap H) = \frac{4}{20}$$

Sannsynligheten for at en person spiller fotball *eller* handball er derfor

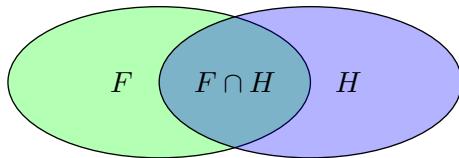
$$\begin{aligned} P(F \cup H) &= P(F) + P(H) - P(F \cap H) \\ &= \frac{7}{20} + \frac{10}{20} - \frac{4}{20} \\ &= \frac{13}{20} \end{aligned}$$

Sjansen er altså $\frac{13}{20}$.

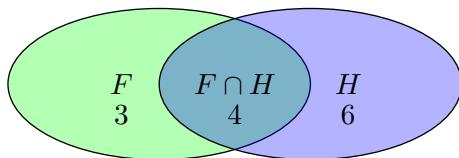
8.2.4 Venndiagram

Målet med et venndiagram er å lage en figur som illustrerer antallet av de enkelte utfallene og de *felles* utfallene. La oss bruke eksempelet på side 174 til å lage en slik figur. For klassen der noen spiller fotball, noen handball og noen begge deler, kan vi lage et venndiagram som

vist under.

Den grønne ellipsen¹ representerer de som spiller fotball (F) og den blå de som spiller handball (H). Da noen spiller *begge* sportene ($F \cap H$), har vi tegnet ellipsene litt over i hverandre. Videre vet vi at 7 spiller fotball, 10 spiller handball og 4 av disse gjør *begge* deler. Dette illustreres slik:

Diagrammet forteller nå at 3 personer spiller *bare* fotball og 6 spiller *bare* handball. I tillegg spiller 4 stykker *både* fotball og handball. (Til sammen er det derfor 7 som spiller fotball og 10 som spiller handball.)

¹En ellipse er en ”strekt” sirkel.

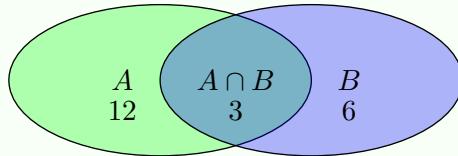
Eksempel 1

I en skoleklasse er det 31 elever. I denne klassen er det 15 elever som tar buss til skolen og 9 elever som tar båt. Av disse er det 3 stykker som tar både buss og båt.

- Sett opp et venndiagram som illustrerer gitt informasjon.
- Én person trekkes tilfeldig ut av klassen. Hva er sannsynligheten for at denne personen tar buss *eller* båt til skolen?

Svar:

- Siden 3 elever tar både buss og båt, er det $15 - 3 = 12$ som bare tar buss og $9 - 3 = 6$ som bare tar båt. Vi lar A bety 'tar buss' og B bety 'tar båt', venndiagrammet vårt blir da seende slik ut:

- Sannsynligheten for at en person tar buss *eller* båt kan vi skrive som $P(A \cup B)$. Siden 15 elever tar buss, 9 tar båt og 3 tar begge deler, er det i alt $15 + 9 - 3 = 21$ elever som tar buss *eller* båt. Da det er 31 elever i alt å velge mellom, er

$$P(A \cup B) = \frac{21}{31}$$

Eksempel 2

Om en klasse med 29 elever vet vi følgende:

- 10 elever spiller fotball
- 8 elever spiller handball
- 6 elever spiller volleyball
- 2 elever spiller både fotball og handball, men ikke volleyball
- 3 elever spiller både fotball og volleyball, men ikke handball
- ingen elever spiller både handball og volleyball, men ikke fotball.
- 1 elev spiller alle tre sportene.

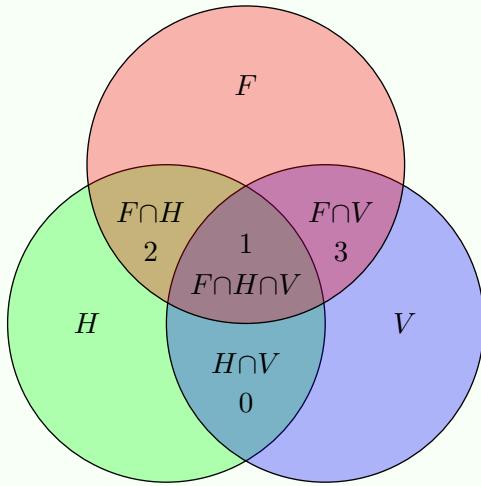
a) Sett opp et venndiagram som beskriver fordelingen av de tre sportene i klassen. La F bety *spiller fotball*, H bety *spiller handball* og V bety *spiller volleyball*.

b) Én person trekkes tilfeldig ut av klassen. Hva er sannsynligheten for at denne personen spiller enten fotball, handball eller volleyball?

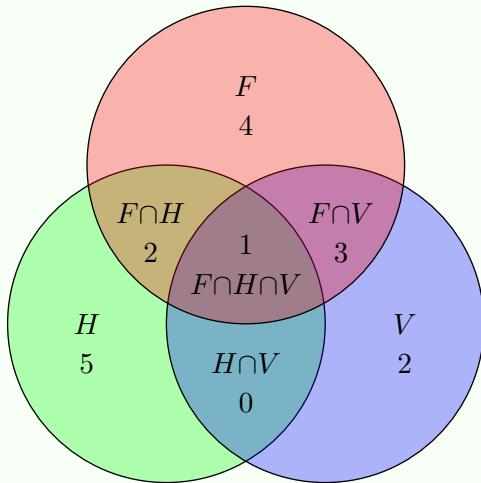
c) Personen som trekkes ut viser seg å spille fotball. Hva er sjansen for at denne personen også spiller handball?

Svar:

Når vi skal lage et venndiagram er det lurt å skrive inn de felles utfallene først. Ut ifra fjerde til syvende punkt kan vi tegne dette:

Da ser vi videre at $10 - 2 - 1 - 3 = 4$ elever spiller bare fotball, $8 - 2 - 1 = 5$ spiller bare handball og $6 - 3 - 1 - 0 = 2$ spiller bare volleyball:

- b) Av diagrammet vårt ser vi at det er $5+2+4+3+1+2+0 = 17$ uniker elever som spiller én eller flere av sportene. Sjansen for å trekke én av disse 17 i en klasse med 29 elever er $\frac{17}{29}$.
- c) Vi leser av diagrammet at av de totalt 10 som spiller fotball, er det $2 + 1 = 3$ som også spiller handball. Sjansen for at personen som er trukket ut spiller handball er derfor $\frac{3}{7}$.

8.2.5 Krysstabell

Når det er snakk om to hendelser kan vi også sette opp en *krysstabell* for å skaffe oss oversikt. Si at det på en skole med 300 elever deles ut melk og epler til de elevene som ønsker det i lunsjen. Si videre at 220 av elevene får melk, mens 250 får eple. Av disse er det 180 som får både melk og eple. Hvis vi lar M bety *får melk* og E bety *får eple*, vil krysstabellen vår først se slik ut:

	M	\bar{M}	sum
E			
\bar{E}			
sum			

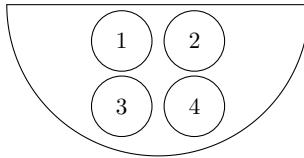
Deretter fyller vi inn tabellen ut ifra informasjonene vi har:

- får både melk og eple: $M \cap E = 180$
- får melk, men ikke eple: $M \cap \bar{E} = 220 - 180 = 40$
- får eple, men ikke melk: $E \cap M = 250 - 180 = 70$
- får hverken melk eller eple: $\bar{M} \cap \bar{E} = 300 - 180 - 40 - 70 = 10$

	M	\bar{M}	sum
E	180	70	250
\bar{E}	40	10	50
sum	220	80	300

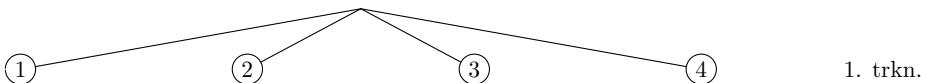
8.3 Gjentatte trek

8.3.1 Permutasjoner

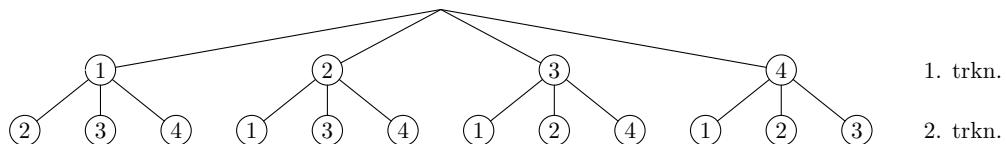

La oss tenke oss at vi har en bolle med fire kuler som er nummererte fra 1 til 4. I et forsøk trekker vi opp én og én kule fram til vi har trukket opp tre kuler. Hvis vi for eksempel først trekker kule 2, deretter kule 4, og så kule 3, får vi *permutasjonen* 2 4 3.

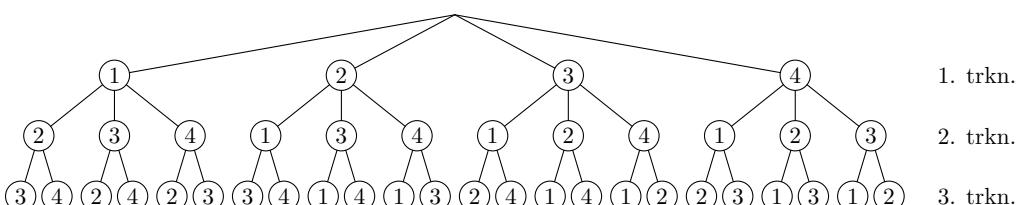
Hvor mange forskjellige permutasjoner kan vi få? La oss lage en figur som hjelper oss. Ved første trekning er det 4 kuler å plukke av, vi kan derfor si at vi har 4 veier å gå. Enten trekker vi kule 1, eller kule 2, eller kule 3, eller kule 4:

Kula vi trekker opp legger vi ut av bollen, og trekker så for andre gang. For hver av de 4 veiene vi kunne gå i første trekning får vi nå 3 nye veier å følge. Altså har vi nå $3 \cdot 4 = 12$ veier vi kan gå.

Den andre kula vi trekker opp legger vi også ut av bollen, så for hver av de 12 veiene fra 2. trekning, får vi nå to nye mulige veier å gå. Totalt antall veier (permutasjoner) blir derfor $12 \cdot 2 = 24$.

Denne utregningen kunne vi også ha skrevet slik:

$$4 \cdot 3 \cdot 2 = 24$$

8.7 Produktregelen for permutasjoner

Når vi foretar flere trekninger etter hverandre, finner vi alle mulige permutasjoner ved å gange sammen de mulige utfallene i hver trekning.

Eksempel

Av de 29 bokstavene i alfabetet ønsker vi å lage et ord som består av 3 bokstaver. Vi godkjenner ord som ikke har noen betydning, men en bokstav kan bare brukes én gang i ordet.

Hvor mange ord kan vi lage?

Svar:

Først har vi 29 bokstaver å trekke fra, deretter 28 bokstaver, og til slutt 27 bokstaver. Dermed er antall permutasjoner gitt som

$$\underbrace{29}_{\substack{\text{mulige utfall} \\ 1. \text{ trekning}}} \cdot \underbrace{28}_{\substack{\text{mulige utfall} \\ 2. \text{ trekning}}} \cdot \underbrace{27}_{\substack{\text{mulige utfall} \\ 3. \text{ trekning}}} = 21\,924$$

Vi kan altså lage 21 924 forskjellige ord.

Eksempel 2

Vi kaster om krone eller mynt fire ganger etter hverandre. Hvor mange permutasjoner har vi da?

Svar:

Hver gang vi kaster om krone eller mynt, har vi to mulige utfall. Antall permutasjoner er derfor gitt som

$$2 \cdot 2 \cdot 2 \cdot 2 = 16$$

Kombinasjoner

I dagligtale blir ofte ordet *kombinasjoner* brukt istedenfor permutasjoner, men innenfor sannsynlighetsregning har kombinasjoner og permutasjoner forskjellig betydning. Den store forskjellen er at permutasjoner tar hensyn til rekkefølge, mens kombinasjoner ikke gjør det.

Si vi ønsker å danne et ord med to bokstaver ved hjelp av med bokstavene A , B og C , og at vi godtar gjenbruk av bokstav. Da har vi 9 mulige permutasjoner:

$$AA, AB, AC, BB, BA, BC, CC, CA, CB$$

Kombinasjoner derimot viser til en unik sammensetting når rekkefølge ikke tas hensyn til, for eksempel er AB og BA den samme kombinasjonen. I dette tilfelle har vi altså 6 kombinasjoner

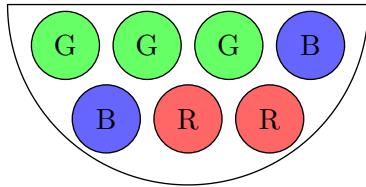
$$AA, AB, AC, BB, BC, CC$$

8.3.2 Sannsynlighet ved gjentatte trekk

Tenk at vi har en med bolle sju kuler. Tre av dem er grønne, to er blå og to er røde. Si at vi tar opp først én kule av bollen, og deretter én til. Hva er sannsynligheten for at vi trekker opp to grønne kuler?

Hvis vi lar G bety 'å trekke en grønn kule', kan vi skrive denne sannsynligheten som $P(GG)$. For å komme fram til et svar, starter vi med å finne ut hvor mange *gunstige* permutasjoner vi har. Siden vi i første trekning har 3 gunstige utfall, og i andre trekning 2 gunstige utfall, har vi $3 \cdot 2 = 6$ gunstige perutasjonene. Totalt velger vi blant 7 kuler i første trekning og 6 kuler i andre trekning. Antall *mulige* permutasjoner er derfor $7 \cdot 6 = 42$. Sannsynligheten for å få to grønne kuler blir da

$$P(GG) = \frac{3 \cdot 2}{7 \cdot 6} = \frac{6}{42} = \frac{1}{7} \quad (8.1)$$

La oss også finne sannsynligheten for å få en grønn kule for hver trekning isolert sett. I første trekning har vi 3 grønne av i alt 7 kuler, altså er

$$P(G) = \frac{3}{7}$$

I andre trekning tas det for gitt at en grønn kule er plukket opp ved første trekning, og dermed er ute av bollen. Vi har da 2 av 6 kuler som er grønne:

$$P(G|G) = \frac{2}{6}$$

Symbolet $|$ betyr *gitt at ... har skjedd*. $P(G|G)$ er derfor en forkortelse for 'sannsynligheten for å trekke en grønn kule, gitt at en grønn kule er trukket'.

Hvis vi ganger sammen sannsynligheten fra første trekning med sannsynligheten fra andre trekning, blir regnestykket det samme som i ligning (8.1):

$$P(GG) = \frac{3}{7} \cdot \frac{2}{6} = \frac{6}{42} = \frac{1}{7}$$

8.8 Sannsynlighet ved gjentatte trekk

Sannsynligheten for at A vil skje, gitt at B har skjedd, skrives som $P(A|B)$.

Sannsynligheten for at A skjer først, deretter B , deretter C , og så videre (...) er

$$P(ABC\ldots) = P(A) \cdot P(B|A) \cdot P(C|AB) \cdot \dots$$

Eksempel

I en bolle ligger to blå og to røde kuler. Vi trekker én og én kule opp av bollen, fram til vi har hentet opp tre kuler. Hva er sannsynligheten for at vi først trekker en blå kule, deretter en rød, og til slutt en blå?

Svar:

Vi lar B bety 'å trekke blå kule' og R bety 'å trekke rød kule'. Sannsynligheten for først en blå, så en rød, og så en blå kule, skriver vi da som $P(BRB)$.

- Sannsynligheten for B i første trekning er $P(B) = \frac{2}{4}$.
- Sannsynligheten for R i andre trekning, gitt B i første er

$$P(R|B) = \frac{2}{3}$$

- Sannsynligheten for B i tredje trekning, gitt B i første og R i andre er

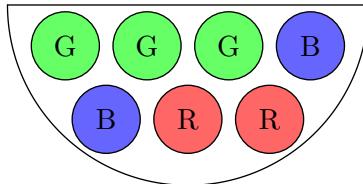
$$P(B|RB) = \frac{1}{2}$$

Altså har vi at

$$\begin{aligned} P(BRB) &= P(B) \cdot P(R|B) \cdot P(B|RB) \\ &= \frac{2}{4} \cdot \frac{2}{3} \cdot \frac{1}{2} \\ &= \frac{4}{24} \\ &= \frac{1}{6} \end{aligned}$$

8.3.3 Valgtre

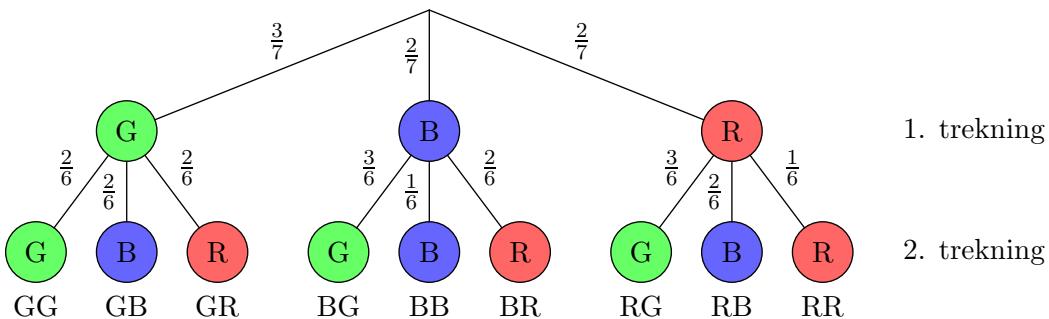
Vi kan utnytte [Regel 8.8](#) for å lage en hjelpefigur når vi har å gjøre med gjentatte trekk. Tegningen vi her skal ende opp med kalles et *valgtre*. Vi tegner da en lignende figur som vi gjorde i delkapittel 8.3, men langs alle veier skriver vi nå på sannsynligheten for utfallet veien leder oss til.

La oss igjen se på bollen med de syv kulene. Trekk av grønn, blå eller rød kule betegner vi henholdsvis med bokstavene G , B og R .

Ved første trekning er sjansen for å trekke en grønn kule $\frac{3}{7}$, derfor skriver vi denne brøken på veien som fører oss til G . Gitt at vi har trukket en grønn kule, er sannsynligheten for også å trekke en grønn kule i andre trekning lik $\frac{2}{6}$. Denne brøken skriver vi derfor langs veien som fører oss fra G til GR .

Og sånn fortsetter vi til vi har ført opp alle sannsynlighetene til hver vei:

For å få en rask oversikt over de forskjellige permisasjonene veiene fører til, kan det være lurt å skrive opp disse under hver ende av treet. La oss nå bruke valgtret over for å finne sannsynligheten for å trekke én grønn og én blå kule. GB og BG er da de gunstige permisasjonene. Ved å gange sammen sannsynlighetene langs veien til GB , finner vi at:

$$P(GB) = \frac{3}{7} \cdot \frac{2}{6} = \frac{6}{42}$$

På samme måte kan vi finne $P(BG)$:

$$P(BG) = \frac{2}{7} \cdot \frac{3}{6} = \frac{6}{42}$$

Sannsynligheten for at 'GB eller BG' inntreffer er (se [Regel 8.6](#)):

$$\begin{aligned}P(GB \cup BG) &= P(GB) + P(BG) \\&= \frac{6}{42} + \frac{6}{42} \\&= \frac{12}{42} \\&= \frac{2}{7}\end{aligned}$$

8.9 Permutasjoner på et valgtre

For å finne sannsynlighetene til en permutasjon på et valgtre, ganger vi sammen sannsynlighetene langs veien vi må følge for å komme til permutasjonen.

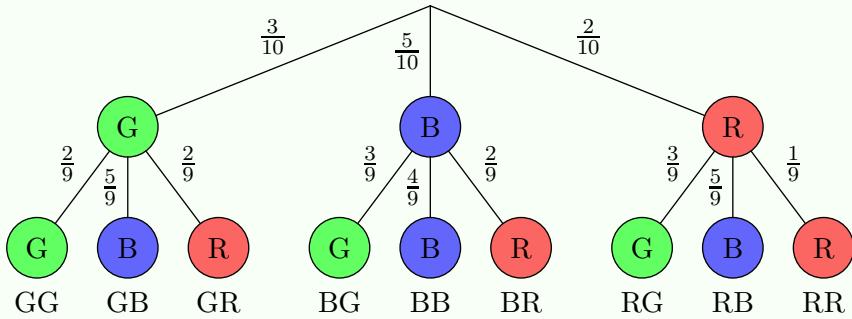
Eksempel

I en bolle med 10 kuler er tre kuer grønne, to er blå og fem er røde. Du trekker to kuler ut av bollen. La G , B og R henholdsvis bety å trekke en blå, grønn eller rød kule.

- Tegn et valgtre som skisserer hvilke permutasjoner av B , G og R du kan få.
- Hva er sannsynligheten for at du trekker to røde kuler?
- Hva er sannsynligheten for at du trekker én blå og én grønn kule?
- Hva er sannsynligheten for at du trekker *minst* én blå eller én grønn kule?

Svar:

-

b) Av valgtree vårt ser vi at:

$$\begin{aligned}
 P(RR) &= \frac{2}{10} \cdot \frac{1}{9} \\
 &= \frac{2}{90} \\
 &= \frac{1}{45}
 \end{aligned}$$

c) Både permutasjonen GB og BG gir oss én blå og én grønn kule. Vi starter med å finne sannsynligheten for hver av dem:

$$\begin{aligned}
 P(GB) &= \frac{3}{10} \cdot \frac{5}{9} \\
 &= \frac{15}{90} \\
 &= \frac{1}{6}
 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 P(BG) &= \frac{5}{10} \cdot \frac{3}{9} \\
 &= \frac{1}{6}
 \end{aligned}$$

Sannsynligheten for GB eller BG er summen av $P(GB)$ og $P(BG)$:

$$\begin{aligned}
 P(GB \cup BG) &= P(GB) + P(BG) \\
 &= \frac{1}{6} + \frac{1}{6} \\
 &= \frac{2}{6} \\
 &= \frac{1}{3}
 \end{aligned}$$

d) For å svare på denne oppgaven kan vi selvsagt legge sammen sannsynligheten for permutasjonene GG , GB , GR , BG , BB , BR , RG og RB , men vi sparer oss veldig mye arbeid hvis vi merker oss dette: Å få *minst* én blå eller én grønn kule er det motsatte av å bare få røde kuler. Sjansen for dette, å få to røde kuler, fant vi i oppgave b). Av [Regel 8.5](#) har vi at

$$\begin{aligned}P(\bar{R}) &= 1 - P(R) \\&= 1 - \frac{1}{45} \\&= \frac{45}{45} - \frac{1}{45} \\&= \frac{44}{45}\end{aligned}$$

Sjasen for å få *minst* én blå eller én grønn kule er altså $\frac{44}{45}$.

Oppgaver for kapittel 8

8.2.1

Du trekker et kort fra en kortstokk.

- a) Hva er sannsynligheten for at kortet er et kløverkort?
- b) Hva er sannsynligheten for at kortet er et kløverkort eller et sparkort?
- c) Hva er sannsynligheten for at kortet ikke er et kløverkort?
Bruk to forskjellige regnemåter for å finne svaret.

8.2.2

Du trekker et kort fra en kortstokk.

- a) Hva er sannsynligheten for at du trekker et 8-kort?
- b) Hva er sannsynligheten for at du trekker et hjerterkort?
- c) Hva er sannsynligheten for at du trekker et 8-kort eller et hjerterkort?
- d) Hva er sannsynligheten for at kortet du trekker hverken er et 8-kort eller et hjerterkort?

Kapittel 9

Digitale verktøy

9.1 Programmering

Programmering handler om å gi instrukser til en datamaskin. Slik kan datamaskiner utføre utregninger, framstille bilder, animasjoner, spill, og mye mer. For å gi instrukser bruker vi forskjellige *programmeringsspråk*, og det er et hav av forskjellige språk å velge i. I norsk skole er de de mest brukte språkene **Scratch**, **Python** og **JavaScript**¹. Da det finnes et stort utvalg av gratis ressurser for å lære seg programmeringsspråk, vil vi i denne boka nøyne oss² med å referere til disse:

- code.org (koding generelt)
- microbit.org (koding med micro:bit)
- espensklasserom.co (Koding i Sracht, micro:bit m.m.)
- kidsakoder.no (koding i Scratch, micro:bit, Python m.m.)

Har du allerede nådd et høyt nivå som programmerer, og føler du har god kontroll på data-typer, funksjoner, klasser o.l.? Da anbefales språket **Rust**. Mange holder dette for å være en arvtaker etter C++ og liknende språk.

¹Rett nok i blokkbasert utgave ved koding av **micro:bit**.

²Enn så lenge. Programmering er et forholdsvis nytt tema for både personer og for norsk skole. Forslag om hva en lærebok bør inneholde om programmering mottas med glede på mail sindre.heggen@gmail.com.

9.2 Regneark

I denne boka tar vi utgangspunkt i Microsofts programvare Excel. Det finnes andre gode regneark på markedet, for eksempel Google Sheets og Libre Office Calc. Disse tre nevnte regnearkene ligner hverandre mye både i utforming og i funksjoner de har å tilby.

9.2.1 Introduksjon

Når du åpner et regne-ark vil du få opp en tabell hvor *radene* er nummerert med tall (1, 2 3 osv), mens *kolonnene* er indeksert med bokstaver (A, B, C osv.). Hvordan radene og kolonnene brukes er avgjørende for å forstå Excel. I figuren under har vi markert det vi kaller *celle B3*. Dette er altså cellen hvor *rad 3* og *kolonne B* krysser hverandre. (Legg også merke til at B3 er markert opp til venstre i figuren).

B3	fx
	A B C
1	
2	
3	
4	

I hver celle kan vi skrive inn både tall og tekst. Si at Ole har en jobb med 250 kr i timelønn, og at han jobber 7 timer i uka. Denne informasjonen kan vi skrive inn i Excel slik:

	A	B
1		Ole
2	Timelønn	250
3	Timer i uka	7
4		

9.2.2 Utregninger

Vi ønsker nå å finne ukelønnen til Ole. Ukelønnen er gitt ved formelen

$$\text{ukelønn} = \text{timelønn} \cdot \text{timer i uka}$$

For å foreta en utregning i regneark, starter man med å skrive $=$ i cellen. I celle B4 finner vi ukelønnen til Ole ved å skrive $=250*7$.

	A	B
1		Ole
2	Timelønn	250
3	Timer i uka	7
4	Ukelønn	$=250*7$

	A	B
1		Ole
2	Timelønn	250
3	Timer i uka	7
4	Ukelønn	1750

Når vi trykket enter-tasten, er det resultatet, 1750, som vises i cellen. Ønsker vi å se formelen vi har brukt, kan vi dobbeltklikke på cellen, eller se i *inntastingsfeltet* (oppe til høyre i figuren under.)

	A	B	C
1		Ole	
2	Timelønn	250	
3	Timer i uka	7	
4	Ukelønn	1750	

Merk: Inntastingsfeltet kan også brukes til å taste inn tall og tekst i cellen.

9.2.3 Cellereferanser

Excels kanskje viktigste egenskap er *cellereferanser*. Dette betyr kort sagt at vi bruker celler istedenfor tall når vi skal gjøre utregninger. I forrige seksjon regnet vi lønnen til Ole ved å gange 250 (timelønnen) med 7 (timer i uka). Ved å bruke cellereferanser kunne vi isteden gjort dette:

Tallet tilhørende timelønnen (250) står i celle B2, mens tallet tilhørende timer (35) står i celle B3. For å gange tallene i disse cellene kan vi skrive =B2*B3:

	A	B
1		Ole
2	Timelønn	250
3	Timer i uka	7
4	Ukelønn	=B2*B3

	A	B
1		Ole
2	Timelønn	250
3	Timer i uka	7
4	Ukelønn	1750

Én av fordelene med å bruke cellereferanser er at det blir mye lettere å rette opp i feil som har blitt gjort. Si f.eks. at det skulle stått 300 istedenfor 250 i B3. Om vi derfor endrer B3, vil resultatet i B4 endre seg deretter:

	A	B
1		Ole
2	Timelønn	300
3	Timer i uka	7
4	Ukelønn	2100

Merk: Du kan også trykke på cellene du ønsker å bruke i formlene dine, slik som vist [her](#).

9.2.4 Kopiering og låsing av celler

Kopiering av cellene er en metode som hindrer deg i å skrive de samme formlene om og om igjen. Vi ønsker nå å lage et ark som passer til følgende informasjon:

- Timelønnen til Ole, Dole og Doffen er henholdsvis 300 kr, 200 kr og 500 kr.
- Alle tre jobber 7 dager i uka.
- Vi ønsker å regne ut hvor mange timer de jobber til sammen og hvor mye ukelønn de har til sammen.

Vi starter med å sette opp dette regnearket:

	A	B	C	D
1		Ole	Dole	Doffen
2	Timelønn	300	200	500
3	Timer i uka			
4	Ukelønn			

Her har vi bare fylt inne informasjonen som er *unik* for Ole, Dole og Doffen, nettopp fordi de andre cellene enten inneholder de samme tallene eller den samme regnemåten. For cellene som ikke er unike bør vi bruke kopieringsmulighetene, og dette vises i denne [videoen](#). Her er en liten beskrivelse av hva som blir gjort:

1. Siden alle tre jobber i 7 timer, skriver vi 7 i celle B4. Etterpå kopierer vi ved å trykke musepekeren helt nede i høyre hjørne av B4 og drar bortover til C2 og D2.
2. Siden regnemåten av ukelønn er den samme for alle tre, skriver vi den (med cellereferanser) inn i B4, og kopierer den bortover til celle C4 og D4.
3. Regnemåten for summen av timene og summen av ukelønnene er også den samme, vi skriver den derfor inn i celle E3 og kopierer den nedover til E4.

Resultatet ble dette:

	A	B	C	D	E
1		Ole	Dole	Doffen	
2	Timelønn	300	200	500	Sum
3	Timer i uka	7	7	7	21
4	Ukelønn	2100	1400	3500	7000

	A	B	C	D	E
1		Ole	Dole	Doffen	
2	Timelønn	300	200	500	Sum
3	Timer i uka	=7	=7	=7	=B3+C3+D3
4	Ukelønn	=B2*B3	=C2*C3	=D2*D3	=B4+C4+D4

Av det vi har sett i [videoen](#) og figurene over kan vi ta med oss to generelle regler:

1. Hver gang man kopierer en formel én celle *bortover*, vil kolonnene i formelen øke med én bokstav i alfabetet. (A blir til B, B blir til C osv.)
2. Hver gang man kopierer en formel én celle *nedover*, vil radene i formelen øke med 1 (1 blir 2 B, 2 blir til 3 osv.).

Låsing av celler

Når man kopierer celler, er det viktig å se opp for celler man ønsker å bruke i alle kopiene, for disse cellen må *låses*. Si for eksempel at Ole, Dole og Doffen alle jobber 48 arbeidsuker i året. For å finne årslønnen deres må vi altså gange ukeslønnen til hver av dem med 48.

Igjen merker vi oss at regnemetoden for å finne årslønnen er den samme for alle tre, men hvis vi bruker celle B8 i en formel, og kopierer slik vi har gjort hittil, vil bokstaven B endre seg i formlene. For å unngå dette skriver vi \$ foran B i formelen – dette gjør at kolonnebokstaven ikke endrer seg, selv om vi kopierer formelen. Dette er vist i denne [videoen](#), og resultatet ser vi her:

	A	B	C	D	E
1	Arbeidsuker	48			
2					
3		Ole	Dole	Doffen	
4	Timelønn	300	200	500	Sum
5	Timer i uka	7	7	7	21
6	Ukelønn	2100	1400	3500	7000
7	Årlønn	100800	67200	168000	

	A	B	C	D	E
1	Arbeidsuker	48			
2					
3		Ole	Dole	Doffen	
4	Timelønn	300	200	500	Sum
5	Timer i uka	=7	=7	=7	=B5+C5+D5
6	Ukelønn	=B4*B5	=C4*C5	=D4*D5	=B6+C6+D6
7	Årlønn	=\$B1*B6	=\$B1*C6	=\$B1*D6	

Skal vi låse en celle *nedover* må vi sette dollaren foran radnummeret, for eksempel B\$1.

9.2.5 Andre nyttige funksjoner

Videoer

- [Sum bort og sum ned](#)
- [Justere bredde på kolonne](#)
- [Sette inn rad](#)
- [Formelvisning](#)
- [Gjøre om til prosenttall](#)
- [Endre antall desimaler](#)
- [Sorter i stigende/synkende rekkefølge](#)
- [Lage søylediagram](#)
- [Lage sektordiagram](#)
- [Lage linjediagram](#)

Kommandoer (skrives med = foran).

- **SUM(celle1:celle2)**

Summerer alle verdiene fra og med celle1 til og med celle2.

- **AVERAGE(celle1:celle2)**

Finner gjennomsnittet for alle verdiene fra og med celle1 til og med celle2.

- **MEDIAN(celle1:celle2)**

Finner medianen for alle verdiene fra og med celle1 til og med celle2.

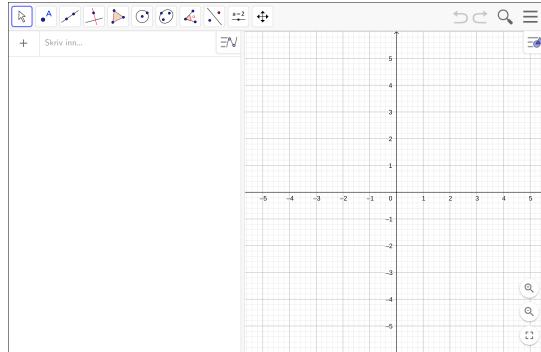
- **VAR.P(celle1:celle2)**

Finner variansen for alle verdiene fra og med celle1 til og med celle2.

9.3 GeoGebra

9.3.1 Introduksjon

Når du åpner GeoGebra får du et bilde som dette:

Feltet hvor det står "Skriv inn" kalles *inntastingsfeltet*. Dette feltet og det blanke feltet under utgjør *algebrafeltet*. Koordinatsystemet til høyre kalles *grafikkfeltet*.

9.3.2 Å skrive inn punkt, funksjoner og linjer

Punkt

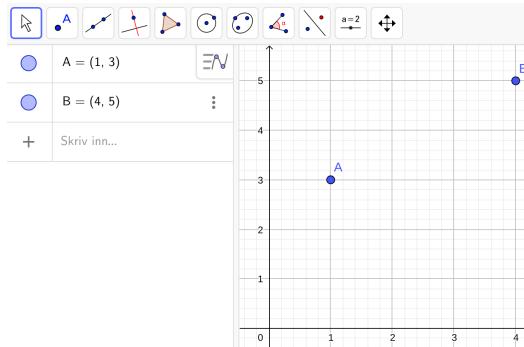
Si at vi ønsker å få punktene $(1,3)$ og $(4,5)$ til å vises i grafikkfeltet. I inntastingsfeltet skriver vi da

$$(1,3)$$

og

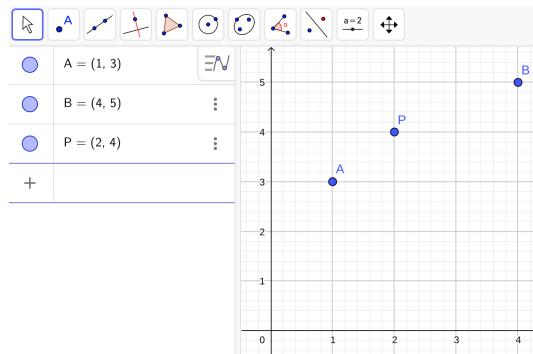
$$(4,5)$$

GeoGebra kaller da punktene A og B , og tegner dem inn i grafikkfeltet:

Ønsker vi å selv et punkts navn kan vi f. eks skrive

$$P=(2,4)$$

Funksjoner

Si vi har funksjonen

$$f(x) = \frac{3}{2}x^2 + 3x$$

For å bruke $f(x)$ i GeoGebra, skriver vi:

$$3/2*x^2+3x$$

Når vi ikke gir funksjonen noen navn, vil GeoGebra automatisk gi funksjonen navnet f . I algebrafeltet får vi derfor

	$f(x) = \frac{3}{2} x^2 + 3 x$	
--	--------------------------------	--

I grafikkfeltet får vi grafen til f .

Hvis vi isteden har funksjonen

$$P(x) = 0,15x^3 - 0,4x$$

er det to ting vi må passe på. Det første er at *alle desimaltall må skrives med punktum istedenfor komma* i GeoGebra. Det andre er at vi ønsker å gi funksjonen navnet $P(x)$. Vi skriver da

$$P(x) = 0.15x^3 - 0.4x$$

og får

	$P(x) = 0.15 x^3 - 0.4 x$	⋮
--	---------------------------	---

Obs!

Man kan aldri gi funksjoner navnet $y(x)$ i GeoGebra. y kan bare brukes når man skriver inn uttrykk for en rett linje, altså $y = ax + b$, hvor a og b er to valgfrie tall.

Vannette og loddrette linjer

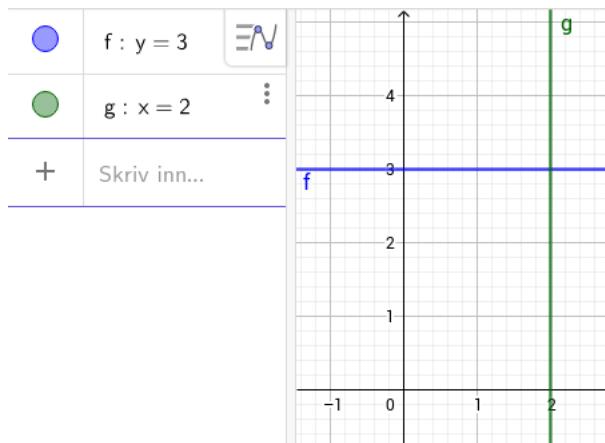
Ønsrer vi å lage ei linje som går vannrett gjennom verdien 3 på y -aksen og ei linje som går loddrett gjennom verdien 2 på x -aksen skriver vi:

$$y = 3$$

og

$$x = 2$$

Da får vi denne figuren:

9.3.3 Å finne verdien til funksjoner og linjer

Funksjoner

Si vi har funksjonen

$$H(x) = x^2 + 3x - 3$$

Hvis vi ønsker å vite hva $H(2)$ er, skriver vi

$$H(2)$$

som resulterer i dette

•	$H(x) = x^2 + 3x - 3$	⋮
	$a = H(2)$ → 7	⋮

Da vet vi at $H(2) = 7$.

Linjer

Det anbefales på det sterkeste at du bruker funksjonsuttrykk når du behandler linjer i GeoGebra, men i noen tilfeller kommer man ikke utenom linjer på former $y = ax + b$.

La oss se på de to linjene

$$y = x - 3$$

$$y = -2x + 1$$

Vi skriver disse inn i GeoGebra, og får

•	f: $y = x - 3$	
	g: $y = -2x + 1$	⋮

Ønsker vi nå å finne hva verdien til $y = x - 3$ er når $x = 2$, må vi legge merke til at GeoGebra har kalt denne linja for f . Svaret vi søker får vi da ved å skrive $f(2)$. Ønsker vi samtidig å vite hva $y = -2x + 1$ er når $x = 0$ må vi skrive $g(0)$:

	a = f(2) → -1	⋮
	b = g(0) → 1	⋮

9.3.4 Knapper og kommandoer

Videoer

- Finne nullpunktene til en graf
- Finne bunnpunkt (eller toppunkt) til en graf
- Finne skjæringspunktene til to funksjoner
- Justere akser
- Endre tykkelse, farge o.l på graf
- Tegne graf på gitt intervall
I videoen tegner vi $f(x) = x^2 - 3x + 2$ på intervallet $0 \leq x \leq 5$.
- Lage linje mellom to punkt.
Legg merke til hva som gjøres mot slutten av videoen for å få det vante uttrykket $y = ax + b$.

Kommandoer

Merk: Mange av kommandoene har egne knapper, som blant annet vist i videoene over.

- **abs(<x>)**
Gir lengden til x (et tall, et linjestykke o.l.). Alternativt kan man skrive $|x|$.
- **Linje(<Punkt>, <Punkt>)**
Gir linjen mellom to punkt.
- **Ekstremalpunkt(<Funksjon>, <Start>, <Slutt>)**
Finnes opp- og bunnpunkt for en funksjon innenfor et gitt intervall.
- **Funksjon(<Funksjon>, <Start>, <Slutt>)**
Tegner en funksjon innenfor et gitt intervall.
- **Mangekant(<Punkt>, ..., <Punkt>)**
Tegner mangekanten mellom gitte punkt.
- **Nullpunkt(<Funksjon>, <Start>, <Slutt>)**
Gir nullpunktene til en funksjon innenfor et gitt intervall

- **Skjæring(<Objekt>, <Objekt>)**
Finner skjæringspunktene til to objekt (funksjoner, linjer o.l.)

Oppgaver for kapittel 9

9.1.1

Lag et script som fra en liste med tall finner

- a) gjennomsnittet.
- b) typetallet.
- c) medianen.

(Bruk gjerne datasettet fra oppgave 3.2.2 som et utgangspunkt.)

9.2.1

- a) Lag et sektordiagram for datasettet fra oppgave 3.2.6.
- b) Lag et sektordiagram for datasettet fra oppgave 3.2.7.

9.2.2

Gjør oppgave 7.3.4 og 7.4.1.

9.2.3

a) Sett opp et serielån hvor:

- Lånesummen er 300 000 kr
- Renten er 2,1%
- Lånet skal betales med 15 årlige terminbeløp.

Avrund alle kronebeløp til hele kroner.

b) Hvor mye koster lånet totalt? (Summen av alle terminbeløpene.)

9.2.4

a) Sett opp et annuitetslån hvor:

- Lånesummen er 300 000 kr
- Renten er 2,1%
- Lånet skal betales med 15 årlige terminbeløp, som er 23 523 kr.

Avrund alle kronebeløp til hele kroner.

- b) Hvor mye koster lånet totalt?
- c) Sammenlign svaret du fikk i oppgave b) med svaret fra oppgave 9.2.3b, hvilket lån koster mest penger?

9.2.5

Sjekk at du i oppgave E9.2.3 og E9.2.4 har fått samme svar som nettsiden [laanekalkulator.no](#). (Velg *Tinglysning: Ingen* og sett alle gebyrer til 0).

9.3.1

- a) Skriv den lineære funksjonen $f(x) = 2x + 4$ og linja $y = 2x + 2$ inn i GeoGebra. Lag $f(x)$ blå og y grønn. Hva ser du ut ifra grafen til de to linjene?
- b) Finn verdien til $f(x)$ når $x = 4$.
- c) Finn verdien til y når $x = -3$.

9.3.2

- a) Tegn punktene $(-1,2)$ og $(2,8)$.
- b) Finn uttrykket til linja som går gjennom disse punktene.

9.3.3

- a) Skriv inn funksjonen $f(x) = x^2 + 2x - 3$.
- b) Finn $f(4)$.
- c) Finn nullpunktene til $f(x)$.
- d) Finn bunnpunktet til $f(x)$.
- e) Finn skjæringspunktet mellom $f(x)$ og linja $y = 5$.

Vedlegg

Definisjonsmengde

Definisjonsmengden til en funksjon $f(x)$ er x -verdiene $f(x)$ er gyldige for.

Verdimengde

Verdimengden til en funksjon $f(x)$ er alle verdiene $f(x)$ kan ha. Verdimengden er bestemt av funksjonsuttrykket og funksjonens definisjonsmengde.

Proporsjonale størrelser

Gitt en konstant a og to variabler x og y . Hvis

$$y = ax$$

er x og y proporsjonale størrelser.

Proporsjonale størrelser

Gitt en konstant a og to variabler x og y . Hvis

$$y = \frac{a}{x}$$

er x og y omvendt proporsjonale størrelser.

Polynomfunksjoner

En polynomfunksjon er en funksjon som består av en sum av potenser med positive eksponenter og en variabel som grunntal.

Polynomfunksjoner har undertitler som bestemmes av den største eksponenten i funksjonsuttrykket. For konstantene a, b, c og d , og en variabel x , har vi at

funksjonsuttrykk	funksjonsnavn
$ax + b$	1. gradsfunksjon (lineær)
$ax^2 + bx + c$	2. gradsfunksjon (kvadratisk)
$ax^3 + bx^2 + cx + d$	3. gradsfunksjon (kubisk)

Fasit

(Kommer innen 23. august).